

Történelem érettségi

Fogalmak, személyek, évszámok, topográfia

1. Az ókor és kultúrája

1.1. Poliszok ókori Hellaszban

Az athéni demokrácia működése a Kr.e. 5. században.

Fogalom:

- **polisz:** görög városállam. A városból és közvetlen környezetéből álló kisméretű államok elnevezése. A poliszok a Kr. e. XII és VIII. század között alakultak ki, és a klasszikus kor politikai kereteit adták
- **arisztokrácia:** (az arisztoi [= a legjobbak] görög szóból): a görög társadalom nagybirtokos, vezető rétege a Kr. e. V. század elejéig.
- **démosz:** a görög társadalom egyik rétege (kereskedők, kézművesek, parasztok). Fokozatosan politikai jogot nyertek, és kivívták a demokráciát.
- **türannis:** az egyeduralkodó, a zsarnokság görög elnevezése. Athénban az egyeduralkodó Periklész teremtette meg Kr.e. 560-ban.
- **népgyűlés:** Egy államban a polgárjoggal rendelkezők gyűlése, amelyen az államügyekkel kapcsolatos döntéseket hoznak. Athénban a legfontosabb intézmény, mivel ez választja a tisztviselőket, hozza a törvényeket, dönt a háború és béke kérdésében. Tagjai minden 20 életévét betöltött athéni polgár lehetett. (athéni polgár az lehetett, akinek mindkét szülője athéni volt).
- **esküdtbíró:** Olyan bírósági forma, amelyben a döntést nem a bíró, hanem az erre kiválasztott állampolgárok hozzák meg. Az ókorban Athénban (héliaia) volt ez a testület. 6000 tagú volt, tagjait a népgyűlés sorsolta, s munkájukért az esküdtek napidíjat kaptak.
- **demagógia:** hazug ígéretelés, népámítás
- **sztratégosz:** hadsereg vezetői Athénban. Fontosságát mutatja, hogy a 10 sztratégoszt még Periklész idején is választották. Kleiszthenész által létrehozott intézmény.
- **cserépszavazás:** (osztrakizmosz): eljárás, amelyet Kleiszthenész vezetett be (Kr. e. 508) a zsarnokság megelőzésére. Később Athén belpolitikai harcainak egyik eszközévé vált, a politikai ellenfeleket ezzel a módszerrel lehetett eltávolítani.

Személy:

- **Szolón:** kb. Kr. e. 640–559): athéni törvényhozó, aki viselte az arkhóni tisztséget is. Célja a városban dúló ellenségeskedés megszüntetése volt. Kr. e. 594-re datált törvényeivel eltörölte az adósrabszolgaságot, elengedte az adósságokat (teherlerázás). A politikai jogok alapjává a vagyon tette. A népgyűlés hatáskörének kiszélesítésével, az államot vezető tanács (bulé) és a népbírók létrehozásával megteremtette a demokrácia alapjait.

- **Kleiszthenész:** Kr. e. VI. sz.): athéni politikus, aki Kr. e. 508-ban jelentős reformokat vezetett be. A lakosság addigi vagyoni beosztása helyett a lakóhely szerinti beosztást tette a politikai szereplés alapjává. A város és környékének új területi felosztása (phülék) biztosította a démosz fölényét az arisztokráciával szemben, s ezzel biztosította a demokráciát. A nép-akarat kifejezésére bevezette a cserépszavazás intézményét.
- **Periklész:** (kb. Kr. e. 495–429): athéni államférfi. Neve összefonódik az athéni demokrácia fénykorával. A sztratégoszi tisztséget viselte, és személyes tekintélye, jó szónoki képessége miatt döntő befolyása volt az államügyekre. Az ő javaslatára csökkentették az areioszpagosz jogkörét, és bevezették a napidíjak rendszerét. Ő szorgalmazta a hatalmas középítkezéseket is. A spárta elleni háború során, pestisjárványban halt meg.
- **Miltiadész:** athéni hadvezér (sztratégosz), aki marathóni csatában (Kr. e. 490) legyőzte a perzsákat. Később egy kisebb vereség miatt hazaárulással vádolták, bebörtönözték, s a börtönben belehalt sérüléseibe.
- **Leonidasz:** spártai király, aki Kr. e. 480-ban a Thermopülai-szorosban feltartóztatta a perzsa sereget, és katonái élén hősi halált halt.

Évszám: kr. e. 594 (Szolón reformjai), kr. e. 508 (Kleiszthenész reformjai), kr. e. 490 (Marathoni csata), kr. e. 480 (Szalamiszi csata), Kr. e. V. század közepe (Periklész kora),

Topográfia: Athén, Spárta, Peloponnészosz, Marathón

1.2. Társadalmi és politikai küzdelmek az ókori Rómában

Julius Caesar egyeduralkodói kísérlete.

Fogalom:

- **patrícus:** (a latin jó apától származó kifejezésből): a Róma alapítóinak tekintett nemzetségek leszármazottai, a római társadalom vagyonos, polgárjoggal rendelkező csoportjának tagja. A patrícusok a királyság megdöntése után a Kr. e. III. századig a hatalom kizárólagos birtokosai voltak.
- **plebejus:** (a latin tömeg kifejezésből): olyan szabad ember Rómában, aki nem tartozott a patrícus nemzetségek kötelékébe. Parasztok, kereskedők és iparosok voltak, s kezdetben nem rendelkeztek polgárjoggal.
- **consul:** a köztársaság kori Rómában a legfőbb hivatal. Az állam élén két consul állt, akik a szenátussal együtt irányították a köztársaságot, s háborúban a hadsereg főparancsnokai voltak. E tisztség egy évre szólt.

- **szenátus:** a vének tanácsa Rómában. A köztársaság idején a legfőbb hatalmat birtokló testület, amelynek a legvagyonosabb nemzetségek vezetői lehettek a tagjai. A császárkorban hatalma fokozatosan jelentéktelenné vált.
- **dictator:** teljhatalommal rendelkező katonai és polgári vezető a köztársasági Rómában. Végveszély esetén a senatus nevezte ki, s megbízatása korlátozott időre (fél év) szólt. A polgárháborúk korában e címet birtokolták a hatalmat megszerző politikusok, majd a császárkorban az uralkodók egyik címévé vált.
- **néptribunus:** plebejusok érdekeit védő tisztségviselő az ókori Rómában Kr. e. 494-től. Személye sérthetetlen volt, s vétőjogot kapott minden, a plebejusokat érintő ügyben.
- **rabszolga:** szabadságától megfosztott, más tulajdonában levő személy. A rabszolgák általában semmiféle joggal nem rendelkeztek, adták, vették őket. A rabszolgák sajátos fajtája: a gladiátorok cirkuszi játékok szereplői, akik egymással vagy vadállatokkal küzdöttek meg a közönség szórakoztatására.
- **provincia:** tartomány, a meghódított területen kialakított igazgatási egység a Római Birodalomban. A provinciák lakossága adót fizetett Rómának, s nem képviseltethette magát a római politikában.
- **triumvirátus:** három férfi szövetsége. Két politikai érdekszövetség elnevezése Rómában a köztársaság válsága idején, az egyeduralkodóért vívott küzdelemben. Róma történetében két triumvirátus jött létre. Az első kr.e.60-ban (Caesar, Crassus, Pompeius), a második kr.e. 43-ban (Octavianus, Lepidus, Antonius).

Személy:

- **Hannibal:** A punok legendás tehetségű hadvezére a második pun háborúban (Kr. e. 218–201). Zseniális stratégiai lépése, hogy északról támadt Itáliára, remélve, hogy csatlakoznak hozzá az itteni, nem régen római uralom alá került népek. Seregével átkelt az Alpokon, és Cannae-nál bekerítette és megsemmisítette a római sereget. Mikor Róma sereget küldött Karthágó ellen, hazarendelték, s városától nem messze döntő vereséget szenvedett (Záma, Kr. e. 202). Sikertelenül akart újabb Róma-ellenes háborút szervezni, s ezért öngyilkos lett.
- **Gracchus-testvérek:** római politikus testvérpár, néptribunusok. 1. Tiberius Kr. e. 133-ban a parasztkérdés megoldása érdekében felújította a Licinius-féle földtörvényt, földet akart osztani nincsteleneknek. Ellenfelei meggyilkolták. 2. Caius Kr. e. 123-ban lett néptribunus. Folytatta a földosztást és Karthágó területén akart letelepíteni nincsteleneket. A szövetségeseknek is római polgárjogot akart adni, emiatt azonban a római nép egy része is ellene fordult. Egy népgyűlésen kitört verekezés során öngyilkos lett.

- **Marius:** néppárti politikus Rómában. A hadsereg válságát a zsoldos haderő felállításával oldotta meg, győzelmei helyreállították Róma külpolitikai tekintélyét. A hatalomért fegyveres harcot folytatott a szenátori párt vezére, Sulla ellen, ami a polgárháborús időszak kezdetét jelentette Róma történelmében.
- **Sulla:** római hadvezér, a szenátori párt vezére. Sikeresen harcolt Kis-Ázsiában, majd serege élén hazatért, s Mariussal szemben megszerezte az egyeduralmat. Ellenfeleit kegyetlen eszközökkel (pl. feketelisták, vagyonek kobzása) semmisítette meg, s diktátori hatalmát a senatus tekintélyének helyreállítása és a köztársasági rend védelme érdekében gyakorolta. Önként mondott le a hatalomról (Kr. e. 79).
- **Caesar:** római politikus és hadvezér. Néppárti támogatással került a hatalom közelébe, s tagja lett az első triumvirátusnak (Kr. e. 60). Katonai sikerek után, a hadseregére támaszkodva megszerezte az egyeduralmat (Kr. e. 48), és reformokat vezetett be. Nyíltan felrúgta a köztársasági hagyományokat, s ezért a senatus köztársaságpárti tagjai meggyilkolták.
- **Antonius:** római politikus és hadvezér. Caesar hadvezére, majd a második triumvirátus (Kr. e. 43) tagja. Octavianusszal szemben Actiumnál vereséget szenvedett (Kr. e. 31), s öngyilkos lett.

Évszám: Kr. e. 753 (Róma hagyomány szerinti alapítása), Kr. e. 510 (a köztársaság létrejötte), Kr. e. 264–146 (a pun háborúk), Kr. e. 48 (Caesar legyőzi Pompeiust), Kr. e. 44 (Caesar halála),

Topográfia: Róma, Karthágó

1.3. Az európai kultúra alapjai

A görög-római hitvilág.

Az antikvitás kiemelkedő kulturális emlékei.

A zsidó vallás fő jellemzői.

A kereszténység kialakulása és főbb tanításai.

Fogalom:

- **monoteizmus:** egyistenhit, olyan vallási felfogás, mely szerint a világot egyetlen isten teremtette és irányítja. Először a zsidóság körében alakult ki, de korunk nagy világvallásai közül a kereszténység és az iszlám is monoteista.
- **politeizmus:** sokistenhit,

- **filozófia:** a világ egészével, annak kialakulásával és megismerhetőségével (az ember és a világ kapcsolatával) foglalkozó tudomány. Az ókori görögöknél alakult ki. A filozófia alapkérdése az anyagi és a szellemi (az anyagon túli) világ között fennálló viszony. Az anyagi világot elsődlegesnek tartó irányzatainak összefoglaló neve **materializmus**.
- **idealizmus:** olyan filozófiai irányzat, amely a szellemi világot tartja elsődlegesnek. Az idealizmus megteremtője Platón.
- **diaszpóra:** (a görög szétrajzás szóból): a történelemben egy nép vagy egy vallási közösség szétszóródását értjük alatta, de jelenti a szétszóródás után idegen környezetbe került zárt közösséget is. Az ókorban a zsidóság történetéből ismert
- **apostol:** (a küldött szóból): Jézus tanítványainak elnevezése a Bibliában. Az apostolok Jézustól kapták a megbízást a hit terjesztésére, s a hagyomány szerint tizenketten voltak. Pált is az apostolok közé sorolták, mert látomásában neki is megjelent Jézus.
- **Biblia:** a kereszténység szent könyve, mely a zsidó hagyományokat tartalmazó Ószövetségből, és a Jézus életét és az apostolok iratait magába foglaló Újszövetségből áll.
- **egyház:** intézményesült vallási közösség, amelyet ugyanazon hittételek elfogadása jellemez. Az Újszövetség értelmezésében az egyház a keresztény hívők teljes közössége.
- **püspök:** (a görög episzkoposz [= felügyelő] szóból): a keresztény egyházi hierarchia magasabb szintjén álló pap. Kezdetben a városi gyülekezetek egyházi vagyonát kezelték, majd kultikus és egyházkormányzati feladatokat kaptak.
- **zsinat:** (a szinódus [= gyűlés] jelentésű görög szóból): az egyház ügyeinek megtárgyalására összehívott gyűlés, amely minden hívőre kötelező határozatokat is hozhat. A III. századtól, az egyház kialakulásával párhuzamosan először az egyháziakra majd a főpapokra szűkült a résztvevők köre.

Személy:

- **Dávid:** az egységes zsidó állam létrehozója a Kr. e. X. században. Ő tette fővárossá Jeruzsálemet. Zsoltárok szerzőjeként is ismert
- **Salamon:** Izrael királya, aki Dávidot követte a trónon (Kr. e. X. század). Nevéhez fűződik a despotikus állam kiépítése és a jeruzsálemi templom fölépítése. Uralkodása Izrael virágkorát jelentette. Zsoltárokat is írt.
- **Pheidiasz:** görög szobrász, Periklész barátja, az Akropolisz építkezéseinek irányítója. Kiemelkedő alkotása Athéné szobra a Parthenónban és Zeusz nagyméretű szobra Olümpiában.
- **Hérodotosz:** görög történetíró, „a történetírás atyja”. A görög–perzsa háborúkról szóló művében a Perzsa Birodalmat is bemutatta. Munkájához felhasználta utazásai során szerzett

tapasztalatait és egyéb forrásokat. Törekedett a tárgyilagosságra, s az események mozgatórugóit is kereste.

- **Thuküdidész:** (Kr. e. V. század): görög államférfi és történetíró. Részt vett a peloponnészoszi háborúban, melynek történetét is megírta. Művének fő értéke a tárgyilagosságra törekvés és az ok-okozati összefüggések felismerése
- **Platón:** görög bölcsele, Szókratész tanítványa. Filozófiai rendszerében az embert körülvevő tapasztalati világot egy ideális, a fogalmakban létező világ (ideák) tökéletlen lenyomatának tartotta. Platón ideális államát a tudósok vezetik, s az állampolgárok helyzete, feladatai képességeiktől és tulajdonságaiktól függenek. Athénben hosszú ideig működő iskolát alapított (Akadémia).
- **Arisztotelész:** görög bölcsele, Alexandrosz nevelője. Mind a tapasztalati, mind a szellemi világot létezőnek ismerte el, de a szellemit tartotta magasabb rendűnek. Szerinte a világot az „első mozgató”, egy istenség tartja fenn. legfontosabb görög istenek,
- **Názáreti Jézus:** kereszténység alapítója. A keresztény tanítás szerint Isten egyszülött fia, aki életével, szenvedésével és kereszthalálával megváltotta az emberiséget. Születése a keresztény időszámítás kezdete.
- **Péter apostol:**
- **Pál apostol:** apostol, a keresztény vallás terjesztője. A zsidóságból származott (eredeti neve Saul), s kezdetben üldözte a keresztényeket, majd Damaszkusz felé tartva egy látomás hatására keresztény hitre tért (páli fordulat). Több térítő utat tett, személyesen s levelekkel tartotta a kapcsolatot különböző városok keresztény gyülekezeteivel. Leveleiben a hitélettel kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdésekkel foglalkozott. Tanításaival nyitottá tette a kereszténységet a gazdagok és a nem zsidó népesség felé, s ezzel elősegítette, hogy a kereszténység szélesebb körben elterjedhessen
- **Constantinus:** Nagy Konstantin): római császár (Kr. u. 306–337). Hosszú belháborúban szerezte meg az egyeduralmat. 313-ban kiadott rendeletével a kereszténységet egyenjogúsította a többi vallással, s így az új vallás a birodalom egyik összetartó erejévé vált. Egy régi görög gyarmatváros (Büzantion) helyén új fővárost alapított, Konstantinápolyt (Constantinopolis).

Évszám: Kr. e. X. sz. (a zsidó állam fénykora), Kr. e. 776 (az első feljegyzett olimpiai játékok), Kr. u. 70 (Jeruzsálem lerombolása), 313 (a milánói ediktum) 325 (a niceai zsinat),

Topográfia: Júdea, Palesztina, Olimposz, Olümpia

2. A középkor

2.1. Nyugat-Európa a kora középkorban

A hűbériség és a jobbágyság jellemzői

Az uradalom és a mezőgazdasági technika.

Fogalom:

- **feudalizmus:** olyan társadalmi rendszer, amelyben az emberek közötti viszonyokat az alapvető tulajdon, a földbirtok határozza meg. A társadalom csoportjai között nincs jogegyenlőség, és fontos szerepe van a kiváltságoknak.
- **hűbériség:** a feudalizmus korai és virágzó időszakára jellemző társadalmi és hatalmi rendszer, amely a társadalom katonáskodással foglalkozó rétegei között fennálló személyes alá-fölé rendeltségi viszonyokon (hűbéri lánc) alapul.
- **jobbágyság:** földesúri fennhatóság alatt álló, mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi réteg, amely a kora középkor végén alakult ki. Az általa megművelt földnek (jobbágytelek) nem tulajdonosa, csak használója, így különféle szolgáltatásokra kötelezett (robot, terményjára-dék stb.).
- **robot:** A jobbágnak az allódiumon teljesítendő ingyenmunkája
- **majorság:** A középkori nagybirtok (uradalom) azon része, amelyet a birtokos (földesúr) nem oszt fel jobbágyságai között jobbágytelkek formájában, hanem megtart saját kezelésében, és jobbágyságaival robottal művelteti meg.
- **uradalom:** Nagybirtok, a középkor első felében rendszerint önellátásra rendezkedett be.
- **Önellátás vagy naturális gazdálkodás:** amelyben a termékeket a *gazdálkodó* egység (uradalom) maga termeli és fogyasztja el
- **nyomásos gazdálkodás:** Olyan földhasználati módszer, amelyben a föld egy rész pihen (ugar). A kétnyomásos földművelés esetén a szántó felet pihentettek, felet gabonával bevetik, a következő évben pedig „kicserélik” a két részt. Háromnyomásos földművelés esetén a harmadát pihentettek egy évben, a fennmaradó kétharmad felébe ősszel, felébe tavasszal vetettek.
- **hűbérbirtok** (feudum): Nyugat Európában a X. századtól a hűbéresnek (vazallus) főleg katonai szolgálat fejében adományozott, öröklődő földbirtok. Az adományozás tényét és a vállalt kötelezettségeket szerződésben rögzítették. A hűbérbirtokot csak a kötelezettségek megszégése esetén a hűbéri bíróság vehette el.
- **hűbéres** (vazallus): a hűbéri rendszerben a hűbérúr (senior) által adományozott földbirtokért függőséget vállaló személy. A hűbéres esküt tett a hűbérúr iránti hűségre és kötelezettségei

betartására. A kötelezettségek közül legfontosabb volt a fegyveres szolgálat, de ide tartozott a tanácsadás és a fogságba esett hűbérúr kiváltása. A hűbérúr bíraskodott hűbérese fölött és védelmet nyújtott neki. A hűbéres kapcsolatot hűbérbirtokkal (feudum) együtt a legidősebb fiú örökölte.

Személy:

Évszám:

Topográfia:

2.2. A középkori egyház

A nyugati és a keleti kereszténység főbb jellemzői.

A nyugati és a keleti egyház leglátványosabb különbségei: a szertartások rendje és nyelve, a papok számára nyugaton kötelezővé tették a cölibátust, míg keleten nősülhettek. A keleti egyházban látványosabb volt a papok és a hívők elkülönülése a templomon belül (ikonosztáz), és a szertartás sok misztikus elemet tartalmazott, a liturgia bonyolultabb volt. Teológiai különbségek, viták is kialakultak a két egyház között, (pl. a Szentlélek megítélése kapcsán).

A két egyház közötti különbség

	Nyugat	Kelet
Egyházszerkezet	a pápa az egyház feje, a püspökök között az első	különálló nemzeti egyházak, pátriárkájuk vezetésével, egymás között egyenrangúak
Nyelv	Latin	görög
Dogma	a Szentlélek az Atyától és a Fiútól	a Szentlélek az Atyától
Papi élet	papi nőtlenség (cölibátus)	a papok felszentelésük előtt házasodhatnak
Rítusok, szertartások	egy szín alatti áldozás; a papok és a hívők nem különülnek el	két szín alatti áldozás; a papok és a hívők elkülönülnek

Hitélet és vallások (pl. keresztény, zsidó) – együttműködés és konfliktusok.

Fogalom:

- **ortodox egyház:** Az 1054-es egyházszakadás (szkizma) után a görög rítusú keleti keresztény egyház elnevezése. A görög kifejezés jelentése: igazhitű.
- **római katolikus egyház:** a görög kifejezés jelentése: egyetemes. A középkor mindkét nagy keresztény felekezete (a nyugati és a keleti) magát egyetemesnek, vagyis katolikusnak tartotta, de az elnevezés az egyházszakadás (1054) után a nyugati, a római katolikus egyház megjelölésére szolgált

- **pápa:** Róma püspöke, a római katolikus egyház feje és a középkorban a Pápai (Egyházi) Állam vezetője. 1059 óta a bíborosok testülete választja.
- **szerzetes:** Olyan pap, aki társaival egy fedél alatt, kolostorban él. A világi élettől való elkülönülésre, a vallási és erkölcsi tökéletesség elérésére törekvő emberek. A szerzetesek általában szegénységi, tisztasági (szüzességi) és (az előljáró iránti) engedelmességi fogadalmat tettek.
- **kolostor:** a szerzetesek lakhelyéül szolgáló épületegyüttes.
- **bencés rend:** Nursiai Szent Benedek által 528/529-ben Monte Cassinoban alapított szerzetesrend, az első (és kb. 1100-ig az egyetlen) nyugati szerzetesrend. Regulája (szabályzata) több későbbi szerzetesrend számára is mintaként szolgált.
- **invesztitúra:** az egyházi méltóságokba történő beiktatás. Jelenti a vallási hatalommal való felruházást és az egyházi javadalomba (pl. birtokok) történő beiktatást. A Német–római Birodalom püspökségeibe való invesztitúra joga körüli vita vezetett a pápaság és a császárság közötti küzdelemhez (invesztitúraharc), amely kompromisszummal végződött.
- **inkvizíció:** az eretnekek felkutatására és megbüntetésére létrehozott egyházi törvényszék. (A név a latin *inquirere* kifejezésből ered, melynek jelentése: vizsgálni.) Az inkvizíciót III. Ince pápa szervezte meg, s az lateráni zsinaton (1215) nyilvánították hivatalos egyházi intézménnyé, amelyet a püspökök felügyeltek. Az inkvizíció előtt az eretnekséggel vádolt személynek kellett bizonyítania ártatlanságát. A vádlottat kínvallatásnak is alávehették, hogy beismerje bűnösségét. A büntetés a súlyosabb esetben máglyahalál lehetett.
- **eretnekség:** valamely vallás vagy egyház tanításának ellentmondó tanok hirdetése, illetve valamely vallással, egyházzal szemben fellépő mozgalom. A középkori Európában a keresztény egyházzal szemben számtalan, általa eretneknek bélyegzett mozgalom (pl. kathar, albigen, bogumil, valdens, huszita) bontakozott ki.
- **keresztes hadjáratok:** **1.** tágabb értelemben minden háború, amelyet az egyház hirdetett meg a nem keresztények vagy az eretnekek ellen (pl. reconquista, a husziták elleni háború). **2.** Szűkebb értelemben az 1096 és 1291 között indított hadjáratok, amelyeknek célja a Szentföld (és Jeruzsálem) felszabadítása. A keresztes háborúkban résztvevőknek az egyház a bűnbocsánat elnyerését ígérte.
- **antijudaizmus:** zsidóellenesség, az antijudaizmus teológiai alaptétele a Krisztus gyilkosság vádja
- **kolduló rend:** a XIII. században alakult szerzetesrendek, amelyeknek célja a hívekkel való közvetlenebb kapcsolat révén a hitélet elmélyítése, a hit terjesztése. Bár létrejöttek eleinte a korabeli egyház bírálatát is jelentette (pl. a gazdagság, a hívektől való elzárkózás miatt), a

pápa engedélyezte működésüket, mert úgy látta, hogy tevékenységükkel hatékonyan ellensúlyozzák az eretnekmozgalmakat. Elnevezésük is mutatja, hogy teljes szegénységet fogadtak, nem volt földbirtokuk, így a hívek adományaiból éltek. Legismertebb koldulórendek a domonkosok és a ferencesek,

Személy:

- **IV. Henrik:** német–római császár (1056–1106). Fő célja a császári hatalom erősítése a birodalom egész területén, s ebben jelentős mértékben akadályozták őt a pápaság hatalmi törekvései. Ezért Henrik az invesztitúraharcban összeütközésbe került VII. Gergely pápával. Nevéhez kapcsolódik a Canossa-járás, amikor a pápai kiátkozás feloldását vezekléssel érte el.
- **VII. Gergely:** az invesztitúraharc első szakaszának egyik főszereplője. Fő célja a pápa egyházon belüli hatalmának erősítése és a világi hatalommal szembeni elsőségének elismertetése. Megtiltotta a papok nősülését (cölibátus) és az egyházi méltóságok pénzért való árusítását (szimónia).

Évszám: 962 (Német-római Császárság megalapítása), 1054 (az egyházszakadás), 1095 (keresztes hadjáratok meghirdetése),

Topográfia: Egyházi (Pápai) Állam, Bizánci Birodalom, Német-római Birodalom, Szentföld,

2.3. Az érett középkor Nyugat- és Közép-Európában

A középkori város és a céhes ipar.

Fogalom:

- **céh:** iparszervezési forma és érdekvédelmi szervezet Nyugat-Európában a XI–XII. Az azonos mesterséget űző mesterek hozták létre valamely felsőbb hatóság (király, földesúr) engedélyével. A céhek feladata volt az iparágon belül az utánpótlás biztosítása (inas – legény – mester) és a szűk piac miatt a verseny korlátozása. Meghatározták ki, milyen szerszámokkal, milyen alapanyagokból, mennyit és mennyiért termelhet. A céhen belül nem jellemző a munkamegosztás: a termék elkészítése az első munkafázistól az utolsóig egy kézben volt. A céhek biztosították a termékek jó minőségét, de akadályozták az újításokat és egy idő a termelés növekedését. A céhek fontos szerepet töltöttek be a város életében (védelem, rendfenntartás, vallási-kulturális feladatok) és szociálisan is gondoskodtak arra rászoruló tagjaikról (pl. a mester halála, munkaképtelensége esetén a családjáról).
- **levantei kereskedelem:** középkor egyik kereskedelmi egyik útvonala a Földközi-tengeren, melyen keresztül luxuscikkek érkeztek be Európába.
- **Hanza:** középkor egyik kereskedelmi egyik útvonala az Északi- és a Balti-tengeren.
- **hospes:** Nyugat-Európából Közép-Európába érkező telepes. A letelepedés fejében kiváltságokat és földet kaptak. A hospesek földművesek és bányászok, kisebb arányban iparosok voltak, aki elősegítették a termelés színvonalának emelését. Megjelenésük gyorsította a társadalmi változásokat (pl. a jogilag egységes jobbágyság kialakulását).

Személy:

Évszám:

Topográfia: Velence, Champagne (tájegység és grófság Párizstól keletre, fontos kereskedelmi útvonalak kereszteződésében. A középkorban híresek voltak a champagne-i vásárok, amelyeken a levantei és a Hanza kereskedelem árucikkei cseréltek gazdát.)

2.4. Az iszlám vallás és az Oszmán Birodalom

Az iszlám vallás kialakulása és főbb tanításai.

Fogalom:

- **iszlám:** Kr. u. 622-ben az Arab-félszigeten, Mekkában létrejött egyistenhívő vallás. Alapvető tanait zsidó és pogány arab hagyományokat ötvözve Mohamed alakította ki. Hittételeit a Korán tartalmazza.
- **Korán:** Az iszlám vallás szent könyve, mely a hittételeket, az öt fő parancsot (egyistenhit, böjt, zarándoklat, alamizsna, napi ötszöri ima) tartalmazza.
- **kalifa:** Mohamed utódainak elnevezése (az arab szó jelentése: helyettes), s az állam és a vallás összefonódása révén az arabok despotikus vezetői. Az Arab Birodalom vezetője (később részállamoké is) a 7. századtól. Egy személyben vallási és világi vezető. A címet később az oszmán-török birodalom szultánjai szereztek meg,

Személy:

- **Mohamed próféta:** az iszlám vallás alapítója. Tevehajcsár, majd kereskedő, aki ismerte a zsidó és a keresztény vallást, s ezeknél egyszerűbb tanokkal akarta megteremteni az arabok egységét. 622-ben Mekkából Medinába vonult (iszlám időszámítás kezdete), majd Mekkát tette kultusza központjává, s Medinában halt meg.
- **Martell Károly:** frank udvarnagy (majordomus) 714 és 741 között. Megszilárdította a központi hatalmat, s 732-ben hadaival Poitiers-nél megállította az arab előretörést.

Évszám: 622 (Mohamed futása, a muszlim időszámítás kezdete), 732 (a frankok győzelme az arabok felett),

Topográfia: Mekka

2.5. A középkor kultúrája

A román és gótikus építészet; a reneszánsz kultúra.

Fogalom:

- **román stílus:** korstílus, mely a római ókeresztény és bizánci művészet ötvözéséből keletkezett, és a XI–XIII. századi Európában vált meghatározóvá. Építészetének jellemzői a vastag falak, a szűk ablakok, masszív pillérek, félkörív alakú nyílások, félköríves térlefedés. A templomok falait élénk színű freskókkal díszítették. Az oszlopfejeket és a külső felületet gyakran díszítik szobrok, domborművek, amelyek vaskosak, és általában elvont tartalmat ábrázolnak (pl. irigység, fősვნénység, halál). Különösen díszes a kapuzat.
- **gótika:** a XII. században kibontakozó, és Európa nagy részén elterjedő korstílus. Építészetére jellemzőek a támpillérekkel megerősített vékony falak, a csúcsíves boltozat, a hatalmas kőrácsos ablakok, színes üvegezéssel. A gótika elnevezése a reneszánsz művészektől származik, akik úgy tartották, hogy a kor építészetét a barbár gót törzsektől vette át.
- **reneszánsz:** Művelődéstörténeti korszak a XIV–XVI. században. Itáliában alakult ki. A szó az ókori görög-római értékek és az ókori művészet újjászületésére utal. Valójában a társadalomban, a gazdaságban történt változások (pénzgazdálkodás, a városok és a polgárság megerősödése) hatására a gondolkodásban, az életfelfogásban és a művészetekben bekövetkező változásokat jelentette. A reneszánsz hirdeti az e világi élet élvezetét, a természetszeretettel, az egyén felszabadulását a korábbi (pl. szigorú vallási) kötöttségek alól. Eszmei alapja a humanizmus. A reneszánsz művészetre jellemző az antik görög-római művészet szépségeszményének, tematikájának, formavilágának átvétele, megújítása. A festészetben és a szobrászatban megjelentek a mitológiai témák és a hús-vér alakok, az építészetben a magasba törekvés helyett a vízszintes tagoltság, az ókorból ismert oszlopsorok, a timpanon és a kupola. A reneszánsz művészekre jellemző a kísérletező kedv, a versenyszellem és a művész egyéniségének előtérbe helyezése. A reneszánsz Itálián kívül először Magyarországon, Mátyás udvarában terjedt el.
- **humanizmus:** A reneszánsz filozófiai irányzata. Fő gondolati alapja, hogy mindennek mértéke az ember. Filozófia, világnézet, művelődési áramlat a XVI–XVII. századi Európában. Lényege az emberközpontúság, amely szakítást jelentett a középkori istenközpontú világnézettel, de nem jelentette Isten létezésének tagadását. A humanista művészek és tudósok fontosnak tartották az egyén szabadságát, a szabad vizsgálódást és a kritikai szemléletet. A humanizmus felfedezte az antik görög és római kultúrát, és meghatározta a reneszánsz korstílust.

- **lovagi kultúra:** az érett középkorban a hűbéri társadalom kiváltságos rétegének, a lovagnak az életmódját tükröző világi kultúra. Jelenti bizonyos értékek (erő, ügyesség, bátorság, becsületesség, hűség) tiszteletét, követését, a társadalmi érintkezés szabályait (pl. a gyengék és a nők védelmét), sajátos irodalmat (fő téma: a küzdelem és a szerelem). Európában a XI. századtól bontakozott ki és a XV. századig tartott, Magyarországon az Anjouk és Zsigmond uralkodása alatt élte virágkorát.

Személy:

- **Gutenberg:** A könyvnyomtatás európai feltalálója a 15. század közepén (1450 körül). Leghíresebb munkája az un. 42 soros Biblia.

Évszám:

Topográfia: Velence, Firenze

3.1. A magyar nép története az államalapításig

A magyar nép eredete, vándorlása és a honfoglalás.

Fogalom:

- **őstörténet:** egy nép kialakulásának, életének korai szakasza.
- **őshaza:** valamely nép vagy népcsoport első ismert szállásterülete.
- **nomadizmus:** vándorló életmódot folytató, legeltető állattenyésztéssel foglalkozó népek elnevezése.
- **törzsszövetség:** A vándorló magyarok törzsei által kötött közös vezetésű katonai szövetség.
- **kettős fejedelemség:** hatalommegosztás rendszere néhány nomád államalakulatnál. Külön méltóság birtokolja a katonai és a kultikus hatalmat. A magyarság a kazároktól vette át Levédiában. Valószínűleg Levédiában a 8-9. században a kazár birodalomtól átvett uralkodási rendszer, amelyben a kende (kündü) a szakrális főfejedelem tisztet tölti be, a gyula pedig a hatalom tényleges birtokosa, a haderő parancsnoka. A kendet, ha megöregedett, vagy ha katonai kudarcot idézett elő (azaz nem élvezte többet az istenek támogatását), megölték. A kettős fejedelemség rendje 904-ig Kurszán (Árpád fejedelemtársa) haláláig állhatott fenn a magyar törzsszövetségben.
- **honfoglalás:** Az a folyamat, amelynek során 895 és 902 között a magyar nép birtokba vette a Kárpát-medencét.

Évszám: 895 táján (a honfoglalás), 907 (a pozsonyi csata – magyar győzelem a bajorok felett)

Személy:

- **Árpád:** magyar fejedelem, az Árpád-ház őse. Etelközben állt a magyar törzsszövetség élére, s ő vezette őseinket a Kárpát-medencébe.

Topográfia:

- **Magna Hungaria:** Volga és a Káma folyó találkozásánál elterülő sztyeppés terület. Nevét a IX. században ide érkező tatár baskírokról nyerte. E terület volt őseink sztyeppei vándorútjának egyik állomása, a feltételezések szerint itt éltek a Kr. u. VI–VII. században. Ebben az időben a szomszédos török népektől rengeteg hatás érte a magyarokat. A XIII. században Julianus barát itt magyar törzseket talált, ezért a területet Magna Hungáriának, azaz ősi Magyarországnak is nevezte.
- **Kazár Birodalom:**
- **Levédia:** a Don és a Volga folyók alsó szakasza között elterülő vidék. A területet VII. (Bíborbanszületett) Konstantin nevezte így a magyarok első ismert fejedelméről, a IX. század

közepén élt Levediről. A feltételezések szerint őseink a VII–VIII században éltek a szteppének ezen a részén, jórészt a Kazár Birodalom fennhatósága alatt. Sok történész Levédiát Etelköz egy részének tartja: szerintük ezzel a névvel különböztették meg a fejedelmi szállásterületet.

- **Etelköz:** Fekete-tengertől északra, Al-Dunától a Dnyeper és a Don folyó vidékéig terjedő sztyeppterület. Vándorló eleink a feltételezések szerint 830-ban költöztek ide a keletre levő Levédiából. Itt történt meg a vérszerződés, és innen indult a honfoglalás.
- **Vereckei-hágó:** kb. 800–850 m magasan húzódó, viszonylag könnyen járható hágó az Északkeleti-Kárpátokban. Honfoglaló eleink főerői Árpád vezetésével e hágón keresztül érkeztek a Kárpát-medence területére.

3.2. Az államalapítás és az Az Árpád-házi uralkodók kora

Géza fejedelemsége és I. (Szent) István államszervező tevékenysége.

A tatárjárás és az ország újjáépítése IV. Béla idején.

Fogalom:

- **szeniorátus:** hatalom öröklési rend, a családban a legidősebb fiú öröklí a hatalmat, s vele együtt a vagyont is. Ez az öröklési rend a kereszténységfelvételt követően szűnt meg a XI-XII. században.
- **Szent Korona:** a magyar királyok koronázási jelvénye, a magyar államiság egyik jelképe. Eredetéről, keletkezésének idejéről számtalan, sokszor egymásnak ellentmondó elmélet él a közvéleményben és a tudományos életben egyaránt. Két részből áll: az alsó, ún. görög koronából, amelyet Dukasz Mihály bizánci császár adományozott I. Géza királynak (vagy a feleségének) a XI. század második felében, és a felső, ún. latin koronából, amelyről csak annyit tudunk biztosan, hogy az alsó koronánál régebbi. A Szent Korona két részét a XII. században forrasztották egybe. A magyar királyokat a XIII. század második felétől csak a Szent Koronával történő koronázás után ismerték el teljes jogú uralkodónak. A rendi korszaktól a Szent Korona a rendek és király közösségét, azaz korabeli felfogás szerint a nemzet egészét jelentette (szentkorona-tan).
- **királyi vármegye:** területi-közigazgatási egység Magyarországon. A vármegyék a királyi várak köré szerveződtek, és feladatukat a királyi várak tisztségviselői végezték el. Ezért nevezik királyi vármegyének, bár fennhatósága a határain belül levő egyházi és magánföldesúri birtokokon élőkre is kiterjedt. A vármegye élén az ispán (megyéspispán) állt, aki a várme-

gye területén képviselte a királyi hatalmat: bíraskodott, adót szedett és a terület katonai vezetője volt. A vármegye ellátását a vár körüli királyi birtokok (várbirtokok) biztosították. Az első vármegyét Szent István szervezte, s a vármegyei hálózat Szent László uralkodása alatt épült ki.

- **ispán:** a királyi vármegye vezetője, a vármegye területén a királyi hatalom képviselője. A király nevezte ki, akinek a nevében bíraskodott, vezette a vármegye hadát, beszedte a jövedelmeket, melyeknek harmada őt illette.
- **nádor:** kezdetben a királyi udvar ispánja, később a király után a legfőbb világi méltóság a feudális kori Magyarországon. Fontos bírói (a nemesség bírója) és katonai (király parancsára hadra kelő nemesi sereg vezetője) feladatai mellett a király távollétében annak helyettese volt. Hunyadi János koráig a király nevezte ki a nádort, majd a rendek választották. Ettől kezdve, mint a legfőbb rendi tisztségviselő, közvetített a király és a rendek között.
- **egyházmegye:** Szent István által létrehozott közigazgatási egység, melynek élén a püspök állt. Az egyházmegyék több egyházkerületből állnak.
- **királyi tanács:** Szent István által létrehozott intézmény, melynek tagjai a főurak és főpapok. Az uralkodók a kor szokásának megfelelően kikérték a tanács véleményét a döntések meghozatala előtt.
- **tized:** az egyháznak fizetendő adó. Magyarországon Szent István törvényei rendelték el a tizedfizetést (II. törvény, 18 pont). A gabona, a bor, a juhok és méz után fizették, kezdetben terményben, majd a XIV. századtól inkább pénzben. Eleinte mindenki fizetett tizedet, de a XV. századtól már csak a jobbágyságot kötelezték erre.
- **szerviens:** király szolgája, a bárók növekvő hatalmával szemben a király vitézei király szolgáinak nevezték magukat, hangsúlyozva, hogy csakis az uralkodónak vannak alárendelve, azaz csak neki tartoznak szolgálni (katonai szolgálat)
- **várjobbágyság:** királyi vármegye katonaságának tisztjei. Személyükben szabadok voltak, csak fegyveres szolgálattal tartoztak, s nem öröklődő birtokuk is lehetett, amely a várbirtokhoz tartozott. Az ispán joghatósága alatt álltak, s nem léphettek ki a vármegyei szervezetből. A XIII. században, mikor a király egész vármegyét adományozott el, a várjobbágyság nehéz helyzetbe került. Jelentős részük a jobbággyá vált (magukkal víve csoportjuk elnevezését), kisebb részük a szerviensekkel együtt a nemesség soraiba került.
- **vajda:** szláv eredetű méltóságnév a középkorban (jelentése magyarul: vezér). Így nevezték a bolgárok és a lengyelek előkelőit, valamint Moldva és Havasalföld uralkodóit. 2. Bárói méltóság a középkori Magyarországon. Erdélyben a vajda képviselte a királyi hatalmat.

- **Aranybulla:** az uralkodó arany függőpecsétjével (bulla) megerősített oklevél. 2. A magyar történelemben II. András 1222-ben kiadott oklevele, amely orvosolta a bárók, a szerviensek és a várjobbágyok legfőbb sérelmeit. A király ígéretet tett arra, hogy egész vármegyét nem adományoz el, idegeneknek nem ad tisztségeket, s nem rontja a pénzt. A szerviensek csak az országhatáron belül kötelesek saját költségre hadakozni. A bullában először fogalmazó-
nak meg a későbbi nemesi szabadságjogok (adómentesség, bírói ítélet nélkül nem foghatók el, a végrendelkezés szabadsága). A 31. cikkely feljogosította a bárókat és főpapokat a tör-
vényszegő uralkodóval szembeni ellenállásra.
- **nemesi vármegye:** A királyi várak eladományozásával a királyi vármegye nemesi várme-
gyévé alakult át. A megye területén élő kisebb birtokosok (akiket a XIII. század végétől
nemeseznek neveztek) összefogva a nagybirtokosok ellen különböző jogokat kaptak a ki-
rálytól (elsőként a bíraskodás jogát), és idővel az általuk választott tisztségviselők vették át
a megye feladatainak ellátását. (Az első ilyen tisztségviselők a szolgabírók voltak, a bírás-
kodás terén.) A nemesi megye élén a király által kinevezett ispán (majd főispán) állt, helyet-
tese – és az ügyek tényleges intézője – a nemesség által választott alispán, fő döntéshozó
szerve a megyei közgyűlés, amelyen a megye minden nemese részt vehetett. Ellenséges tá-
madás esetén a nemesek megyénként harcoltak a királyi seregben (megyei bandériumok). A
nemesi megye az országgyűlés mellett a magyar rendiség legjelentősebb szerve volt, mivel
biztosította, hogy az adószedés és a közigazgatás a rendek ellenőrzése alatt álljon.
- **tatár:** török eredetű és nyelvű nép, amely a IX. századtól a Volga vidékén élt (fővárosuk
Bulgar). A XIII. század elején a Belső-Ázsiában (Kína északi előterében) élő sztyepei lovas
népeket (mongolokat) egyesítő Dzsingisz kán terjeszkedni kezdett. A XIII. század húszas
éveiben a mongolok meghódították a tatárokat, akik csatlakoztak ehhez a nomád törzsszö-
vetséghez. Ezért Európában és így Magyarországon is a mongolokat tatároknak nevezték. A
Kijevi Nagyfejedelemség és Lengyelország meghódítása után a tatárok 1241–1242-ben Ma-
gyarországot is elpusztították, de egy év után hirtelen kivonultak az országból.
- **kun:** török nyelvű nomád nép. A XI. században érkeztek a sztyeppén a Kárpát-medence
előterébe, s innét többször betörték Magyarországra. (Szent László is harcolt ellenük.) A
tatárjárást megelőzően IV. Béla sikertelenül
- próbálta betelepíteni őket az országba, hogy növeljék a király fegyveres erejét. Végül a ta-
tárjárást követően Magyarországon, Havasalföldön, Moldvában és Bulgáriában leteleped-
tek. Magyarországon lakóhelyük sokáig kiváltságos terület volt (kun székek).

Évszám: 955 (az augsburgi csata), 972–997 (Géza fejedelemsége), 997/1000–1038 (I. /Szent/
István), 1205–1235 (II. András), 1222 (az Aranybulla kiadása), 1235–70 (IV. Béla), 1241–42 (a
tatárjárást),

Személy:

- **(Szent) István:** Árpád-házi magyar fejedelem (997-től), majd király (1001–1038). Uralmát kiterjesztette az egész Kárpát-medencére, segítette a keresztény térítést, kiépítette a magyar egyházszervezetet. A közigazgatás és a haderő alapjává a királyi várakat tette (vármegyék). Megvédte az országot a német támadással szemben. 1083-ban szentté avatták.
- **Gellért püspök:** velencei származású bencés szerzetes, hittérítő, Imre herceg nevelője. Később csanádi püspök. A pogánylázadás során letaszították a mai Gellért-hegyről. Térítő munkája és mártírhalála miatt szentté avatták (1083).
- **Koppány:** Géza fejedelem rokona, Szent István nagybátyja, aki a szeniorátus elve alapján követelte magának a hatalmat Géza fejedelem halála után. A német lovagokkal megerősített István hadseregével szemben vereséget szenvedett, majd testét felnégyelték.
- **Anonymus:** a „Névtelen”, III. Béla király jegyzője (XII. század vége), a Gesta Hungarorum című regényes krónika (geszta) szerzője. Anonymus munkája inkább a saját korának, s nem a honfoglalás korának értékes forrása.
- **III. Béla:** Árpád-házi magyar király (1172–1196). A bizánci udvarban nevelkedett, és bizánci segítséggel került trónra, majd fölszámolta a Magyarország fölötti bizánci befolyást. Uralkodása idején megszervezte az állandó királyi kancelláriát.
- **II. András:** Árpád-házi magyar király (1205–1235), III. Béla fia. Uralkodása idején vált nagyméretűvé a királyi birtokok és várak eladományozása. Ez a királyi földbirtokon és váraikon nyugvó királyi hatalom meggyöngyüléséhez vezetett. A politikájával (birtokadományozások, pénzrontás, idegenek adott tisztségek) elégedetlen egyházi és világi előkelők, valamint a királyi szerviensek az Aranybulla kiadására kényszerítették (1222).
- **IV. Béla:** Árpád-házi magyar király (1235–1270). Uralkodása első szakaszában a királyi hatalom megerősítése érdekében az eladományozott királyi birtokok visszaszerzésére törekedett. E politikája is hozzájárult ahhoz, hogy 1241-ben a tatár (mongol) seregek legyőzzék a magyar király seregét. A tatárok kivonulása után megszervezte az ország újjáépítését. Számos birtokot adományozott, s az új birtokosokat várépítésre kötelezte. Politikája hosszú távon a királyi hatalom további gyengüléséhez, a bárók megerősödéséhez vezetett.

Topográfia: Pannonhalma, Esztergom, Székesfehérvár, Pozsony, Horvátország, Erdély, Dalmácia, Muhi,

3.3. Az Anjouk és Luxemburgi Zsigmond kora

A középkori magyar állam megerősödése I. Károly idején.

Fogalom:

- **bandérium:** a főurak (bárok) magánhadseregeinek elnevezése. Az elnevezés onnét ered, hogy a legnagyobb méltóságok a saját zászlóik alatt vonultak hadba (az olasz bandiera szó jelentése: zászló). A bandériumok a XIII. századtól terjedtek el Magyarországon, s a XIV–XV. században a magyar haderő legjelentősebb részét alkották.
- **aranyforint:** I. Károly által firenzei mintára veretett értékálló pénz.
- **regálé:** királyi felségjogon szerzett jövedelem. Magyarországon ilyenek voltak pl. a kamara haszna, az urbura, a sómonopólium, a különböző vámok és adók. A regálék szerepe a királyi birtokok csökkenésével egyre nőtt. Már II. András igyekezett bevételeit a regálékra alapozni, ám a gazdaság fejlettsége csak az Anjouk idején érte el azt a színvonalat, amelynél a regáléjövedelmek meghatározóvá válhattak.
- **harmincad:** külkereskedelmi vám I. Károly korától. (Az elnevezés már ezt megelőzően is létezett.) A regálék egyik fontos fajtája. A határhoz közel eső városokban (Pozsony, Szeben stb.) szedték. Értéke kezdetben a behozott áruk 3,33 %-át tette ki. Rendszeres szedésére csak a XV. századtól került sor.
- **kapuadó:** I. Károly által bevezetett állami egyenes adó (a magyar történelemben az első), melyet az ország minden telekkel rendelkező jobbágyától beszedtek. Kapunként (azaz portánként) fizették (18 dénárt). Bevezetésére az évenkénti pénzváltás megszüntetésével kieső jövedelmek (a kamara haszna) pótlása miatt került sor, ezért nevezték kamara hasznának is.
- **szabad királyi város:** csupán a király fennhatósága alatt álló, s széles körű kiváltságokkal rendelkező város a középkori Magyarországon. A magyarországi városok XIII–XIV. században kezdték elnyerni a nyugateurópai értelemben vett városi kiváltságokat. Ezek közül legfontosabbak: csak a kincstárnak fizettek adót (egy összegben), tisztségviselőiket (pl. a bírót) szabadon választhatták, a várost fallal vehették körül, vásártartási joguk volt. Jogi értelemben szabad királyi város az, amelynek feljebbviteli bírósága tárnokmester (Buda, Pest, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bártfa, Kassa, Eperjes) vagy a királyi személynök (Székesfehérvár, Esztergom, Lócse) volt. A rendi korszakban a szabad királyi városok követeket küldhettek az országgyűlésre. Gazdaságilag a legfejlettebb városok voltak: itt jelentek meg először a céhek, bár magas volt a mezőgazdasággal foglalkozók aránya is.
- **bányaváros:** a középkori Magyarországon a bányaművelés jogával rendelkező kiváltságos település (pl. Besztercebánya, Selmecebánya, Körmöcbánya, Szeben és Brassó). Alapítóik külföldi telepések (többnyire németek). A bányavárosok többsége királyi fennhatóság alatt

állt, a szabad királyi városokhoz hasonló jogokkal és önkormányzattal. Voltak földesúri fennhatóságú bányavárosok, mezővárosi jogokkal. A kitermelt bányakincsekkel a bányabér megfizetése után a bányászok rendelkeztek.

- **mezőváros:** földesúri fennhatóság alatt álló város. A város és a falu közötti átmenetet jelentette a magyar településhálózatban a XIII. századtól. A mezővárosok a városi kiváltságoknak csak egy részével rendelkeztek (egy összegben adózás, vásártartás), de a földesúr joghatósága (úriszék) alá tartoztak, adóztak a földesúrnak és nem keríthették magukat fallal körül. A mezőváros a felemelkedés lehetőségét adta a jobbágynak.
- **úriszék:** földesúri bíróság. A földbirtokos ítélkezett a birtokán élő jobbágynak és birtoktalan szolgák (pl. familiárisok) egymás közötti, vagy e személyek ellen kívülállók által indított peres ügyekben, illetve a birtokon elfogott bűnözők felett. Az úriszék ítélete ellen a megyéhez lehetett fellebbezni. A legnagyobb földesurak kiváltsága volt a pallosjog, amely azt jelentette, hogy az úriszék halálos ítéletet is hozhatott.
- **báró:** tágabb értelemben a magyar főnemességet jelölő fogalom. A XIII–XVI. század között szűkebb értelemben az országos méltóságokat (nádor, tárnokmester, országbíró, vajda, bánok stb.) viselő személyeket nevezték így, s ez a cím nem öröklődött.
- **köznemes:** a főnemességtől és a kiskisemestől elkülönülő társadalmi réteg tagja a középkori Magyarországon. A köznemesség a XV. században alakult ki a rendi fejlődéssel párhuzamosan, s önálló rendet alkotott a XIX. század közepéig. A köznemesség a vármegyékben jutott jelentős politikai szerephez. A rendi gyűléseken először személyesen jelent meg, majd vármegyénként követekkel képviseltette magát.

Évszám: 1301 (az Árpád-ház kihalása), 1308–42 (I. Károly), 1312 (Rozgonyi csata)

Személy:

- **Károly:** az Anjou-házból származó magyar király (1308–1342). Az Árpád-ház kihalása utáni trónharcok során fokozatosan felszámolta a kiskirályok uralmát. Hatalmát az újonnan fölemelt, s hozzá hű bárókra alapozta. Új alapokra helyezte az ország pénzügyeit: a kincstár számára a legjelentősebb bevételi forrást a regálék jelentették, értékálló pénzt veretett, s bevezette a kapuadót. Gazdaságpolitikája egyaránt segítette az ország fejlődését (bányászat, kereskedelem) és a királyi jövedelmek növekedését. Az általa szervezett visegrádi királytalálkozó (1335) a magyar, a cseh és a lengyel uralkodó együttműködésének erősítését szolgálta.

Topográfia: Visegrád, Moldva, Bécs,

3.4. A Hunyadiak

Hunyadi Mátyás reformjai és külpolitikája.

Fogalom:

- **perszonálunió:** két vagy több országnak közös uralkodója van. Ilyen perszonáluniós állapot volt pl.: Magyarország és Lengyelország között (I. Nagy Lajos idején), vagy Magyarország és Ausztria között 1722-1918 között.
- **végvári rendszer:** a török támadások kivédésére épített várak rendszere a XV–XVI. századi Magyarországon. A végvárak feladata az ellenség szándékainak, csapatmozgásának felderítése, utánpótlásának megakadályozása, a szárazföldi és vízi utak, átkelőhelyek biztosítása. A XV. században az ország déli részén (a Duna, a Száva és Dráva folyók mentén) húzódó végvárrendszer kiépítését Zsigmond király kezdte meg (első végvári vonal), és Mátyás folytatta (második végvári vonal). A mohácsi csata és Buda török kézre kerülése után a végvárrendszer az ország közepére, a hódoltság és királyi Magyarország, illetve Erdély határvidékére helyeződött át.
- **kormányzó:** az uralkodót majdnem teljes jogkörrel helyettesítő tisztség, amelyet többnyire rendkívüli időszakokban töltenek be. A XV. században Hunyadi Jánost a rendi országgyűlés választotta kormányzóvá V. László kiskorúsága idejére (1446–1452).
- **rendi országgyűlés:** rendi monarchia legfontosabb intézménye, ahol a rendek az uralkodóval együtt hozzák meg a törvényeket.
- **rendkívüli hadiadó:** az országgyűlés által Zsigmond óta alkalmanként megszavazott adó (a török veszélyre való tekintettel). Mátyás alatt már rendszeresen szedték, melynek értéke jobbágháztartásonként egy arany forint.
- **füstpénz:** a jobbágyok által a királynak (a kincstárnak) fizetett adó. Hunyadi Mátyás vezette be a kapuadó helyett. Ezzel megszüntette a korábbi mentességeket és növelte az adóalapot is, mivel a porták helyett a kisebb egységeket jelentő háztartásonként szedték.
- **fekete sereg:** Hunyadi Mátyás állandó zsoldoshadseregének elnevezése a történeti forrásokban és a szépirodalomban. Nehéz- és könnyűlovasságból, gyalogságból és tüzérségből állt. A mozgékonyaságáról és fegyelmezettségéről híres sereg fönntartása megterhelte a kincstár költségvetését.
- **corvina:** olyan kódex vagy ősnymtatvány (1500 előtt nyomtatott könyv), mely megállapíthatóan Hunyadi Mátyás könyvtárához tartozott. A corvinák egykori számát 2000-2500-ra becsülik. Ma 216 eredeti corvinát ismerünk, s ebből 53 található Magyarországon.

Évszám: 1444 (a várnai csata), 1456 (a nándorfehérvári diadal), 1458–90 (I. /Hunyadi/ Mátyás).

Személy:

- **Hunyadi János:** a korabeli Magyarország egyik legnagyobb birtokosa (báró), fontos országos tisztségek (pl. erdélyi vajda) birtokosa, a török elleni harcok tehetséges hadvezére. A Zsigmond halála utáni trónviszályban I. Ulászló híve, s a király tragikus halálát (1444) követően Magyarország kormányzója (1446–1453). A törököket támadó hadjáratokkal akarta távol tartani déli határainktól. Ezek közül nem egy (pl. a 1443/44-es hosszú hadjárat) nagy hadvezéri teljesítmény, ám e hadjáratok egyre inkább az Oszmán Birodalom erőfölényét mutatták (pl. vereség Rigómezőnél, 1448). Legfényesebb haditette Nándorfehérvár várának megvédése (1456).
- **Hunyadi Mátyás:** magyar király (1458–1490): Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet fia. Királlyá választását követően a királyi hatalom megerősítésére törekedett. Megreformálta a központi hivatalokat, növelte a királyi bevételeket (füstpénz, rendkívüli hadiadó), állandó zsoldoshadsereget tartott fenn (fekete sereg). Reformjai nem számolták föl a rendi dualizmust, de a királyi hatalom jelentős megerősödését eredményezték. A törökkel szemben hatékony védekező politikát folytatott, s nyugaton sikeres hódító háborúkat viselt (Morvaország, Szilézia, Ausztria). Ennek eredményeként cseh királlyá választották (1469), de fő célját a németrómai császári koronát nem nyerte el. Udvara a reneszánsz művészet egyik európai központjává vált. Különösen híres volt könyvgyűjteménye (corvinák).

Topográfia: Nándorfehérvár, Bécs

4.1. A földrajzi felfedezések és következményei

A földrajzi felfedezések és a kapitalista gazdaság jellemzői

Fogalom:

- **ültetvény:** olyan nagybirtok, melyen többnyire egyfajta, intenzív munkát igénylő növényt (pl. dohány, kávé, gyapot) termesztene, piaci értékesítésre. Az amerikai kontinensen terjedt el, és kezdetben főleg rabszolgamunkával művelték meg.
- **tőke:** hosszabb időre befektethető pénz; illetve anyagi és szellemi javak
- **kapitalizmus:** Olyan társadalmi forma, ahol a hatalom alapja a befektethető tőke nagysága. Jellemzői: a termelési tényezők magántulajdonban vannak, tulajdonosaik részt kérnek a haszonból, cél: minél nagyobb haszon elérése, az árakat a piaci kereslet-és kínálat szabályozza. Meghatározó elemei: tőke, vállalkozások növekedése (újabb és újabb befektetések)
- **világkereskedelem:** földhasznosítási (művelési) mód, amelyben a nyomásos gazdálkodástól eltérően a megművelt terület egészét bevetik. A föld termőképességét pihentetés helyett trágyázással és a talajt különbözőképpen hasznosító növények váltogatásával (innen a vetésforgó elnevezés) biztosítják. A vetésforgóhoz éppen ezért kapcsolódik az istállózó állattartás és a talajt jelentős mértékben javító pillangós növények (borsó, bab) termesztése.
- **manufaktúra:** kézműves technikán alapuló tőkés üzem és vállalkozás. Nyugat-Európában XVI. századtól terjedt el, Közép-Európában a XVII. századtól. Létrejöttének feltétele a befektethető pénz (tőke) és a szabad munkaerő. A pénzt gyarapítani akaró vállalkozó (tulajdonos) biztosítja a termeléshez szükséges nyersanyagokat, szerszámokat és a műhelyt, s fizeti a terméket előállító dolgozókat (bérmunkások). A munkavégzéshez nincs szükség hosszú tanulásra (mint pl. a céhnél), mert a munkások részfeladatokat végeznek el: jellemző a műhelyen a belüli munkamegosztás. Az áruk minősége az egyre specializáltabb szerszámok miatt jó. A munkamegosztás miatt és azért, mert nincsenek szigorú céhes kötöttségek, a manufaktúra a céhnél többet és olcsóbban termelt.
- **vetésforgó:** földhasznosítási (művelési) mód, amelyben a nyomásos gazdálkodástól eltérően a megművelt terület egészét bevetik. A föld termőképességét pihentetés helyett trágyázással és a talajt különbözőképpen hasznosító növények váltogatásával (innen a vetésforgó elnevezés) biztosítják. A vetésforgóhoz éppen ezért kapcsolódik az istállózó állattartás és a talajt jelentős mértékben javító pillangós növények (borsó, bab) termesztése.

- **gyarmatosítás:** szűkebb értelemben az európai hatalmak Európán kívüli hódításai a XV. század végétől a XX. század elejéig. A gyarmatok nem rendelkeznek önállósággal, igazgatásukat a gyarmattartó ország (anyaország) látja el, s a cél a gyarmatok erőforrásainak (pl. ásványkincsek, növények) kiaknázása. A legfontosabb gyarmatosító hatalom XVI. században Spanyolország és Portugália, majd helyüket Hollandia, Anglia és Franciaország vette át.
- **bekerítések:** Angliában lejátszódó folyamat a XVI–XVIII. században. A földbirtokosok erőszakosan kisajátították (bekerítették) a falu határában addig a paraszttal közösen használt legelőket, sőt esetenként a bérlőknek használatba adott földeket is visszavették, hogy kiterjesszék juhlegelőik területét a manufaktúrák növekvő gyapjúigénye miatt.

Személy:

- **Kolumbusz:** hajós, az Újvilág (Amerika) felfedezője. Genovában született. Meggyőződése volt, hogy nyugat felé hajózva is el lehet jutni Indiába. Kitaró próbálkozás után végül a spanyol királynő támogatásával indult el, s hajóival 1492 októberében a közép-amerikai szigetvilág területén ért partot. Ezen kívül még három utat tett, amelyek során fölfedezte Közép-Amerika partvidékét, s a spanyol király nevében birtokba vette a területet. Mindvégig úgy hitte, hogy Indiában jár. Magányosan, szegényen halt meg.
- **Magellán:** portugál származású hajós, felfedező. A spanyol király támogatásával szervezett expedíciója 1519–1522 között körülhajózta a Földet. Magellán út közben a Fülöp-szigetekenél elesett a bennszülöttekkel vívott harcban, ám egyik hajója hazatért, így értékes megfigyelései, felfedezései nem veszttek kárba.
- **Vasco da Gama:** tengerész, felfedező. Afrika megkerülésével először jutott el Indiába (1498).

Évszám: 1492 (Amerika felfedezése),

Topográfia: Németalföld, London

4.2. Reformáció és katolikus megújulás

A lutheri és kálvini reformáció. A katolikus megújulás. A barokk stílus jellemzői

Fogalom:

- **reformáció:** a katolikus vallás és egyház megújítására irányuló mozgalom, amely a XVI. században kezdődött, s végül a katolikus egyháztól független új egyházak kialakulásához vezetett. A reformáció lényege, hogy az egyháznak meg kell szabadulnia a hitélet fölöslegesnek ítélt hagyományaitól, külsőségeitől. A hit egyedüli forrása a Biblia, s az üdvözüléshez nem kell az egyház közreműködése. Ezekből az alapelvekből következik, hogy vallják

a két szín alatti áldozást, elvetik a szerzetességet, a papi rend megkülönböztetett helyzetét, a papi nőtlenséget, az egyház pápát és a püspököket központba helyező hierarchiáját. A reformációt Luther Márton fellépése indította el (1517), s a további hitújítók (pl. Kálvin János, Servet Mihály) eszméi nyomán több irányzata alakult ki.

- **protestáns:** reformáció során a katolikus tanításoktól eltérő tanokat hirdető vallások, illetve a katolikus egyháztól szervezetileg is elkülönülő egyházak összefoglaló elnevezése. A név onnét ered, hogy a speyeri birodalmi gyűlésen (1529) Luther követői tiltakoztak (protestáltak) a vallásgyakorlatukat tiltó határozatok ellen. A legfőbb protestáns egyházak: evangélikus, református, antitrinitárius (unitárius), baptista, anglikán stb.
- **evangélikus:** reformáció lutheri irányvonalát képviselő protestáns egyház (lutheránus vagy ágostai hitvallású egyháznak is nevezik). Luther Márton tanításai nyomán elveti az egyház hierarchiát, a szerzetességet, a szentek tiszteletét és azt hirdeti, hogy csak a hit által lehet üdvözülni. Papjainak (akiket lelkésznek neveznek) nincs felszenteléshez köthető különleges lelki hatalma, s házasodhatnak. A papok feladata a hit forrásának tekintett Biblia magyarázata és a szertartások vezetése. Két szentséget ismer el: a keresztséget és az úrvacsorát. Templomaikban nincs a belső díszítés (pl. freskók). Magyarországon az evangélikus vallás a XVI. században főként a német városi polgárság és a felvidéki lakosság körében terjedt el.
- **református:** reformáció ún. kálvini irányvonalát követő protestáns egyház, illetve ennek az egyháznak a tagja. A református egyházak a XVI. század második felétől szerveződtek meg, országokként, illetve területenként. A protestáns egyházakkal való közös vonások mellett (pl. a papok feladata a hit forrásának tekintett Biblia magyarázata és a szertartások vezetése, két szentség: a keresztség és az úrvacsora elismerése, egyszerű, belső díszítés nélküli templomok) a református egyház fő megkülönböztető jegye a predestináció (eleve elrendelés) tanítása és a szertartások sajátos rendje (pl. az úrvacsorán kovásztalan kenyér – ostya – helyett kovászos kenyeret használnak). A református egyház vezetésében a világiaknak is jelentős szerepe van (presbíterek). Magyarországon a református vallás a XVI. században főként a magyar nemesség és az alföldi mezővárosi lakosság körében terjedt el.
- **ellenreformáció:** (katolikus megújulás): a pápa által kezdeményezett mozgalom a XVI–XVII. századi Európában. Célja a reformáció térhódításának megakadályozása. Ehhez szükség volt a római katolikus egyház megújítására, amelyet a tridenti zsinat indított el. Tisztázták a hittételeket, kimondták, hogy a hitélet alapja a Biblia, de ennek tanításait a hagyományok is közvetítik (pl. a szentek példái, a pápák kinyilatkoztatásai). Fontosnak tartották, hogy az egyházat képzett, erkölcsös életű püspökök és papok vezessék. Az ellenreformáció

sikerrel alkalmazta a reformáció fegyvertárát (könyvnyomtatás, iskolázás, viták), ugyanakkor igénybe vette a katolikus uralkodók támogatását, adminisztratív eszközöket (pl. tiltott könyvek, protestánsokat korlátozó törvények) és az inkvizíciót. Az ellenreformációban jelentős szerepet játszott a jezsuita rend.

- **jezsuita:** (jezsuita rend, Jézus Társaság): Loyolai Szent Ignác spanyol katonatiszt által alapított római katolikus szerzetesrend. A pápa 1540-ben engedélyezte működését. Fő feladata a katolikus hit és az egyház védelme. A rend erősen központosított (vezetője a Rómában székelő generális), és fő parancsa a feltétlen engedelmesség az előljáróknak. A jezsuiták korszerű és színvonalas képzésben részesültek, amelynek fontos része volt a vitakészség fejlesztése. A rend vezető szerepet játszott az ellenreformációban. A jezsuiták sok királyi, fejedelmi udvarban voltak gyóntatók és a gyerekek nevelői, így nagy politikai befolyással rendelkeztek.
- **barokk:** művészeti stílus és művelődéstörténeti korszak. A XVI. század második felétől (Itáliából kiindulva) hódított teret, és a XVIII. század végéig az uralkodó stílusirányzat volt Európában. Terjedése összefüggött a katolikus megújulással, az ellenreformációval. A barokk elnevezés az olasz „barocco” szóból ered, melynek jelentése: különös, szabálytalan, szokatlan. Építészetben a monumentalitásra törekvés, az épületek díszítésében és a képzőművészetben a mozgalmasság, a szín- és formagazdagság, a fény–árnyék játéka, az ünnepélyesség jellemzi. Tipikus barokk építészeti elemek a csavart oszlopok, a csigavonal, a hullámzó homlokzat. Az ünnepélyességet, a gazdagság érzését fokozza a bőséges aranyozás. Jelentős barokk zenei alkotások (Vivaldi, Bach, Haydn) és eposzok is születtek.
- **anglikán:** az angol államegyház, mely a reformáció nyomán, a XVI. században jött létre. Kialakulásának első lépése, hogy az angol egyház elszakadt a pápától (1534), és feje az angol király (VIII. Henrik) lett. megmaradt a püspöki szervezet, de a főpapi esküt a királynak tették. Megszüntették a szerzetesrendeket, s földjeiket a kincstár eladta. Bevezették az angol nyelvű igehirdetést. Később, I. Erzsébet uralkodása alatt alakították ki az anglikán hitelveket, amelyek sok kérdésben a kálvini reformációelveihez hasonlítottak (pl. úrvacsora, szentségek)
- **puritán:** (tiszták): angliai reformációs mozgalom a XVI–XVII. században. Követői a katolikus vallásra emlékeztető szertartásoktól akarták megtisztítani az anglikán egyházat, s megakarták szüntetni annak hierarchikus szervezetét (püspöki egyház). A puritánokat vallási és erkölcsi szigor, aszketikus életszemlélet jellemezte. A polgárháború idején a király ellen léptek fel, s több irányzatra bomlottak.

Személy:

- **V. Károly:** spanyol király (I. Károly néven, 1516-tól) és német-római császár (1519–1556). A korszak legjelentősebb európai uralkodója, aki hatalmas területek felett rendelkezett („birodalmában sohasem nyugodott le a nap”). Spanyolországban a rendek háttérbe szorításával, abszolút módon kormányzott, ám Német-római Birodalom szétagoltságán nem tudott úrrá lenni, és a szétagoltságot fokozó reformáció ellen is eredménytelenül lépett föl. Több háborút viselt Franciaország ellen itáliai területek birtoklásáért, s végül győzedelmeskedett. Németországi politikájának kudarca miatt azonban lemondott a trónról: a császárságot és a Habsburgok dunai monarchiáját öccse, Ferdinánd, a spanyol trónt, az amerikai gyarmatokkal, Németalfölddel és az itáliai birtokokkal pedig fia, Fülöp örökölte.
- **Luther:** szerzetes (Ágoston-rend), hittudós, a reformáció elindítója. A wittenbergiegyetem tanáraként 1517. október 31-én vitára bocsátotta 95 pontból álló tételsorát, amelyek a bűcsúcédulákkal összefüggésben az üdvözülés és a pápai hatalom kérdéskörét is érintették. Célja a katolikus egyház megújítása volt, de annak ellenállása miatt eszméi egy új keresztény egyház (evangélikus) kialakulásához vezettek. Luther tanításának lényege, hogy Isten kegyelméből, a hit által nyerhető el a bűnbocsánat, és ehhez nincs szükség az egyház közvetítő szerepére. Elvetett minden olyan egyházi tanítást és gyakorlatot, amely nem szerepel a Bibliában. Megkérdőjelezte a pápa hatalmát, az egyháziak kivételes helyzetét, a szerzetességet, és hitet tett az anyanyelvű igehirdetés mellett. Ezt a gyakorlatban azzal segítette, hogy német nyelvre fordította a Bibliát.
- **Kálvin:** a református egyház alapítója. Franciaországban született, s már fiatalon a reformáció híve lett, ezért a vallásüldözés elől Svájcba menekült. 1536-ban jelent meg fő műve, A keresztény vallás tanítása (más fordításban: A keresztény vallás rendszere), amely megalapozta a reformáció új irányzatát. Ennek egyik alaptétele az eleve elrendelés (predesztináció) tana. 1541-től Genf prédikátora. Itt alapítja meg a kálvini tanítások szerint működő új egyházat, amely az egyszerű, dolgozó életet hirdette, elvetette a hierarchiát (minden hitközség önálló volt). A református egyház irányításában szerepet kaptak a világiak is (presbíterek).

Évszám: 1517 (Luther fellépése, a reformáció kezdete)

Topográfia:

4.3. Alkotmányosság és abszolutizmus a 17-18. században

Fogalom:

- **merkantilizmus:** XVI–XVIII. században jellemző gazdaságpolitika, mely szerint az ország gazdagsága elsősorban a külkereskedelem hasznából származik. A merkantilisták arra törekedtek, hogy több árut adjanak el külföldön, mint amennyinek a behozatalára rákényszerülnek (aktív külkereskedelmi mérleg). Ennek érdekében szigorú védővámokkal korlátozták a behozatalt, és támogatták a kivitelt. Fejlesztették a kivitelre (exportra) termelő ágazatokat, vállalkozásokat. A merkantilizmus legismertebb képviselője Colbert, de ezt a gazdaságpolitikát követte Bethlen Gábor is.
- **abszolutizmus:** késő feudális monarchiák kormányzati rendszere a kora újkori Európában (XVI–XVIII. század). Az uralkodó a rendi gyűlés mellőzésével a tőle függő hivatalnoki testületre és bírói szervezetre, valamint a kezében levő fizetett hadseregre támaszkodva irányítja az országot. E hatalomgyakorlás alapját a megnövekedett uralkodói jövedelmek biztosítják. Az abszolutizmusra jellemző a nagymértékű adóztatás.
- **Jognyilatkozat:** az angol alkotmányos fejlődés fontos dokumentuma, melyet a Stuartok elűzése után (dicsőséges forradalom) Anglia trónját elfoglaló Orániai Vilmostal fogadtatott el az angol parlament, 1689-ben. Biztosította a polgári szabadságjogokat és megfogalmazta a királyi hatalom korlátait, a parlament jogait, vagyis az alkotmányos monarchia alapelveit.
- **alkotmányos monarchia:** államforma, mely a XVII–XVIII. századi Angliában alakult ki. A király hatalmát a parlament által elfogadott alapvető törvények (alkotmány) korlátozzák. A törvényhozó hatalom és a pénzügyek a parlament kezében vannak. A kormányt (végrehajtó hatalom) a király nevezi ki, de tevékenységét a parlament ellenőrzi. Az angol alkotmányos királyság alapelveit Jognyilatkozatban fogalmazták meg – ennek lényege: „a király uralkodik, de nem kormányoz

Személy:

- **Erzsébet:** angol királynő (1558–1603). A királyi hatalom feltétlen érvényesítésére törekedett (abszolút uralkodó), de a parlamenttel egyetértésben kormányzott. Támogatta a tőkés vállalkozásokat (pl. a monopoljogok biztosításával), és intézkedései segítették a gazdaság fejlődését. Uralkodása idején az angolok legyőzték a spanyol flottát (1588) és Anglia tengeri nagyhatalommá vált. Megkezdte az angol gyarmatosítást és létrehozta a Brit Kelet-indiai Társaságot (1600).
- **Cromwell:** angol politikus, középbirtokos család tagja. Az angol polgárháború egyik katonai vezetője. Nagy szerepe volt a király legyőzésében, kivégzésében és a köztársaság kikiáltásában. Ezután a parlamenttel szemben, a hadseregre támaszkodva egyre inkább diktatórikusan gyakorolta a hatalmat. Meghódította Írországot és Skóciát, s megtörte a holland közvetítőkereskedelmet (hajózási törvény, 1651).

- **XIV. Lajos:** francia király (1643–1715). Ötéves gyerekként kerül a trónra, s kiskorúsága idején Mazarin bíboros kormányzott helyette (1661-ig). Uralkodása idején kiteljesítette az abszolutizmust. Rendszerének alapját a Colbert gazdaságpolitikája eredményeként megnövekedett állami jövedelmek jelentették. Versailles-ban fényes palotát építtetett – az udvar fényét a hatalomból kiszorított, s reprezentációs szerepre kárhozott főnemesség biztosította. Megszervezte az állandó hadsereget, s a Habsburgok elleni háborúban több területet is elfoglalt (pl. a Rajna-vidék egy része). A spanyol örökösödési háborúban azonban vereséget szenvedett a Habsburgoktól és szövetségeseitől.
- **I. (Nagy) Péter:** orosz cár (1689–1725). A nagybirtokosokkal (bojárok) szemben megerősítette a központi hatalmat, s az orosz egyházat is irányítása alá vonta. Folytatta elődei terjeszkedő politikáját, melynek egyik célja volt, hogy az ország tengeri kikötőkhöz jusson. Ezért háborúzott az Oszmán Birodalommal és a svédekkel. Az utóbbiaktól elfoglalt területen építtette föl új fővárosát, Szentpétervárt. Oroszországot a nyugat-európai abszolút monarchiákhoz hasonló országgá akarta tenni. Mivel ennek nem voltak meg a belső feltételei, a modernizálás úgy valósult meg, hogy a cár despotikus hatalmával előírta a külföldi minták követését. Péter reformjaival megalapozta Oroszország nagyhatalmi helyzetét.

Évszám: 1642–49 (az angol polgárháború), 1689 (Jognyilatkozat kiadása).

Topográfia: Versailles, Szentpétervár

4.4. A felvilágosodás kora

A felvilágosodás eszmerendszere és főbb képviselői források alapján.

Fogalom:

- **felvilágosodás:** XVII–XVIII. századi eszmeáramlat és korszellem. Megkérdőjelezte a korábbi vallási tekintélyeket és tanításokat, és helyükbe a megkérdőjelezhetetlen természeti törvényeket állította. A tudás és a józan ész erejében bízva megjavíthatónak, átalakíthatónak tartották a társadalmat és az egyes embereket is. Szabadságot és egyenlőséget hirdettek. Képviselői kötelességüknek érezték az emberiség felvilágosítását, vagyis elveik terjesztését és eszméik megvalósítását.
- **racionalizmus:** a megismerésben a józan ész, az emberi értelem, a logika elsődlegességét valló filozófiai irányzat.
- **ráció:** józan ész, értelem. A felvilágosodás gondolkodói számára az ismeretek szerzésének alapja, a fejlődés mozgatórugója.

- **a hatalmi ágak megosztása:** Montesquieu nyomán a felvilágosodás államelméletének egyik alapgondolata, amely szerint az egyes hatalmi ágaknak egymástól függetleneknek kell lenniük, hogy ne jöhessen létre zsarnokság. A hatalmi ágaknak nem szabad egy személy vagy testület kezében egyesülniük, mert az visszaélésekhez vezethet. Az egymástól független hatalmi ágaknak egymást kell ellenőrizniük
- **természetjog:** Eszerint a jogelvek az észből származnak, nem pedig Istentől vagy a természetből. Ezt az irányzatot képviselte többek között Thomas Hobbes, John Locke, Rousseau, Montesquieu.
- **társadalmi szerződés:** a felvilágosodás államelméletében a nép és a hatalmon lévők (uralkodó, kormányzat stb.) megállapodása. Az emberek veleszületett jogaik egy részéről lemondanak a közösség, az állam javára, de joguk van az állam irányítóinak ellenőrzésére közvetett (Montesquieu) vagy közvetlen módon (Rousseau). Ha vezetőik visszaélnak a rájuk ruházott hatalommal, jogukban áll, sőt kötelességük felbontani ezt az elméleti megállapodást, és új vezetőket választani.
- **népszuverenitás:** végső formáját a francia felvilágosodás korában elnyert eszme, amely szerint minden hatalom forrása a nép, vagyis a polgárok. Montesquieu szerint a népfelségnek a polgárok szavazás útján (képviselőik megválasztása révén) szerezhetnek érvényt, míg a közvetlen demokráciát hirdető Rousseau véleménye szerint csak közvetlen véleménynyilvánítással valósulhat meg
- **szabad verseny:** piaci verseny szabadságát hirdető, az állami beavatkozást elutasító gazdaságpolitika. A liberális gazdaságpolitika alapelve.
- **felvilágosult abszolutizmus:** a XVIII. században Európa elmaradottabb peremterületein (a periféria országaiban) az uralkodók által megindított modernizációs folyamat. Az állam vezetői abszolút hatalmukat kihasználva, a kiváltságos csoportok ellenállását letörve jobbjogvédő, az állam és a gazdaság modernizálását szolgáló reformokat hajtottak végre (merkantilista gazdasági intézkedések, az oktatás és az igazságszolgáltatás reformja stb.).

Személy:

- **Kopernikusz:** lengyel csillagász és matematikus. Fő művében (Az égi pályák körforgásáról) a középkori földközpontú (geocentrikus) világfelfogással szemben azt állította, hogy a Nap áll a világmindenség középpontjában (heliocentrikus felfogás), és körülötte keringenek a bolygók.
- **Spinoza:** felvilágosodás filozófusa, a panteizmus megteremtője.

- **Montesquieu:** francia író, filozófus, gondolkodó, a felvilágosodás egyik kiemelkedő képviselője. A törvények szelleméről című művében a polgári állam jogrendjéről fejtette ki nézeteit. Megfogalmazta a hatalmi ágak (törvényhozás, végrehajtás, igazságszolgáltatás) szétválasztásának elvét, és a népképviselőten alapuló törvényhozás létrehozása mellett érvelt.
- **Voltaire:** a francia felvilágosodás képviselője, a filozófiai elbeszélés műfajának megteremtője. Kiterjedt levelezése révén kapcsolatban állt korának több kiemelkedő gondolkodójával és uralkodójával (Nagy Friggyessel, Nagy Katalinnal). Műveiben a katolikus egyházat és a feudalizmust egyaránt bírálta. Isten létét soha nem kérdőjelezte meg; deista filozófus volt. Legismertebb műve a Candide. 1726-ban Filozófiai levelek című művéért Angliába száműzték, ahonnan csak halála évében térhetett vissza Franciaországba.
- **Rousseau:** francia író, a francia felvilágosodás egyik legjelentősebb filozófusa. Köztársasági elveket vallott, a radikális kis- és középpolgárság szószólója volt. Megfogalmazta a népfeltség elvét, amelynek értelmében a társadalmi szerződés felbontása nemcsak megengedett, de egyenesen kötelessége a népnek, ha a szerződést a hatalom bármely képviselője megszegi. Államelméletét A társadalmi szerződésről (1762) című művében dolgozta ki. Megteremtette a későbbi forradalmi mozgalmak eszmei alapját.
- **Adam Smith:** fiziokraták egyike, elutasította az állam beleszólását a gazdasági élet irányításába (így elvetették a merkantilizmus gazdaságpolitikáját), s helyette hirdette a gazdaság működésének szabadságát. Jelmondatuk: Laissez faire, laissez passer. (Hagyjátok, hogy a dolgok menjenek a maguk módján szabadon). Szerinte az állam legfontosabb feladata, hogy biztosítsa a gazdaság működésének feltételeit: szabad versenyt és a tulajdon biztonságát.
- **II. (Nagy) Frigyes:** porosz király (1740–1786). Felvilágosult abszolutista uralkodóként törvényekkel védte a paraszti rétegeket, modernizálta az igazságszolgáltatás rendszerét, manufaktúrákat alapított, támogatta az oktatást és a kultúrát, valamint az úthálózat kiépítését. Ugyanakkor mindent alárendelt a hadsereg érdekeinek. Bevezette az általános hadkötelezettséget, és a kontinens legerősebb szárazföldi hadseregét hozta létre. Uralkodása idején Poroszország területe egyharmadával nőtt.

Évszám.

Topográfia: Párizs, Poroszország, Szilézia, Lengyelország

Magyarország a kora újkorban (1490-1790)

5.1. Az ország három részre szakadása és az országrészek berendezkedése

A mohácsi vész és az ország három részre szakadása. A várháborúk (1541-1568).

Fogalom:

- **örökös jobbágyság:** (második jobbágyság): Kelet-Közép-Európa mezőgazdasági termelőire jellemző állapot a késői feudalizmus időszakában. Az örökös jobbágyság azért alakult ki, mert a XVI századi nyugat-európai árforradalom során a mezőgazdasági árak gyorsabban emelkedtek az iparinál, így az olcsóbban termelő Kelet- Közép-Európa a Nyugat mezőgazdasági ellátójává vált. Ennek hasznát a földbirtokosok a maguk számára akarták kisajátítani, ezért politikai hatalmukkal élve kiterjesztették majorságaikat (ezt robottal műveltették meg), akadályozták a szabad költözést és törvényekkel korlátozták a paraszti árutermelést.
- **vitézlő rend:** A 16. században a nemesség és a jobbágyság között elhelyezkedő új társadalmi réteg alakult ki: a vitézlő rend, mely a török elleni harcokra szerveződött hivatásos katonaréteg volt. Tagjai általában birtokukat vesztő nemesek, jobbágyok, végvári vitézek voltak. kiváltságai, szemlélete a nemességhez közelítette.

Évszám: 1514 (Dózsa György vezette felkelés), 1526 (a mohácsi csata), 1541 (Buda török elfoglalása, az ország tényleges három részre szakadása), 1552 (Eger sikertelen török ostroma), 1566 (Szigetvár eleste), 1591–1606 (a tizenöt éves háború),

Személy:

- **Dózsa György:** kismanesi származású végvári vitéz, akit a török ellen toborzott keresztes had vezérének jelöltek ki 1514-ben. Amikor a megaláztatások miatt a keresztesek föllázadtak a nemesek ellen, Dózsa lett a vezérük. A Temesvár alatt elszenvedett vereség után kegyetlen kínzásokkal végezték ki.
- **II. Lajos:** magyar és cseh király (1516–1526). Nem tudta megállítani a királyi hatalom gyengülését, a kincstári bevételek csökkenését. A török veszély növekedése ellenére az ország védelmi ereje tovább romlott, s bár felesége révén rokonságban állt a Habsburgokkal, külpolitikája sem volt sikeres a török támadás elhárításában. Amikor 1526-ban a szultán serege Magyarország ellen vonult, a védelemre sokkal kedvezőbb helyszínek helyett Mohácsnál ütközött meg a törökkel. A vesztes csata után, menekülés közben a Csele-patakba fulladt.
- **Szapolyai János:** magyar báró, erdélyi vajda, majd magyar király (1526–1540). A Jagellók idején köréje csoportosultak a köznemesek. Nagy szerepe volt Dózsa György legyőzésében és kivégzésében. A mohácsi csatában nem vett részt, mert seregével Erdélyt biztosította. A csatavesztést követően a nemesség egy része őt választotta királlyá, míg a másik rész I. (Habsburg) Ferdinándot. Miután Ferdinánd hadai legyőzték, a szultánhoz fordult (1529), s

török támogatással megőrizte az ország nagy része fölötti uralmat. (Az övé lett Buda is.) Magyarország egysége érdekében megegyezett vetélytársával, hogy halála után mindenképpen Ferdinánd öröklje a trónt (váradai egyezmény, 1538), de halála után hívei ezt nem tartották be, ami Buda török megszállásához és az ország három részre szakadásához vezetett.

- **I. Ferdinánd:** magyar és cseh király, (1526–1564), német-római császár (1558–1564). A Habsburgok osztrák ágának tagja, V. Károly öccse. Szapolyai Jánossal szemben (akit a rendek másik csoportja választott magyar királlyá) nem tudta egyesíteni Magyarországot, de sokat áldozott a török előrenyomulás feltartóztatása érdekében. Uralkodása idején egyre inkább elkülönült egymástól a Habsburgok „Dunai monarchiájának” és a spanyol tartományoknak a kormányzása. Diplomáciai érzéke miatt Ferdinándnak nagy szerepe volt a németországi vallási ellentétek rendezésében (augsburgi vallásbéke). V. Károly lemondását követően ő lett a német-római császár.
- **I. Szulejmán:** török szultán (1520–1566). Jelentős területeket foglalt el Ázsiában (pl. Mezopotámia), Észak-Afrika partvidékén, és a franciákkal kötött szövetség miatt felújította az európai hadjáratokat. Nevéhez fűződik Magyarország meghódítása: elfoglalta Nándorfehérvárt (1521), majd 1526-ban Mohácsnál legyőzte a magyar király hadseregét. Kétszer kísérelte meg bevenni Bécs várát (1529, 1532), eredménytelenül. 1541-ben elfoglalta Budát, majd több hadjáratban meghódította az ország középső részét. Az 1552-es nagy támadást (Temesvár, Szolnok elfoglalása, Eger sikertelen ostroma) nem személyesen vezette. 1566-ban Szigetvár ostrománál, betegségben halt meg. A törökök jelentős törvényhozóként is tisztelik.
- **Dobó István:** az egri vár várkapitánya az 1552-es ostrom idején.
- **Zrínyi Miklós:** az 1566-os szigetvári ostrom idején a vár kapitánya. A vár ostroma idején veszítette el életét.

Topográfia: Mohács, Kőszeg, Várad, Buda, Hódoltság, Eger, Szigetvár,

5.2. Az Erdélyi Fejedelemség virágkora

Erdély sajátos etnikai és vallási helyzete.

Fogalom:

- **hajdú:** társadalmi csoport a XVI–XVII. századi Magyarországon. Kezdetben marhahajtókat neveztek így, akik a rájuk bízott állatokat fegyverrel is megvédték a vadállatoktól és a rablólóktól. A XVI. századi háborús viszonyokat kihasználva fegyveres csoportokba szerveződtek (vezetőik kapitányok és hadnagyok), s pénzért katonai feladatokat vállaltak (fegyveres kíséret, szolgálat földesúri magánhadseregekben vagy végvárakban). Számuk a tizenöt éves

háború során gyorsan nőtt: földjüket vesztett kismanesek és jobbágyok, elbocsátott végvári vitézek csatlakoztak hozzájuk. Gyakran raboltak, fosztogattak, ezért az országgyűlések több határozatot hoztak ellenük. A császár ellen föllázadt Bocskai István seregének magvát a hajdúk alkották. Bocskai letelepítette, s kollektív nemesi kiváltságokban részesítette őket (nem fizettek adót, de katonai szolgálattal tartoztak), s ezt a rendelkezést császár is elismerte. Lakhelyeik a hajdúvárosok.

Személy:

- **Bocskai István:** magyar főúr, majd erdélyi fejedelem (1604–1606), az első Habsburg-ellenes felkelés vezetője. Katonai sikerei nyomán – amelyet a hozzá csatlakozó hajdúknak is köszönhetett – békét kötött az udvarral (1606, Bécs), majd letelepítette a hajdúkat és kiváltságokat adományozott nekik. Elérte, hogy az udvar a törökkel is békét kötött (1606), véget vetve a pusztító tizenöt éves háborúnak.
- **Bethlen Gábor:** erdélyi fejedelem (1613–1629). Uralkodása idején Erdély aranykorát élte. A török Porta támogatásával lett fejedelem, és erős államhatalmat épített ki. Gazdaságpolitikájával fellendítette az ipart és a kereskedelmet. Gazdagon támogatta a kultúrát, az iskolákat. Zsoldos hadseregével a protestánsok oldalán bekapcsolódott a harmincéves háborúba (1619), s sikerei nyomán a rendek magyar királlyá választották (1620), amit nem fogadott el. Hadjáratai nem rendítették meg a Habsburgok hatalmát, de annyit elért, hogy a királyi Magyarország hét keleti vármegyéje a fennhatósága alá került, és a Habsburg-uralkodó biztosította a magyar rendek jogait (nikolsburgi béke, 1621).

Évszám:

Topográfia:

5.3. A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc

A Rákóczi-szabadságharc okai, főbb eseményei és eredményei.

Fogalom:

- **kuruc:** a XVII. század második felétől a Habsburgokkal szembenálló fegyveres bujdosók, majd Thököly és Rákóczi katonáinak, illetve híveinek elnevezése.
- **labanc:** német katonák elnevezése, amely a XVII. század második felétől a dinasztiahoz hű, a kurucokkal szemben álló magyarokat jelölte.
- **trónfosztás:** valamely uralkodó, vagy uralkodóház törvényes keretek között (pl. országgyűlésen) történő megfosztása uralkodói jogaitól. Magyarországon A Habsburg-ház trónfosztását először 1620-ban, a beszteerci országgyűlésen, másodszor pedig 1707-ben, az ónodi országgyűlésen mondták ki.

Személy:

- **Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér):** magyarországi főnemes, költő és hadvezér. Az ország déli részén fekvő birtokai és tisztsége (horvát bán volt) miatt vált a török elleni harc kulcsszereplőjévé. Legna-gyobb sikerét az 1664 elején vezetett téli hadjáratban aratta (az eszéki híd felgyújtá-sa). Írói munkásságát is a török elleni harc érdekében fejtette ki. Fontosabb művei: Szigeti veszedelem, Tábori kis tracta, Vitéz hadnagy, Mátyás király életéről való elmélkedések, Az török áfium ellen való orvosság. Sürgette a török elleni összefogást és – tapasztalva, hogy a Habsburgok békére törekednek a törökkel – meghirdette az önálló és állandó magyar zsoldoshadsereg szükségességét, sőt eljutott a nemzeti ki-ráltság gondolatáig. A vasvári békekötés után (1664) szembefordul az udvarral. Ezt követően vadászbaleset áldozata lett.
- **I. Lipót:** német-római császár, cseh és magyar király (1657–1705). A franciák elleni háborúk miatt békére törekedett a törökkel, ami kiváltotta a magyar nemesség ellenállását (vasvári béke – Wesselényi-féle összeesküvés). Az uralma elleni elégedetlenséget jelezte a Thököly-felkelés (1678). Bécs török ostroma (1683) után elhatározta a török elleni háborút, s a nemzetközi hadak visszafoglalták Budát (1686), majd kiűzték a törököt Magyarországról (1699). A háborút kihasználva a pozsonyi országgyűlésen (1687) megszavaztatta a Habsburg-ház fiúági örökösödését, majd rendeletben biztosította, hogy Erdély továbbra se tartozzon Magyarországhoz (Diploma Leopoldinum, 1691). Magyarországot meghódított területként kezelte, s a sérelmek végül a Rákóczi-szabadságharc kitöréséhez vezettek (1703).
- **Savoyai Jenő:** francia származású császári hadvezér. Gyöngé testalkata miatt a franciák katonáskodásra alkalmatlannak ítélték, ezért állt a Habsburgok szolgálatába. Eredményesen alkalmazta a tüzérséget és a korszerű vonalharcászatot. Részt vett Bécs török ostrom alóli felmentésében (1683), majd Buda várának (1686) visszafoglalásában. A török elleni felszabadító háború egyik főparancsnoka. Legnagyobb haditette a zentai győzelem (1697), amely békekötésre kényszerítette a törököket (Karlóca, 1699). A spanyol örökösödési háborúban nevéhez kötődnek a császáriak nagy győzelmei (pl. Höchstädt). A XVIII. század elején újabb török elleni háborúban a Temesközt is felszabadította. Magyarországon a Csepel-szigeten kapott birtokot, s fölépíttette föl a ráckevei kastélyt.
- **II. Rákóczi Ferenc:** magyar nagybirtokos, erdélyi fejedelem, s a Habsburgok elleni szabadságharc vezetője, Magyarország „vezérlő fejedelme”. I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona fia, a mostohaapja pedig Thököly Imre volt. Miután a császári csapatok elfoglalták Munkácsot (1688), Rákóczit elszakították családjától, s a bécsi udvar neveltette. Amikor hazatért Magyarországra, látván az itteni viszonyokat kapcsolatot keresett XIV. Lajossal, s ezért bebörtönözték. Megszökött a bécsújhelyi börtönből, és Lengyelországba menekült. Itt kereste meg

a bujdosók küldöttsége, s kérésükre a Habsburg-ellenes harc élére állt. A kurucok gyors sikereket arattak, 1705-re az ország jelentős része ellenőrzésük alá került. Ebben szerepet játszott, hogy a Habsburgok haderejét lekötötte a spanyol örökösödési háború. Rákóczinak nagy problémákat kellett megoldani: az ország még nem heverte ki a török háborúkat, a gazdaság alig működött. A fő gondot azonban a szabadságharchoz csatlakozott nemesek, a katonaelemek („régikurucok”), valamint a jobbágyok ellentétei jelentették. Nagy feladat volt a kuruc hadsereg megszervezése és fegyelmének biztosítása. E problémákat csak részben oldották meg a Rákóczi által összehívott országgyűlések (Szécsény, 1705; Ónod, 1707; Sárospatak, 1708). A nyugati harctereken győzelmeket arató Habsburgok egyre több katonát tudtak Magyarországra küldeni. A növekvő nemzetközi elszigeteltség és a katonai vereségek miatt a kuruc vezetők – kihasználva Rákóczi lengyelországi távollétét – beszüntették a harcot (majtényi zászlóvetés) és megkötötték a szatmári békét (1711), melyet Rákóczi nem fogadott el. Száműzetésbe ment: először Franciaországban, majd 1717-től az Oszmán Birodalomban élt. Rodostóban halt meg. Francia nyelven írt Emlékiratai és latin nyelvű Vallo-másai fontos történelmi források.

Évszám: 1664 (Zrínyi Miklós téli hadjárata, a vasvári béke), 1686 (Buda visszafoglalása), 1699 (a karlócai béke), 1703–11 (a Rákóczi-szabadságharc), 1707 (az ónodi országgyűlés), 1711 (a szatmári béke).

Topográfia: Zenta, Sárospatak, Szécsény, Ónod,

5.4. Művelődés, egyházak, iskolák

Reformáció és katolikus megújulás Magyarországon

Fogalom:

- **unitárius:** szentháromság tagadók elnevezése Erdélyben, akik az 1568-as tordai országgyűlés hatására szabadon gyakorolhatták vallásukat. Vezetőjük Dávid Ferenc volt.

Személy:

- **Károli Gáspár:** református lelkész, bibliafordító. A wittenbergi egyetemen tanult, majd Gönc város lelkésze lett. Fő műve az első teljes magyar (protestáns) bibliafordítás, amelyet 1590-ben, Vizsolyban nyomtatott ki (Vizsolyi Biblia).
- **Pázmány Péter:** esztergomi érsek (1616-tól), író, hitszónok. A magyarországi katolikus megújulás (ellenreformáció) egyik meghatározó személyisége. A Habsburgok híve, de mindig szót emelt a magyar érdekekért. Protestáns családba született, 13 évesen tért át katolikus hitre. Belépett a jezsuita rendbe, s művelt hittudós lett. A katolicizmus térnyerését képzet-

tebb, rátermettebb papok nevelésével, az iskolák fejlesztésével és a befolyásos nemesi családok megnyerésével akarta elérni. Bécsben papnevelő intézetet (a későbbi Pazmaneum), majd Nagyszombaton egyetemet alapított (1635). Vitairatait, prédikációit nyomtatásban terjesztette. Stílusának jellemezői az ízes magyarság, a szókimondás, a találó hasonlatok. Írói tevékenysége nagy szerepet játszott a magyar irodalmi nyelv megteremtésében.

Évszám:

Topográfia: Nagyszombat, Bécs

5.5. Magyarország a 18. századi Habsburg Birodalomban

Fogalom:

- **betelepítés:** idegen népcsoportok intézményes, szervezett beköltöztetése és letelepítése egy állam területén. Magyarországon a XVIII. század első felében került sor a legnagyobb méretű, állami irányítással végrehajtott betelepítésekre. Ekkor települtek be német területekről az ún. svábok.
- **Betelepülés:** Olyan folyamat, amelynek során egy állam területére más területekről idegen állam lakosai (vagy idegen népek) érkeznek letelepedési szándékkal. Ilyen folyamat volt például a népvándorlás során a germánok bevándorlása a Római Birodalomba. A magyar történelem fontosabb bevándorolt népcsoportjai: zsidóság (több hullámban), cigányság (15. és 19. század), románok (15-18. század), szerbek (17-18. század).
- **Pragmatica Sanctio:** Habsburgok dinasztikus örökségét szabályozó házitörvény, mely a trónöröklési jogot kiterjesztette a Habsburg-ház nőágra. A házitörvény kimondta, hogy a hatalom és a birodalom feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul öröklődik. Ezt a házitörvényt a magyar országgyűlés 1723-ban fogadta el, s tette lehetővé Mária Terézia trónra lépését. Ez a házitörvény közel két évszázadon keresztül meghatározta Magyarország és a Habsburg Birodalom viszonyát = perszonáluniós állapot jött létre.
- **Helytartótanács:** 1723-ban alapított magyar kormányzati hivatal. Feladata a magyar államigazgatás felső szintű irányítása volt. Élén a nádor állt. Hatáskörébe tartozott a törvények és a rendeletek végrehajtásának ellenőrzése, a vármegyék és a főispánok feletti felügyelet. Kezdetben Pozsonyban, majd Budán működött.
- **felső tábla:** a magyar rendi országgyűlés egyik háza. A felső tábla elválását az alsó táblától 1608-ban kodifikálták, s meghatározta a két táblán résztvevők körét. A felső táblán személyesen lehettek jelen a katolikus főpapok (érsek, püspök) és az arisztokraták. 1792-től a görögkeleti egyház főpapjai is jelen voltak. A felső tábla elnöke a nádor volt. ha valaki nem

tudott megjelenni, akkor követet (absentium ablegatus) küldhetett maga helyett az alsó táblára.

- **alsó tábla:** a magyar rendi országgyűlés egyik háza. Az alsó táblán nemesi vármegyék 2-2 követe, a szabad királyi városok, a káptalanok és az apátok 1-1 követe vett részt. A követek követutasítással rendelkeztek. A nemesi vármegyék követeit a vármegyei gyűlés szavazta meg. az alsó táblán a városok követei együttesen 1 szavazattal rendelkeztek. Az alsó tábla elnöke a személynök volt.
- **vámrendelet, kettős vámrendszer:** Mária Terézia 1754-ben kiadott vámrendelete két vámhatárt hozott létre. A birodalom külső határain a gazdaság fejlesztése érdekében merkantilista jellegű szabályozás lépett életbe (a nyersanyagok behozatalát, a késztermékek kivitelét támogatták). Ausztriában eltörölték a belső vámokat, Magyarország és Ausztria között azonban megmaradt egy vámhatár. Ennek alapvetően az volt a célja, hogy az adómentességet élvező, és e kiváltságához ragaszkodó magyar nemességet a vámok révén közvetett módon megadóztassák.
- **úrbéri rendelet:** Mária Terézia 1767-ben kiadott rendelete, amely az adófizető jobbágyság védelme érdekében maximálta a jobbági szolgáltatásokat, illetve rögzítette a majorság és az úrbéres földek arányát.
- **Ratio Educationis:** Habsburgok oktatási rendelete, melyet 1777-ben adott ki Mária Terézia. Az oktatási rendelet az alap- és középfokú oktatást szabályozta, valamint a birodalom lakosainak oktatását szervezte állami beavatkozással. Az oktatási rendelet egységes iskolarendszert alakított ki. Az iskolarendszerben hierarchia uralkodott: népiskolától az egyetemig tartott. A kormányzat az állam el-lenőrzése alá vonta az oktatást, modernizálta szervezeti felépítését és tantárgyi szerkezetét. A tantervet az állam írta elő, mert az udvarhű polgárok nevelése volt a legfontosabb, hogy ezek az emberek hasznosak lehessen később az állam keretein belül. Történelmet, földrajzot és gyakorlati ismereteket oktattak katolikus szellemben, hiszen a Habsburg család is katolikus vallású volt. Kiszélesítette azok rétegét, akik iskolába járhattak, de nem vezette be az általános tankötelezettséget, mivel a 6-12 éves korosztályból jártak legtöbben iskolába. A nemesek érdekeit is figyelembe vette a tanév intervallumának meghatározásánál: az iskola októberben kezdődött, és hamarabb ért véget a földmunkák miatt
- **tűrelmi rendelet:** II. József által 1781-ben kiadott rendelet. Engedélyezte a protestánsok, reformátusok és görögkeletiek szabadabb vallásgyakorlását és hivatalviselését (nem kellett Máriára és a szentekre hivatali esküt tenni); a rendelet hatására a lutheránus, kálvinista, görögkeleti vallások megerősödtek; a hivatali pályák elérhetővé váltak a fentiek számára.

- **jobbágyrendelet:** Mária Terézia és II. József által kiadott rendeletek. A jobbágyrendeletek felvilágosult abszolutizmus jegyében születtek meg, illetve védelmükbe vették az állami adóalapot (jobbágytelket). **Mária Terézia rendelete (1767)** szabályozta a jobbágyok földesúri adóját, s ezzel megvédte az állami adóalapot. Rendeletében fönntartotta a kilencedet, a pénztartozást 1 forintban határozta meg a zsellérek számára is. Szabályozta a robotot: heti 1 nap ígás vagy 2 nap kézi robot, de megengedte, hogy a földesúr dologidőben (vetés, aratás) kétszeresen is igénybe vegye. A rendelet jelentősége, hogy törvényes jogi viszonyt teremtett a földesurak és a jobbágyok között, a telekhatárok pontos rögzítésével hozzájárult a parasztság rétegződéséhez. Eredménye: gátat szabott a jobbágyi terhek emelkedésének és megakadályozta az adóalap csökkenését.
- **II. József jobbágyrendelete (1785)** eltörölte az örökös jobbágyi állapotot illetve megtiltotta a jobbágy név használatát; engedélyezi a jobbágyoknak a szabad költözködést és a pályaválasztást. Biztosította a mesterségek tanulását (iparnak tesz jót), a szabad házasságkötést, a szabad örökítést és ajándékozást.

Személy:

- **III. Károly:** német–római császár, magyar király (1711–1740). A Habsburg-dinasztia utolsó egyenes ági férfi leszármazottja. A szatmári béke megerősítésével (1711) megszilárdította hatalmát Magyarországon. Állandó hadsereget hozott létre, és felállította a Pozsonyban székelő Helytartótanácsot. Fiú utóda nem volt, de 1723-ban a Pragmatica Sanctio elfogadtatásával biztosította lánya, Mária Terézia trónra kerülését. Visszaszerezte a törököktől a Temesközt és a Szerémséget.
- **Mária Terézia:** osztrák főhercegnő, magyar királynő (1740–1780). Az osztrák örökösödési háborúban a magyar rendek segítségével szilárdította meg a Habsburg-dinasztia helyzetét. Szilézia a poroszoké lett, de Lengyelország első felosztásakor (1772) a birodalomhoz csatolták Galíciát. Mária Terézia nevéhez számos reform fűződik. 1754-ben új vámrendszert vezetett be, amely a birodalmon belül biztos piacot teremtett a magyar mezőgazdasági termékeknek, de egyben akadályozta a hazai ipar fejlődését. Az 1767-es Urbárium egységesen szabályozta a földesúr és a jobbágy viszonyát. Az oktatás fejlesztését szolgáló Ratio Educationis (1777) az egységes, a népiskolától az egyetemig felépülő iskolarendszer megteremtését tűzte ki célul, és megkísérelte állami ellenőrzés alá vonni az oktatást.
- **II. József:** magyar király (1780–1790). Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc legidősebb fia. A felvilágosult abszolutizmus képviselőjeként rendeletekkel kormányzott. Uralkodóként célja az egységes, modern, központosított birodalom megteremtése volt, amelynek legfőbb akadályát a tartományi és rendi kiváltságokban látta. Magyar királyként meg sem koronázta magát, hogy ne kelljen betartania a rendi törvényeket (ezért nevezik kalapos királynak).

Türelmi rendelete (1781) megkönnyítette a protestánsok vallásgyakorlását, jobbágyrendelete (1785) biztosította a szabad költözködést. Nyelvrendelete (1784) a német nyelv kizárólagos közigazgatási használatát célozta. Halálos ágyán a türelmi és a jobbágyrendelet kivételével valamennyi intézkedését visszavonta.

- **Kazinczy Ferenc:** író, a nyelvújítás vezéralakja. Az első magyar nyelvű folyóirat, a Magyar Museum egyik alapítója volt 1787-ben. Később csatlakozott a magyar jakobinus mozgalomhoz. Emiatt letartóztatták, és várfogságra ítélték. Fogságom naplója című műve a börtönévek krónikája. Szabadulása után, az 1800-as évek elejétől széphalmi kúriája a nyelvújító mozgalom és az induló magyar irodalmi élet egyik központja lett.

Évszám: 1723 (Pragmatica Sanctio), 1740–80 (Mária Terézia), 1767 (Úrbérrendelet), 1777 (Ratio Educationis) 1780–1790 (II. József).

Topográfia: Határőrvidék, Bácska, Bánát.

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789-1914)

6.1. A francia forradalom eszméi és a napóleoni háborúk

Az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának alapkérdései.

Fogalom:

- **Emberi és polgári jogok nyilatkozata:** a francia forradalom kezdetén (1789. augusztus 26.) a liberális polgárság és nemesség által kiadott kiáltvány, mely az átalakulás alapvető elveit (alkotmányos kormányzás, közteherviselés, polgári szabadságjogok) fogalmazta meg.
- **alkotmány:** alaptörvény. A kora újkorban a megszülető polgári államokban az állam és a társadalom működésének alapelveit rögzítő törvény. Az Amerikai Egyesült Államok (1787), majd a francia alkotmányos királyság (1791-es) alkotmánya mintául szolgált a későbbi alaptörvények kidolgozásánál.
- **jakobinus:**, radikális köztársasági politikai irányzat és csoport a francia forradalom idején. Tagjai jórészt a közép-, illetve kispolgárságból kerültek ki, és a polgári átalakulás hívei, a francia nemzeteszmé képviselői voltak. A háborús viszonyok közepette – a girondiakkal ellentétben – hajlandóak voltak a szabadságjogok korlátozására. 1793–1794-ben diktatúrát hoztak létre, és a terror alkalmazásától sem riadtak vissza.
- **terror:** erőszakos, rettegést keltő, törvénytelen cselekedetek és módszerek. A jakobinus diktatúra idején például a forradalmi törvényszékek alkalmazták a szokásos bírósági gyakorlat (védelem, bizonyítás) mellőzésével. Az anarchisták szintén alkalmaztak terrort: robbantásokkal, gyilkosságokkal hívták fel magukra a figyelmet az állam felszámolására irányuló küzdelmükben.
- **„harmadik rend”**, Franciaországban a rendi felépítésben a polgárság. A francia forradalom kezdetén a polgárság elfogadtatta azt az álláspontot (Sieyès abbé: Mi a harmadik rend?), hogy a polgárság a papságon és a nemességen kívül az egész népeiséget képviseli, melyet azonosítottak a nemzettel.

Évszám: 1776. július 4. (az amerikai Függetlenségi nyilatkozat kiadása, az Amerikai Egyesült Államok létrejötte), 1789. július 14. (a Bastille ostroma, a francia forradalom kitörése), 1793–1794 (a jakobinus diktatúra), 1804–1814/15 (Napóleon császársága),

Személy:

- **Washington:** politikus, hadvezér, az Egyesült Államok első elnöke. Jelen volt a philadelphiai első kontinentális kongresszuson. A függetlenségi harc idején a hadsereg főparancsnokává választották. Részt vett az alkotmányt kidolgozó nemzetgyűlés munkájában, és az Egyesült Államok elnökeként (1789–1797) sokat tett az államszövetség megszilárdításáért, valamint az alkotmányban garantált emberi jogok biztosításáért.
- **XVI. Lajos:** francia király (1774–1792). Uralkodása kezdetén az ország ingatag pénzügyi helyzetét erélytelen reformokkal próbálta meg rendezni. 1789-ben a kibontakozó általános válság hatására összehívta a rendi gyűlést, amely 1614 óta nem ülésezett, de az események hamarosan kicsúsztak az irányítása alól. A rendi gyűlés feloszlására tett kísérlete Párizsban forradalomhoz vezetett (1789. július 14.). Ezt követően az ország alkotmányos monarchiává alakult (1791). XVI. Lajos nem nyugodott bele a királyi hatalom korlátozásába, ezért megfosztották trónjától, majd 1793 januárjában halálra ítélték és kivégezték.
- **Danton:** a jakobinus mozgalom egyik vezetője. A francia forradalom idején a köztársaság kikiáltásának egyik fő támogatója volt. A jakobinus diktatúra alatt a Közjóléti Bizottságban a mérsékelt irányzatot képviselte, és szorgalmazta a terror mérséklését. Ezért összeütközésbe került Robespierrel, aki 1794. április 5-én kivégeztette.
- **Robespierre,** francia politikus, a jakobinusok vezetője, a jakobinus diktatúra irányítója. A Hegypárt vezetőjeként 1793 nyarán feloszlatta a girondi konventet, majd a jakobinus kormány, a Közjóléti Bizottság elnöke lett. A forradalom vélt vagy valós ellenfeleivel szemben terrort alkalmazott. 1794 tavaszán megkezdte a jakobinus párton belüli ellenfeleivel való leszámolást. Túlzásai miatt egykori hívei is szembefordultak vele, és megfosztották hatalmától. 1794. július 28-án kivégezték.
- **Napóleon:** tábornok, Franciaország első konzulja, majd francia császár. Korzikán született, elszegényedett nemesi családban. Katonai pályára lépett, és sikereinek köszönhetően már 24 éves korában tábornoki kinevezést kapott. 1796–1797-es itáliai hadjáratával országos hírnévre tett szert. 1799-ben államcsínnyel magához ragadta a hatalmat, és első konzul lett. További katonai sikerei és belső támogatottsága nyomán 1804-ben császárrá koronázta magát. A XIX. század első évtizedében folyamatosan háborúzott a régi európai dinasztiák ellen. Kiterjesztette Franciaország határait, és 1808-ig sikert sikerre halmozott: Európa nagyobb része francia fennhatóság alá került. 1806-ban meghirdette a Nagy-Britannia elleni kontinentális zárlatot, majd 1812-ben Oroszország ellen indított hadjáratot, de mindkét vállalkozása kudarccal végződött. Miután 1813-ban a lipcsei csatában vereséget szenvedett az európai koalíciótól, Elba szigetére száműzték. 1815-ben visszatért, de a waterloo-i csatában ismét vereséget szenvedett. Szent Ilona szigetén, száműzetésben halt meg.

Topográfia: Párizs, Waterloo.

6.2. A 19. század eszméi és a nemzetállami törekvések Európában

A korszak főbb eszmeáramlatainak (liberalizmus, nacionalizmus, konzervativizmus és szocializmus) jellemzői.

Fogalom:

- **nacionalizmus:** nemzeti eszme. Az eszmeáramlat a francia forradalmat követően hódított tért a polgárosodó világban. A nemzetállamok létrehozására törekvő népek a nemzeti egység érdekében fel kívánták számolni a belső (vallási, társadalmi) ellentéteket.
- **liberalizmus:** a XVIII. század végétől a felvilágosodásból kifejlődő világnézet és politikai ideológia. Legfőbb követelése a polgárok számára nyújtandó minél szélesebb körű szabadság, amelynek korlátja csak mások szabadságának tiszteletben tartása lehet. A liberalizmus a XIX. század első felében a nacionalizmussal együtt a formálódó polgári társadalmak forradalmi ideológiája volt.
- **konzervativizmus:** a hagyományos értékekhez (pl. vallás, család, rend, tekintélytisztelet) ragaszkodó világnézet, amely elutasítja a gyors, radikális változásokat. A XIX. század elején a francia forradalom ellenhatásaként bontakozott ki, először Angliában, majd vált politikai irányzattá. A forradalom eseményeiből azt a következtetést vonták le, hogy kerülni kell a radikális változásokat. Inkább a lassú, szerves fejlődést, a fokozatos, átgondolt reformokat kell előnyben részesíteni, mert azok kevesebb áldozattal járnak, és a folyamat során így lehetőség nyílik a korrekciókra.
- **szocializmus:** a kapitalizmust jellemző társadalmi igazságtalanságok megszüntetésére törekvő szellemi-politikai eszmerendszer és mozgalom. A társadalom közösségi jellegét, az egyenlőséget és a javak igazságos elosztását hirdeti. Gyakorlati, politikai képviselői a szociáldemokrata mozgalmak és pártok
- **polgári szabadságjogok:** alapvető emberi jogok, amelyek mindenkit megilletnek egy állam polgáraiként: szólásszabadság, gyülekezés, véleménynyilvánítás, képviselet, tulajdon stb. Elsőként Észak-Amerikában (Függetlenségi nyilatkozat, 1776) és a forradalmi Franciaországban (Emberi és polgári jogok nyilatkozata, 1789) rögzítették írásban ezeket a jogokat.
- **Szent Szövetség:** a napóleoni háborúk után létrejött szövetségi rendszer. A rendszer célja a forradalmak megakadályozása, és a feudális uralkodók hatalmának visszaállítása.

Évszám: 1848 (forradalmak Európában).

Személy:

- **Marx:** német filozófus és közgazdász, a kommunizmus eszmerendszerének kidolgozója. 1848-ban Engelsszel közösen írta meg a *Kommunista kiáltványt*, amely a burzsoázia hatalmának erőszakos megdöntését és egy osztály nélküli társadalom felépítését sürgette. *A tőke*

című művében a munkásság kizsákmányolásának formáit és módjait ismertette a fennálló kapitalista gazdasági-társadalmi rendszerben.

- **Metternich:** Habsburg Birodalom kancellárja. Jelentős szerepet vállalt a bécsi kongresszus (1814–1815) munkájában, majd a Szent Szövetség korának egyik meghatározó politikusa lett. A külpolitikában az európai hatalmi egyensúly megőrzésére és a régi dinasztiák hatalmának visszaállítására törekedett. Belpolitikai téren konzervativizmus és reformellenesség jellemezte.

Topográfia:

6.3. Gyarmati függés és harc a világ újrafelosztásáért

A szövetségi rendszerek kialakulása.

Fogalom:

Évszám:

Személy:

Topográfia: gyarmatok Észak-Amerikában

6.4. Az ipari forradalom hullámai és hatásai

Az ipari forradalmak legjelentősebb területei (könnyűipar, nehézipar, közlekedés), néhány találmánya és a gyáripár kezdetei.

Fogalom:

- **urbanizáció:** városiasodás, az ipari forradalmak társadalmi következménye, melynek során milliós lélekszámú városok jöttek létre, átalakul a városok belső szerkezete (speciális funkciójú városrészek alakulnak ki), megjelenik vagyoni elkülönülés (szegregáció) a társadalmi rétegek között.
- **ipari forradalom:** iparban végbemenő minőségi változás. A minőségi változás az új gépek, energiaforrás (gőzenergia), új üzemformák (gyár), és a nehézipar megszületését jelentette. Az ipari forradalom legelőször Angliában jelent meg.
- **emancipáció:** egyenjogúsítás, a második ipari forradalom hatására megjelenő törekvés a hátrányos helyzetben élő csoportok (zsidóság, nők stb.) felszabadítása, jogegyenlőségben részesítése.

- **antiszemizmus:** beolvadás. Egy kisebb népcsoportnak a többségbe történő beolvadása nyelvi, kulturális téren. A folyamat a XIX. században elsősorban a nemzeti kisebbségek beolvadását jelentette az államalkotó nemzetekbe. Megkülönböztetünk önkéntes és erőszakos asszimilációt.
- **tőké:** polgári társadalmakban, illetve a kapitalista gazdaságban tőkével (áruval, pénzzel, tulajdonnal stb.) rendelkező személy, aki a tőkéjéből származó jövedelemből él, és befektetései, fejlesztések stb. révén tőkéje (vagyon) gyarapítására törekszik. Tőkéje függetlenséget, illetve befolyást, (politikai) hatalmat is biztosít neki.
- **proletár:** XVIII–XIX. században a nincstelen ipari bér munkások elnevezése (elsősorban a szocialista szerzők szóhasználatában). Számarányuk az ipari forradalom és a gyáripar kibontakozása következtében folyamatosan nőtt. Kiszolgáltatott helyzetük miatt a munkás érdekvédelem, az összefogás, a munkásszervezetek létrehozása nagyon fontos volt számukra.

Évszám:

Személy:

- **Watt:** skót feltaláló. 1769-ben szabadalmaztatott és később tovább tökéletesített gőzgépén olyan technikai újításokat alkalmazott, amelyek lehetővé tették a találmány széles körű ipari és mezőgazdasági felhasználását. Watt alkotta meg a lóerő teljesítményegységet.
- **Stephenson:** angol mérnök, a gőzvontatású vasúti szállítás megteremtője. 1814-ben ő fejlesztette ki az első üzemképes gőzmozdonyt. 1825-ben Stockton és Darlington között 24 km/h sebességet ért el. 1829-ben a Liverpool és Manchester közötti versenyt Rocket nevű mozdonyával 58 km/h sebességet elérve nyerte meg.

Topográfia:

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790-1914)

7.1. A reformkor

A reformkor fő kérdései, Széchenyi és Kossuth reformprogramja

Fogalmak:

- **reform:** újítás, előremutató változás, javítás. A fennálló gazdasági, társadalmi és/vagy politikai viszonyok folyamatos, fokozatos átalakítása, korszerűsítése. Gyakran egymásra épülő és egymással összefüggő intézkedések sora.
- **reformkor:** az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot megelőző mintegy két évtized, a magyar polgárosodás és nemzetté válás meghatározó korszaka. Kezdetének a történetírás 1830-at tekinti, Széchenyi István Hitel című művének megjelenését. A reformkor fő célkitűzése Magyarország birodalmon belüli teljes függetlenségének kivívása volt, valamint a polgári átalakulás előmozdítása (jobbágyfelszabadítás, kiváltságok eltörlése stb.). A magyar történelmi korszak, melyben megjelent és fokozatosan egyre erősödött a szándék Magyarország társadalmának és gazdaságának átalakítására nyugat-európai (elsősorban angol) mintára, azaz a cél a polgári társadalom és a kapitalista gazdaság megteremtése lett. A reformelképzelések hívei között a szellemi vezető szerepét az 1820-1830-as évek fordulóján Széchenyi István, később Kossuth Lajos töltötte be. Korábban az 1825-1827-es, újabban az 1832-1836-os országgyűlést tekintik a reformkor kezdetének, mely az 1847-1848-as utolsó rendi országgyűlésen
- **polgári átalakulás:** a rendi kiváltságokon alapuló (feudális) gazdasági-politikai rendszer felszámolásának, illetve a polgári viszonyok megteremtésének folyamata. Fontos elemei a születési előjogok eltörlése, a törvény előtti egyenlőség megteremtése, a választójog kiterjesztése, a polgári tulajdonjog és a vállalkozás szabadságának biztosítása. A polgári, alkotmányos állam megteremtésének feltétele. A reformkor fő célja volt, hogy az alapvetően feudális jellegű magyar társadalom (jobbágyok, nemesek, városi polgárság, papság) alakuljon át a nyugat-európai polgári társadalmak (vállalkozók, tőkések, kis-, közép, nagypolgárság, munkásság stb.) mintájára, s közben az ország gazdasági szerkezete is modernizálódjon. 1848-ban kezdődött el a polgári átalakulás folyamata, majd a kiegyezés után felgyorsult, és a polgári társadalom (bizonyos magyar jellegzetességekkel) fokozatosan kialakult a következő évtizedekben.
- **liberális nemesség:** reformkor egyik politikai csoportosulása, egyre erősödő csoportja vívta küzdelmét a konzervatívokkal és a bécsi kormányzattal. A fő célkitűzés a birodalmon belüli minél teljesebb függetlenség és a polgári átalakulás (jobbágyfelszabadítás, polgári egyenlőség, kiváltságok eltörlése) volt.

- **centralista:** reformkor egyik politikai irányzata, akik erős központi kormányzatot kívántak a vármegyékkel szemben. Az irányzat „főideológusai”, vezetői Eötvös József és Szalay László voltak. Tagjai a polgári átalakulást, a polgárosodást felgyorsítani igyekvő ifjú publicisták, írók, tudósok, köznemesi értelmiségiek.
- **cenzúra:** a sajtótermékeket előzetesen ellenőrző és engedélyező intézmény, illetve maga a tevékenység. Amíg a sajtó nem volt szabad, a cenzor engedélye nélkül semmi nem jelenhetett meg nyomtatásban. A polgári átalakulás korában a cenzúra eltörlése a polgárság egyik legfontosabb követelése volt
- **államnyelv:** az állam (a törvényhozás, a hivatalok, a közigazgatás, a bíróságok) hivatalos, kötelező nyelve. A középkori latint a XIX. század elején minden európai államban felváltották a nemzeti nyelvek (Magyarországon 1844-ben).
- **önkéntes és kötelező örökváltság:** Magyarországon a jobbágyszabadítás végrehajtásának módja: a jobbágyoknak meg kellett váltaniuk úrbéri terheiket (a földesúr hasznát). Az önkéntes örökváltság (1839–1840) a földesúr és a jobbágy szabad megegyezésén alapult, de nem hozott eredményt. A kötelező örökváltság (1848) állami kárpótlással, kötelező érvénnyel megváltotta a jobbágyokat. A jobbágyszabadítás egy formája. Kifizetésével a jobbágy megváltja a földesúrnak teljesítendő szolgáltatásokat, és megszerzi földje tulajdonjogát. A reformkorban először 1840-ben az **örökváltság önkéntes** formáját iktatták törvénybe. Ennek alapján a jobbágy és földesura megállapodhatott az örökváltság mértékéről és a fizetés módjáról. Mivel azonban a törvény alapján csak a kevés jobbágy tudta magát megváltani, a **kötelező**, állam által fizetett **örökváltság** gondolata terjedt el, amelyet 1848-ban valósítottak meg (a váltságösszeg kifizetése évtizedekre elhúzódott, és az 1848-1849-es szabadságharc bukása után egy részét a jobbágyokra hárították).
- **közteherviselés:** a közterhek (adók, katonáskodás, közmunkák stb.) kirovása mindenkire, társadalmi megkülönböztetés nélkül. A polgári államok kiépülésével, a rendi kiváltságok felszámolásával párhuzamosan vált általánossá. Szűkebb értelemben azt jelenti, hogy a társadalom valamennyi, jövedelemmel és vagyonnal rendelkező tagja adóköteles. Olyan adózási rendszer, amelyben az ország kiadásaihoz minden lakosnak hozzájárul. Magyarországon. A reformkorban vetette fel a reformpárti ellenzék, hogy az Aranybulla óta adómentességet élvező nemesség is vegye ki a részét az adózásból. Széchenyi István vetette fel először a részleges közteherviselés szükségességét (a megyei kiadások fedezéséhez való nemesi hozzájárulást javasolta), majd elterjedt a teljes közteherviselés gondolata, főleg az 1840-es években. A közteherviselés végül az 1848-as áprilisi törvényekkel valósult meg.

- **érdekegyesítés:** reformkorban a liberális magyar nemesség (Kossuth, Wesselényi, Kölcsey) programja, amely a különböző társadalmi rétegek (elsősorban a nemesség és a jobbágyság) összefogását célozta a polgári átalakulás és a nemzeti önállóság kivívása érdekében. Az 1831-es északkelet-magyarországi koleralázadás a nemesség jó részét ráébresztette védtelenségére a jobbagyokkal szemben. A reformpárti nemesség arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyetlen lehetőség a nemesség és jobbágyság érdekeinek egyesítése a nemzet érdekében. Az érdekegyesítésre szükség volt azért is, mivel a polgári társadalom kialakítása, a kapitalista gazdaság kiépítése nem sikerülhetett nemességnek a parasztság támogatása nélkül. Az érdekegyesítési program döntő eleme az örökváltság, azaz a jobbágyfelszabadítás követelése lett, olyan módon, hogy a parasztság megszabadul jobbágyi terheitől földje megtartásával.
- **védővám:** állami intézkedés, amely az állam (vagy egy terület) gazdaságát a behozatali vagy kiviteli vámok szabályozásával – általában magas behozatali vámokkal – védi, támogatja. A magas behozatali vámok a belső piacok biztosításával megvédhetnek egyes területeket a külföldi áruk versenyétől. A reformkorban a reformpárti ellenzék először e vámhatár eltörlését, és liberális elvi alapokon a szabad kereskedelem bevezetését szorgalmazta, majd Kossuth az 1841-es évek elejétől a magyar ipart védő vámok bevezetése mellett érvelt, mivel a szabad kereskedelem mellett a fejletlen magyar ipar nem bírta volna a versenyt a fejlettebb osztrák és cseh iparral szemben. Az 1843-1844-es országgyűlésen eredménytelenül szorgalmazta az ellenzék a védővámok bevezetését, ezért 1844-ben létrehozták a Védegyletet, amelynek tagjai vállalták, hogy hat éven át csak magyar ipari terméket vásárolnak, kivéve, ha a kereset terméket Magyarországon nem gyártják (a Védegylet gazdasági téren kevésbé volt sikeres, viszont nagyban hozzájárul a reformpártiak szerveződéséhez).

Évszám: 1830 (Széchenyi István: Hitel című művének megjelenése, a reformkor kezdete), 1832–36 (rendi országgyűlés), 1844 (a magyar nyelv államnyelvvé nyilvánítása),

Személyek:

- **Széchenyi István:** politikus, miniszter. Apja a Nemzeti Múzeum alapítója, anyja a Georgikont létrehozó Festetich György nővére volt. Császári katonatisztként bejárta Európát. Az 1825-ös pozsonyi országgyűlésen birtokainak egyévi jövedelmét ajánlotta fel a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) megalapítására. 1830-ban jelent meg Hitel című műve, amelyben a nemesi birtokok tőkés átalakításának szükségességét taglalta. Felhívta a figyelmet a robot alacsony termelékenységére és a nemesi birtokok eladási korlátainak (pl. ősiség törvénye) tarthatatlanságára. 1831-ben Stádium című művében tizenkét pontban foglalta össze társadalmi-gazdasági programját. Nevéhez fűződik a Lánchíd építése, a Vaskapu szabályozása, a gőzhajózás megindítása és a lóversenyek meghonosítása Magyarországon. Az 1840-es

évek elején szembekerült Kossuthtal, akinek programját túlságosan radikálisnak ítélte. A Batthyány-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere lett. A szabadságharc kitörésekor egy ideg-összeomlás és egy öngyilkossági kísérlet után bevonult a döblingi ideggyógyintézetbe. 1859-ben Blick néven emlegetett röpiratában élesen bírálta a Bach-rendszert. A röpirat nyomán őt ért zaklatások hatására öngyilkosságot követett el.

- **Wesselényi Miklós:** reformkori liberális ellenzék egyik vezetője. Szoros barátság fűzte Széchenyi Istvánhoz. A polgári átalakulás híve volt, és fontosnak tartotta a nemzeti önrendelkezés elnyerését. Az 1830-as években a reformellenzék egyik vezetője lett. Az 1838-as pesti árvíz idején százak életét mentette meg. Egyik beszéde miatt hűtlenségi per indult ellene. 1839-ben háromévi börtönbüntetésre ítélték, s bár szembetegsége miatt már a következő évben kiszabadult, jelentős politikai szerepet ezután már nem vállalt. 1848-ban részt vett Erdély és Magyarország uniójának megteremtésében.
- **Kölcsey Ferenc:** költő, politikus. 1823. január 22-én írta meg Himnusz című költeményét. Az 1832–1836-os országgyűlésen a liberális ellenzék egyik vezére volt. Az önkéntes örökváltság elfogadása mellett érvelt. Követutasításának megváltoztatása miatt 1835-ben lemondott követi megbízatásáról. Élete végén a perbe fogott Wesselényi Miklós védelmén dolgozott.
- **Deák Ferenc:** politikus, igazságügy-miniszter. Politikai pályája az 1832–1836-os országgyűlésen indult, a reformellenzék egyik vezetője lett. Részt vett az 1848-as áprilisi törvények megalkotásában, az első felelős kormány igazságügy-minisztere volt. A szabadságharc kezdetén lemondott tisztségéről, majd az udvarral folytatott sikertelen tárgyalások után kehidai birtokára vonult vissza. Az önkényuralom időszakában mindenféle politikai szerepvállalást elutasított, így ő vált a passzív ellenállás egyik jelképévé. Az 1861-es országgyűlésen a Felirati Pártot vezette. 1865 áprilisában írt „húsvéti cikkében” körvonalazta a kiegyezés lehetséges kereteit. Meghatározó szerepet játszott az 1867-es kiegyezés létrejöttében.
- **Kossuth Lajos:** újságíró, politikus, miniszter, kormányzó-elnök. Az 1832–1836-os pozsonyi országgyűlésről készített tudósításaival vált ismertté, majd a törvényhatóságok (megyei gyűlések) munkájáról tudósított. Újságírói tevékenységéért 1837-ben börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után megindította a Pesti Hírlapot (1841). Vezércikkeiben támadta a rendi nemesi kiváltságokat, az alkotmányos függetlenség megteremtését szorgalmazta, és a polgári szabadságjogok biztosítását követelte. A hazai ipar támogatására létrehozott Védegylet (1844) alapító igazgatója volt. Részt vett az Ellenzéki Nyilatkozat megfogalmazásában (1847), és országgyűlési követévé választották Pest megyében. Az európai forradalmak hatására 1848. március 3-án beterjesztett felirati javaslata az áprilisi törvények alapját képezte.

A Batthyány-kormányban a pénzügyminiszteri tárcát kapta, és sokat tett a magyar honvédség megszervezéséért. A szabadságharc idején az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, majd a Függetlenségi nyilatkozat elfogadása, 1848. április 14. után kormányzó-elnök. 1849. augusztus 11-én átadta a hatalmat Görgeynek, és Törökországba menekült. Az emigrációban sem mondott le Magyarországról, és ehhez igyekezett megnyerni a nagyhatalmak támogatását. Ellenezte az 1867-es kiegyezést (Cassandra-levél). Emigrációban halt meg.

- **Eötvös József:** író, politikus, miniszter. A reformkorban a centralista ellenzék egyik vezetőjeként a nemesi vármegyék működését bírálta. Az 1848-as Batthyány-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere volt, majd a szabadságharc idején emigrált. Miután 1853-ban hazatért, bekapcsolódott a közéletbe, és részt vett a kiegyezés előkészítésében. Az Andrássy-kormányban ismét vallás- és közoktatásügyi miniszter lett (1867–1871). Nevéhez fűződik a népiskolai, a zsidók egyenjogúsításáról szóló, valamint a nemzetiségi törvény elfogadtatása.

Topográfia: Pest-Buda, Vaskapu,

7.2. Forradalom és szabadságharc

A pesti forradalom eseményei, az áprilisi törvények.

A szabadságharc főbb katonai és politikai eseményei

Fogalmak:

- **márciusi ifjak:** az 1848. márciusi pesti forradalom fiatal vezetői és résztvevői (Petőfi Sándor, Jókai Mór, Degre Alajos stb.). A radikális ifjak együttműködtek a liberális vezető réteggel. Legfontosabb feladatuknak azt tartották, hogy a liberális többséget a reformok következetes végrehajtására ösztönözzék.
- **nemzetőrség:** polgárokból toborzott önkéntes fegyveres alakulat, amelyet polgári forradalom idején a forradalom vívmányainak és a rend fenntartásának biztosítására hoztak létre. Először 1789-ben Franciaországban szerveztek nemzetőrséget. Magyarországon 1848–1849-ben alakult nemzetőrség. 1848-ban a forradalom után a francia forradalomból vett minta alapján létrehozott polgári fegyveres rendfenntartó szervezet. A nemzetőri szolgálat kötelező volt a 20 és 50 év közötti, meghatározott nagyságú jövedelemmel bíró férfiak számára. A nemzetőrséget a szabadságharc kezdetén harci célokra is igénybe vették, általában szerény eredménnyel. Emiatt inkább önkéntes nemzetőri alakulatokat hoztak létre (ezek képezték a honvédsereg magvát). Később egyes nemzetőr alakulatokat beolvasztottak a honvédségbe. A szabadságharc után a nemzetőrség megszűnt, és később sem szervezték újjá.

- **áprilisi törvények:** az 1848-as márciusi forradalom hatására V. Ferdinánd által szentesített törvények, mely biztosította illetve megteremtette a polgári átalakulás feltételeit Magyarországon
- **felelős kormány:** olyan kormány, amely (polgári alkotmányos rendszerekben) a végrehajtó hatalmat a törvényhozás (parlament, országgyűlés) felhatalmazásával gyakorolja, és a törvényhozásnak tartozik felelősséggel. Magyarországon az 1848-as Batthyány-kormány volt az első felelős kormány (és 1849-ben a Szemere-kormány a második), majd 1867-től az Andrássy- és a következő kormányok folytatták a felelős kormányok sorát.
- **sajtószabadság:** A polgári szabadságjogok egyike. E jog biztosítása az állam feladata. Sajtószabadságban mindenki szabadon nyomtathatja ki és terjesztheti nézeteit, előzetes cenzúra nélkül, felelősséget vállalva az általa leírtakért és közreadottakért. Magyarországon a reformkorban lett követelés a sajtószabadság, cenzúra eltörlése, ami végül az 1848-as forradalomnak köszönhetően történt meg.
- **népképviselet:** A polgári átalakulás jellemző követelése, amely a feudális nemesség államhatalmi hegemoniájának megtörésére irányul. Lényege a széles körű választójog bevezetésének követelése. A népképviselet ügye a magyar reformkorban is napirenden volt, s a megvalósítása az áprilisi törvényekkel kezdődött el.
- **cenzusos választójog:** vagyonon alapuló választójog, az áprilisi törvények alacsonyan szabták meg ezt a vagyoni határt (300 ezüst forint vagy $\frac{1}{4}$ telek). A törvények az értelmiségiek, választójoggal rendelkezők, iparosok és a papság számára felmentést adott ennek teljesítése alól.
- **jobbágyszabadítás:** a jobbági viszonyok törvényi vagy rendeleti úton történő megszüntetése. Európában a XVIII–XIX. században került rá sor. A jobbágyság a személyes szabadságon túl rendszerint az általa használt jobbágytelket is megkapta, mint saját tulajdonát. A nemességet országonként eltérő módon kárpótolták (pl. Magyarországon az állam, Oroszországban a jobbágyság fizettek kárpótlást). Magyarország lakosságának a reformkorban minimum 80%-a jobbágyság volt. Az érdekegyesítési program alapját jelentette, hogy az ország polgári átalakításához a jobbágyságot el kellett törölni. A fő kérdés az volt, hogy milyen módon menjen végbe. És hogy a jobbágyság megtarthassák-e földjeiket. A megoldás az örökváltság lett, ami azt jelentette, hogy a jobbági szolgáltatásokat és földeket a földesúrtól pénzzel örökre megváltva a jobbágyság szabad lehetett. Először önkéntes formáját oktatták törvénybe 1840-ben, de a jobbágyság szegénysége miatt ez átütő változást nem hozhatott, ezért az 1840-es években merült fel az örökváltság kötelező formája (többek között Kossuth javaslatára) a megváltás összegének állami kifizetésével. Ez 1848-ban valósult meg

(a váltságösszeg kifizetése évtizedekre elhúzódott, és az 1848-1849-es szabadságharc bukása után egy részét a jobbágyokra hárították).

- **tavaszi hadjárat:** 1849 tavaszán Görgey Artúr és Klapka György által kidolgozott hadjárat, melynek célja Buda és az ország felszabadítása volt. A hadjáratra 1849 április-májusában került sor, ennek révén az ország területének nagy része, így Buda is felszabadult, de az osztrák (Habsburg) haderőt nem sikerült megsemmisíteni. A hadjárat eredményeként került kiadásra 1849. április 14-én Debrecenben Kossuth Lajos által megfogalmazott Függetlenségi Nyilatkozat.
- **függetlenség:** önállóság ez egyén, egy társadalmi csoport, politikai erő vagy az állam szintjén. A XIX. században a megszülető nemzetállamok egyik legfontosabb törekvése. Ezt az 1848-as áprilisi törvények biztosították. A szabadságharc folyamán 1849. április 14-én a trónfosztással Magyarország teljes függetlenség ért el (a szabadságharc bukásáig). 1867-től a dualista rendszerben ismét élvezhette a birodalmon belüli függetlenséget. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásával Magyarország függetlenné vált, de csak 1944-ig, mikor először német, majd szovjet megszállás alá került.
- **Függetlenségi nyilatkozat:** a tavaszi hadjárat eredményeként került elfogadásra 1849. április 14-én Debrecenben, mely a függetlenség (Habsburg-ház detronizálása – trónfosztása) mellett kiállt az alkotmányos berendezkedés mellett, s így elrendelte az új felelős kormány létrehozását, míg az ország élére kormányzót (gubernátor) állított Kossuth Lajos személyében.
- **nemzetiségi törvény:** Magyarországon 1849-ben és 1868-ban születtek a nemzetiségek jogait szabályozó törvények. A két törvény széleskörű nyelvhasználatot biztosított a nemzetiségeknek alsó és középszinten a közigazgatásban, a bíróságokon és az oktatásban. Nemzetiségi szinten is biztosították a polgári államokban általában érvényesülő egyéni szabadságjogokat (szervezetek létrehozása). A nemzetiségek kollektív jogokra és autonómiára vonatkozó követelése azonban nem teljesült (kivéve a horvátokat, akiknek a helyzetét más törvény rendezte).

Évszám: 1848. március 15. (forradalom Pesten), 1848. április 11. (az áprilisi törvények), 1848. szeptember 29. (a pákozdai csata), 1849. április 6. (az isaszegi csata), 1849. április 14. (a függetlenség kimondása), 1849. május 21. (Buda felszabadítása), 1849. augusztus 13. (a világosi fegyverletétel).

Személyek:

- **Metternich:** Szent Szövetség értelmi szerzője, a Habsburg Birodalom kancellárja az 1848-as forradalom kitöréséig

- **Batthyány Lajos:** politikus, az első „felelős magyar minisztérium” elnöke. A reformkorban a felsőház tagja, majd 1847-től az Ellenzéki Párt elnöke. Az 1848-as márciusi forradalom idején tagja volt az országgyűlési reformkövetelések feliratát Bécsbe vivő küldöttségnek. Az uralkodó kinevezése alapján Batthyány kormánya április 7-én alakult meg. Nagy szerepe volt a nemzetőrség és a honvédség megszervezésében. Az udvar és a kormány közötti ellentéteket Batthyány tárgyalásokkal kívánta rendezni. Jelačić betörésekor (szeptember 11.) lemondott, de a nádor kérésére szeptember végéig ügyvezető miniszterelnökként a helyén maradt. 1849 januárjában az országgyűlési küldöttség tagjaként Windischgrätz tábornokhoz ment tárgyalni, aki tárgyalás helyett őrizetbe vetette. A császári haditörvényszék felségárulás vádjával halálra ítélte. 1849. október 6-án golyó által végezték ki Pesten.
- **Szemere Bertalan:** reformkori politikus, Batthyány-kormányban belügyminiszter, majd az 1849. áprilisában Debrecenben megalakuló kormány miniszterelnöke.
- **Petőfi Sándor:** költő. Az 1848. március 15-én kitört pesti forradalomban a márciusi ifjak egyik vezetője volt. Nemzeti dal című költeménye az ifjúság forradalmának jelképévé vált. A szabadságharc idején csatlakozott a nemzetőrséghez, majd Bem tábornok segédtisztje lett. Haditudósításokat és lelkesítő verseket írt. Valószínűleg az 1849. július 31-i segesvári ütközetben esett el.
- **Jókai Mór:** író, politikus. Mint a márciusi ifjak egyike 1848 márciusában részt vett a 12 pont megfogalmazásában. Később írásaival támogatta a szabadságharc ügyét. Világos után bujdosni kényszerült, de az 1860-as évektől ismét vállalhatott politikai szerepet. Több regényében a reformkor és a szabadságharc alakjainak és eseményeinek állít emléket.
- **Jellasics:** horvát katona, politikus. 1848 nyarán, mint horvát bán az udvar támogatásával szembefordult a Batthyány-kormánnyal, és támadást indított Magyarország ellen. Miután szeptember 29-én Pákozdnál vereséget szenvedett, serege elhagyta az országot. A horvát nemzetiségi törekvések egyik szimbolikus alakja, szobra ma Zágráb főterén áll.
- **Görgey Artúr:** honvédtábornok, hadügyminiszter. Volt császári tisztként csatlakozott a honvédsereghez. Azzal szerzett hírnevet magának, hogy 1848 szeptemberében hazaárulás vádjával felakasztatta Zichy Ödön grófot, Jelačić kémjét. Novembertől tábornoki rangban a feldunai hadsereg parancsnokává nevezte ki az Országos Honvédelmi Bizottmány. Windischgrätz támadása után felvidéki hadjárata (1849. január 5.–február 10.) hetekre lekötötte az osztrák főerőket. Márciustól az összevont magyar hadtestek ideiglenes fővezére lett, és a tavaszi hadjáratban sorozatos győzelmeket aratott az osztrákok felett (Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló), majd bevette Buda várát. 1849. május–júliusban a Szemere-kormány hadügyminisztere volt. Az ácsi csatában súlyos fejsébet kapott. Az orosz intervenció

erőket lekötve seregeit a Tisza–Maros-szögletbe vezette. Miután teljhatalmat kapott, augusztus 13-án Világosnál a cári csapatok előtt feltétel nélkül letette a fegyvert. Klagenfurtba internálták. 1867-ben hazatért, és Visegrádon élt haláláig.

- **Ferenc József:** osztrák császár és magyar király (1848–1916). V. Ferdinánd lemondása után került trónra. Orosz segítséggel leverte a magyar szabadságharcot. A biroda lom sorozatos vereségei nyomán 1867-ben a kiegyezés elfogadására kényszerült. Ekkor koronázták magyar királlyá, és jött létre az Osztrák–Magyar Monarchia. Alkotmányos uralkodóként is mindvégig megőrizte befolyását a hadsereg és a külügyek irányításában. Az első világháború megindításában még szerepet játszott, de a háború végét, a vereséget már nem érte meg.
- **Windischgrätz:** osztrák tábornok. Jelentős szerepet játszott az 1848-as forradalmak leverésében Prágában és Bécsben. 1848 decemberében a magyar szabadságharc leverésére kapott megbízást. 1849 januárjában elfoglalta Pest-Budát, majd győzelmet aratott az 1849. február 26–27-i kápolnai csatában. Később a tavaszi hadjárat idején sorozatos vereségeket szenvedett, ezért felmentették a főparancsnoki tisztségből.
- **Bem József:** lengyel származású magyar honvédtábornok. 1830-ban részt vett az orosz uralom elleni lengyel felkelésben, majd Párizsba emigrált. Az 1848-as forradalom idején Bécs védelmét irányította. 1849 elején Kossuth Lajos az erdélyi hadsereg főparancsnokává nevezte ki. Több csatában győzelmet aratott a császári erőkön, és 1849 nyarán egy ideig sikeresen tartóztatta fel az Erdélybe benyomuló orosz csapatokat. A segesvári vereség után elhagyta Erdélyt, majd a magyar főereg parancsnokaként Temesvárnál vereséget szenvedett a Haynau vezette osztrák seregtől. A világosi fegyverletételt követően Törökországba emigrált, ahol belépett a hadseregbe, és áttért a muzulmán hitre.

Topográfia: Pákozd, Kápolna, Isaszeg, Debrecen, Komárom, Segesvár, Világos.

7.3. A kiegyezés és a dualizmus

A kiegyezéshez vezető út. A kiegyezés tartalma és értékelése

Fogalmak:

- **emigráció:** 1. kivándorlás, (önkéntes) távozás külföldre. 2. Egy államot politikai vagy vallási okokból elhagyó csoport vagy csoportok elnevezése. A XVI–XVII. században az emigrációnak elsősorban vallási, a XVIII. századtól többnyire politikai okai voltak. Kivándorlás. A történelem során időnként egyes személyek vagy csoportok valamilyen kényszertől hajtva elhagyták hazájukat, és más területen telepedtek le. Nevezetesebb emigrációk: a francia forradalom idején külföldre menekültek a forradalommal egyet nem értők és azok, akiknek életét a forradalom fenyegette; a Rákóczi-szabadságharc, 1848-1849-es szabadságharc, az 1956-os forradalom veresége után kimenekültek.

- **passzív ellenállás:** a politikai és társadalmi ellenállás egyik formája. Az 1850-es években a magyar vezető réteg jellemző magatartása a neoabszolutizmussal szemben. Lényege az együttműködés megtagadása (nem fizettek adót, nem vállaltak hivatalt stb.). E politika vezetője és jelképe Deák Ferenc volt. Az 1848-1849-es szabadságharc veresége után a magyar társadalom (főleg vezető rétegei) reakciója az elnyomásra. Célja az elnyomó hatalom működésének megnehezítése volt. Tevékenyen nem léptek fel a hatalom ellen, de a közéletben, a hivatalok működésében nem vettek részt, újságot nem olvastak, adót csak akkor fizettek, ha a hatóságok erővel be akarták hajtani stb.
- **Húsvéti cikk:** Deák Ferenc által írt cikk, mely a Pesti Naplóban jelent meg 1865 áprilisában. Cikkében Deák a kiegyezés feltételeit vázolta fel: kiállt a birodalom egységének megtartása mellett (nem kívánt elszakadni a birodalomtól) – ezt fejezte ki a Pragmatica Sanctio fenntartása; kilátásba helyezte, hogy a magyar fél az alkotmányosság visszaállítása esetén hajlandó a birodalom egységének fenntartása érdekében törvényes keretek között engedni a közös ügyek érdekében. azaz olyan alkotmányos rendezést fogalmazott meg, amely Bécs számára is elfogadható lett.
- **Kiegyezés:** az osztrák uralkodó és a magyar vezető réteg által 1867-ben kötött kompromisszumos megállapodás. A létrehozott dualista rendszerben az uralkodó lemondott az egységes birodalom kiépítéséről és az abszolút hatalomról, a magyar vezető réteg pedig az ország teljes függetlenségéről. 1867-es kompromisszumos megállapodás Ferenc József (és a vezető osztrák udvari körök) és Magyarország között a Habsburg-birodalom és Magyarország közjogi viszonyáról, együttműködéséről. A megállapodást osztrák részről korábbi katonai vereségek motiválták, magyar részről pedig az a felismerés, hogy az 1848-as áprilisi törvényekhez teljes mértékben visszatérni nem lehet, ezért kompromisszumra van szükség, hogy a polgári átalakulás megkezdődhessen.
- **dualista monarchia:** két önálló, egyenjogú állam szövetsége, amely kül- és katonapolitikailag egy országnak tekinthető, egyetlen közös uralkodóval az állam élén. Az Osztrák–Magyar Monarchia kétközpontú alkotmányos monarchia volt, hiszen a közös ügyek (külügy, hadügy és az ezekhez tartozó pénzügyek) révén egységes államként működött, a két birodalomfél számára azonban széleskörű önállóságot biztosított. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1867-1918 közötti berendezkedése. A birodalom két egyenrangú államból állt: az Osztrák Császárságból és a Magyar Királyságból. A dualista monarchia kialakításának oka az volt, hogy az osztrák udvari körök felmérték, hogy az egységes birodalom nem működtethető hatékonyan, míg Magyarország belátta, hogy nem érheti el a teljes függetlenséget, így kompromisszumot kötöttek (kiegyezés, 1867). Mindkét állam önállóan, alkotmányos módon intézhette saját parlamentje és kormánya révén belső ügyeit, ugyanakkor a külügyeket és a

hadügyeket, valamint az ezek fedezésére szolgáló pénzügyeket közös minisztériumok irányították.

- **közös ügy:** dualista Osztrák–Magyar Monarchiában a birodalmi szinten, vagyis közösen intézett ügyek (hadügy, külügy és az ezekkel kapcsolatos pénzügyek). A közös ügyek törvényhozási ellenőrzése csak közvetve, a delegációkon keresztül valósult meg, így az uralkodónak jelentős befolyása volt ezekre a területekre.
- **gazdasági kiegyezés:** a gazdasági kiegyezést 10 évre kötötték, de a 9. évben újra lehetett tárgyalni (ha nincs tárgyalás hosszabbodik). A felek megállapodtak abban, hogy Magyarország a Monarchia gazdasági terhének a 30%-át viseli. Közös lett a vámhatár, a mérték-, pénz-, és adórendszer, ám a posta megmaradt az adott állam fennhatósága alatt. A tőke és a munkaerő szabadon áramlott a közös vámterület miatt az országban.
- **nemzetiségi törvény:** 1868-ban hozott törvény, amely a világ első ilyen jellegű jogszabálya volt. Széles körű jogokat biztosított a nemzetiségek számára kultúrájuk ápolásában. Engedélyezte a közigazgatásban a nemzetiségi nyelv használatát, ha az adott körzetben a nemzetiség aránya elérte a 20%-ot, valamint az oktatásban is a nemzetiségi nyelv használatát.
- **horvát-magyar kiegyezés:** a magyar és a horvát országgyűlés között 1868-ban létrejött megállapodás, amelynek értelmében a horvátok elismerték, hogy Horvátország a Magyar Királyság része, a magyarok pedig garantálták Horvátország széleskörű területi autonómiáját. A kiegyezést (1867) követően 1868-ban szabályozták Magyar Királyság és a középkor óta hozzá tartozó Horvátország közjogi viszonyát. A megállapodás alapján készült törvény kimondta, hogy a két ország államközösséget képez, melyen belül Horvátország belügyeiben önállósággal bír, saját törvényhozása és kormánya van.

Évszám: 1849. október 6. (az aradi vértanúk kivégzése), 1865 (Deák Ferenc húsvéti cikke), 1867 (a kiegyezés, Ferenc József megkoronázása), 1868 (a nemzetiségi és népiskolai törvény, a horvát-magyar kiegyezés),

Személyek:

- **Haynau:** osztrák tábornok. Részt vett az 1848-as itáliai felkelés leverésében. 1849 júniusától a magyarországi császári erők fővezére, teljhatalmú katonai parancsnok. Nevéhez fűződnek a világosi fegyverletételt követő véres megtorlások: az aradi tábornokok és más politikai, illetve katonai vezetők kivégzése, ezrek bebörtönzése vagy besorozása a császári hadseregbe.
- **Alexander Bach:** osztrák politikus. Az 1848-as bécsi forradalomban még liberális politikusként vett részt, majd fokozatosan közeledett az udvar konzervatív álláspontjához. A szabadságharc leverése után belügyminiszterként, illetve kormányfőként Bécs abszolutista és

centralista politikájának jegyében Magyarországot „az összmonarchia tartományaként” kezelte. 1859-ben az osztrák háborús vereség következtében megbukott, majd 1867-ben végleg visszavonult a politikától.

- **Andrássy Gyula:** politikus, miniszterelnök, közös külügyminiszter. A reformkorban kapcsolódott be a politikai életbe. A szabadságharc idején diplomáciai feladatokat látott el. A világosi fegyverletétel után emigrációban élt. Távollétében halálra ítélték, és jelképesen kivégezték. 1858-ban amnesztiában részesült, és hazatért. 1861 után országgyűlési követként Deák álláspontját támogatta. Jelentős szerepet játszott a kiegyezés létrejöttében, illetve a dualista rendszer kiépítésében. 1867 és 1875 között miniszterelnök, majd 1879-ig a Monarchia közös külügyminisztere volt. A berlini kongresszuson a nagypolitika irányításába is bekapcsolódott. Nevéhez fűződik a Németországgal kötött kettős szövetség létrehozása (1879).

Topográfia: Arad, Osztrák-Magyar Monarchia, Budapest, Bécs

7.4. Társadalmi és gazdasági változások a dualizmus korában

Gazdasági változások a dualizmus korában.

A magyar polgárosodás társadalmi, gazdasági jellegzetességei, sajátosságai.

Népek, nemzetiségek (pl.: zsidók, németek) szerepe a modernizációban. Etnikai viszonyok és a nemzetiségi kérdés a dualizmus korában.

Fogalmak:

- **Szabadelvű Párt:** Tisza Kálmán által létrehozott párt a Balközép és a Deák-párt egyesítésével. Ez a párt 1875-1905-ig kormányozta az országot, s hajtotta végre az ország polgári átalakítását.
- **Szociáldemokrata Párt:** 1890-ben létrejött párt. Létrehozásában az osztrák szociáldemokraták játszottak döntő szerepet, így programjuk → centrista jellegű volt. Az ország két alapvető problémájára, a föld- és a nemzetiségi kérdésre nem adtak választ: nem támogatták a földosztást, s elzárkóztak a nemzeti problémák megvitatása elől.
- **választójog:** Egy állam polgárainak joga arra, hogy az állam vezetőit megválasszák. Létezik aktív (jog a választásra) és passzív (jog a megválaszthatóságra) választójog. Magyarországon a 1848-ig a rendi választójog létezett. 1848-ban vezették be a vagyoni cenzust (a legalacsonyabbat a korabeli Európában). 1867 után is cenzusos választójogot vezettek be, de Európa más országaival szemben a választójog szélesítése, és az általános választójog bevezetése elmaradt, ami komoly társadalmi feszültségeket okozott a századfordulótól.

- **torlódó társadalom:** a második ipari forradalom hatására létrejött társadalom Magyarországon, ahol egyszerre volt jelen az agrár társadalom és az újonnan kialakult ipari társadalom a maga rétegeivel. A torlódás miatt az egyes társadalmi rétegek között ellentét alakult ki. A torlódott társadalomban a politikai életet az arisztokrácia, míg a gazdasági életet a nagypolgárság irányította.
- **úri középosztály:** a magyar társadalom középrétege a XIX–XX. század fordulóján. Ebbe a rétegbe tartozott a lesüllyedő dzsentrí, a kialakuló középpolgárság és az értelmiség felsőbb rétegei. Mentalitásában keveredtek a dzsentrí és a polgári gondolkodás elemei. Magyar történelmi fogalom, a magyar társadalom (19-20. század fordulója és a második világháború vége közötti) középrétegeinek elnevezése. Több társadalmi értelemben elkülönülő társadalmi csoportból, rétegből (dzsentrík, polgárok csoportjai) állt. Ezek közös jellemző vonása volt, hogy míg a munkában, a mindennapokban a polgári életstílust követték, addig mentalitásukban, gondolkodásmódjukban az „úri”, nemesi-dzsentrí értékrendet és életmódot tekintették követendőnek.
- **dzsentrí:** Az angol történelemben vállalkozó, árutermeléssel foglalkozó nemest jelent. A magyar történelemben az 1870-es években megjelenő, a polgárosodással, a kiépülő kapitalizmussal lépést tartani nem tudó elszegényedett, birtokaikat elveszített nemesesekből álló csoport tagjai kapták ezt az elnevezést. A dzsentrík ragaszkodtak régi, úri életmódjukhoz, a modern polgári életformát elfogadni nem tudták, társadalmi rangjukat igyekeztek megőrizni. Elsősorban hivatali vagy értelmiségi tisztségeket töltöttek be. A 20. század első felében az úri középosztály egyik részét adták.
- **kivándorlás:** az eredeti lakóhely, a szülőföld elhagyása jellemzően gazdasági okokból (túlnépesedés, szegénység). A legjelentősebb kivándorlási hullám az európai demográfiai robbanást követően a XIX. században indult Nyugat-, majd Közép- és Kelet-Európából, elsősorban Amerika felé. Elméletileg azonos az emigráció fogalmával, de a magyar történelemben egy konkrét, a 19-20. század fordulóján történt folyamatot értünk alatta, melynek során Magyarországot nagyszámú becslések szerint másfél millió) lakosa hagyta el, hogy külföldön (elsősorban az USA-ban) keressen biztosabb megélhetést, mivel Magyarországon nem jutottak munkához elsősorban az ebben az időszakban bekövetkező népességgrobbanás miatt. A kivándorlók közül sokan hazatértek, így nehéz pontosítani a kivándorlók számát.
- **asszimiláció:** beolvadás. Egy kisebb népcsoportnak a többségbe történő beolvadása nyelvi, kulturális téren. A folyamat a XIX. században elsősorban a nemzeti kisebbségek beolvadását jelentette az államalkotó nemzetekbe. Megkülönböztetünk önkéntes és erőszakos asszimilációt. Egy népcsoport vagy nemzetiség (vagy annak egyes tagjai) nyelvben, kultúrában való hasonulása egy másik etnikumhoz (általában az adott ország többségi népcsoportjához),

azaz beolvadása abba. A népcsoport elveszti nyelvét, saját értékeit, hagyományait. A beolvadás történhet önkéntesen, spontán, de a többségi etnikum által irányított állam eszközeivel erőszakosan is.

- **zsidó emancipáció:** zsidóság egyenjogúsítása. Az egyenjogúsítás érdekében 1867-ben a ki-egyezés évében a magyar országgyűlés elfogadta a zsidó emancipációs törvényt. A törvény a zsidó magyar állampolgárokat jogi szempontból egyenjogúsította. A század végén, 1895-ben pedig vallásukban egyenjogúsította (keresztényvallásokkal vált egyenjogúvá a zsidó vallás) őket a törvény. A zsidók egyenjogúsítása mellett számos érv szól. Nem csak a magyar társadalom nyitott és befogadó jellege tette lehetővé, hanem az is, hogy tökélet hoztak be az országba, valamint az, hogy többségük asszimilálódott és könnyen azonosult a magyar nemzeteszmével. Emellett olyan értelmiségi és egyéb pályákon jelentek meg, ahol a magyarok számára nem jelentettek konkurenciát (pl. jogi, orvosi, tanári, színészi és újságírói pálya). A zsidóság azonosult a magyar nemzeteszmével, így kiegyensúlyozott viszony jött létre a zsidóság és a társadalom többi csoportja között.
- **állami anyakönyvezés:** a születések, házasságok és halálozások állami nyilvántartása. A XIX. század második felében a polgári állam az anyakönyvezést (a nyilvántartások vezetésének feladatát) is átvette az egyházaktól. Ez komoly egyházi ellenállást váltott ki (kulturharc). Magyarországon a 19. század végéig az anyakönyvezés feladatát az egyházak látták el. A rendszer komoly sérelmeket okozott a felekezetek között: az 1868-as LIII. törvény alapján a vallási szempontból vegyes házasságok esetén a fiúk apjuk, a lányok anyjuk vallását követték, gyakori volt azonban az „elkeresztelés”. A problémákat megoldandó 1895-től bevezették, és kötelezővé tették az állami anyakönyvezést a születések, házasságkötések és halálozások nyilvántartására.
- **polgári házasság:** Wekerle-kormány idejében bevezetett házasság, ahol az állam által e célra kirendelt polgári tisztviselő előtt, a házassági jogot szabályozó állami törvény értelmében létrejött házasság. A polgári házasság kérdése az állam és az egyház szétválasztásának egy részét képezte. A Magyar Királyságban a dualizmus korában éles belpolitikai viták hossz-sorozatá után született meg,
- **millennium:** ezeréves évforduló. Magyarországon 1896-ban fényes ünnepségeket rendeztek a honfoglalás ezeréves évfordulóján. Egyszerre ünnepelték a magyar államiséget és a dualizmus idején elért eredményeket.
- **cseléd:** mezőgazdasági bér munkát végző szegény paraszt vagy háztartási alkalmazott (házi-cseléd). Munkaadóiktól nem csak bért kaptak, hanem teljes ellátást és szállást is. Ennek fe-

jében azonban folyamatosan rendelkezésre álltak (a mezőgazdasági cselédek az uradalmaiban, a házicselédek a háztartásokban). Kiszolgáltatottabbak voltak az átlagos bérmunkásoknál.

- **obstrukció:** a parlament törvényalkotó munkájának akadályozása, szabotálása – a házszabályok betartásával (pl. vég nélküli viták provokálása). Többnyire olyan ellenzéki erők alkalmazzák, amelyeknek nincs esélyük a kormányra kerülésre, de parlamenti képvisellel rendelkeznek. A parlamentarizmus működése lehetőséget teremt a szabályokkal való visszaélésre is. A parlamentáris rendszerekben az ellenzék egyik fegyvere a többséget élvező kormánypárttal szemben. A házszabályok lehetővé teszik, hogy a kisebbség a parlament munkájának megakadályozásával (agyonbeszélés, vég nélküli viták) megbénítsa a kormány tevékenységét. Ez történt a századfordulón a dualizmus korában Magyarországon. Az obstrukció kétélű fegyver, mert alááshatja a parlament tekintélyét és megbéníthatja a kormányzat munkáját. Különösen káros volt Magyarországon, ahol az ellenzék az ~t a közjogi kérdés felesleges napirenden tartása érdekében alkalmazta.

Évszám: 1875–90 (Tisza Kálmán miniszterelnöksége), 1873 (Budapest létrejötte), 1896 (a millennium), 1905 (a Szabadelvű Párt választási veresége, belpolitikai válság).

Személyek:

- **Tisza Kálmán:** politikus, miniszterelnök. A kiegyezést megelőzően és az azt követő években az ellenzék képviselője. Az ún. bihari pontokban (1868) fogalmazta meg a dualizmust elutasító programját. 1875-ben feladta korábbi álláspontját. A kormánypárt és a korábban ellenzéki balközép egyesítésével létrehozta a három évtizeden át kormányzó Szabadelvű Pártot. Tisza tizenöt éven keresztül volt miniszterelnök. Ezalatt megszilárdult a dualizmus államszervezete, kiépült a polgári közigazgatás és jogrendszer, fejlődött az oktatás és közlekedés. Külpolitikájában Andrassy Gyula követői közé tartozott, így támogatta a kettős szövetség létrehozását. 1890-ben a véderő-törvényjavaslat vitája miatt, az emigráns Kossuth magyar állampolgárságának védelme ürügyén mondott le. Haláláig pártjának befolyásos tagja maradt.
- **Baross Gábor:** gazdaságpolitikus. A korszerű közlekedés és kereskedelem megteremtője Magyarországon a dualizmus korában. Közmunka- és közlekedésügyi (1886–1889), majd kereskedelemügyi miniszter (1889–1892). Nevéhez fűződik a vasútvonalak nagy részének államosítása (1891), a vasúti hálózat továbbfejlesztése és az ún. vasúti zónadíjszabás bevezetése, amely olcsó szállítási lehetőséget biztosított a magyar mezőgazdaságnak és az iparnak. Kiépítette Fiume kikötőjét, fejlesztette a magyar hajózást, megreformálta a hírközlést, és megalkotta az első modern úttörvényt.

- **Wekerle Sándor:** az első nem nemesi származású miniszterelnök, miniszterelnöksége idején került sor a polgári házasság, a válás és a zsidó vallás egyenjogúsítására. Pénzügyminisztersége idején jött létre a Monarchia közös jegybankja és a Monarchia valutáját aranyalapra helyezte.
- **Tisza István:** politikus, miniszterelnök. Tisza Kálmán fia. 1886-tól a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője. Első miniszterelnöksége idején (1903–1905) a házszabályok módosításával letörte az országházi obstrukciót. Az 1905-ös választásokon pártja vereséget szenvedett. 1910-ben régi párthíveire támaszkodva megalapította a Nemzeti Munkapártot, amely még abban az évben fényes választási győzelmet aratott. 1912-től a képviselőház elnöke. Elfogadtatta a véderőtörvényt, valamint a háború esetére szóló kivételes törvényeket. 1913-tól ismét miniszterelnök. A dualista berendezkedés mindenáron való fenntartására törekedett. 1914 júliusában, a szarajevói merénylet után a háború ellen foglalt állást, mert tartott a románok erdélyi betörésétől és a bizonytalan balkáni helyzettől. Az 1916-ban trónra lépő IV. Károly király mérsékelt reformpolitikáját is ellenezte. Később szorgalmazta a háborús erőfeszítéseket, de az egyre kilátástalanabb katonai helyzet és a belpolitikai feszültségek miatt 1917 májusában lemondott a miniszterelnökségről. Továbbra is pártja vezetője maradt. Az 1918-as őszi forradalom kirobbanásakor Budapest Hermina úti lakásán ismeretlen katonák meggyilkolták.
- **Jászi Oszkár:** politikus, társadalomtudós. Az 1914-ben alakult Országos Radikális Párt elnökéként Magyarország demokratikus átalakítását szorgalmazta. A nemzetiségi kérdésről írott műveiben a jogkiterjesztés mellett érvelt.
- **Puskás Tivadar:** telefonközpont feltalálója,
- **Kandó Kálmán:** háromfázisú villanymozdony feltalálója
- **Ganz Ábrahám:** vasöntőmester, gyáros, a magyar nehézipar egyik megteremtője, szabadalma alapján gyártott kéregöntésű vasúti kerekeket, gabonaipari őrlőhengereket.

Topográfia: Fiume, Bosznia-Hercegovina.

8. A világháborúk kora (1914-1945)

8.1. Az első világháború és következményei

Az első világháború (hadviselők, frontok, a háború jellege). Az első világháborút lezáró békerendszer.

Fogalmak:

- **villámháború:** a háború megvívásának az a formája, amikor az egyik fél gyors, meglepetésszerű támadással, rendszerint gépesített alakulatok bevetésével akarja legyőzni az ellenfelet. Eredetileg a német vezérkar (Alfred von Schlieffen tábornok) dolgozta ki az első világháború
- **állóháború/állásháború:** hadviselési forma. Az első világháborúban a lövészárkok, illetve lövészárokszerek kiépítése és sikeres védelme nyomán a frontokon állóháború alakult ki, ami azt jelenti, hogy a frontvonalak hosszú időre megmerevedtek. A harckocsik és repülőök bevetése következtében a lövészárkok hadászati jelentősége a későbbiekben csökkent
- **központi hatalmak:** az első világháború idején Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia, majd a hozzájuk csatlakozó Törökország és Bulgária katonai és politikai szövetsége.
- **frontvonal:** az első világháború idején az egymással szembeni lövészárkokból álló, gyakran több száz kilométeres védelmi vonal. A frontvonalak áttörése jelentős áldozatokkal járt pl.: Verdun, Somme folyó.
- **háterszág:** A háterszág az a terület, amely a hadműveletekben nem vesz részt viszont a harcoló alakulatokat támogatja. Azaz egy hadban álló ország területe, amelyen termeli a hadi anyagot és katonákat állít ki a frontra. Tulajdonképpen minden háború és front legfontosabb eleme. A háterszág gazdasági erejétől, nagyságától és a lakosságától függ egy háború kimenetele hosszú távon.
- **antant:** katonai-politikai szövetség az első világháborút megelőzően, és az első világháború idején. Alapítói: Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország. A háború idején az antant oldalán harcolt Szerbia, Olaszország, Románia és az Egyesült Államok, Oroszország viszont 1917 végén kivált a szövetségből.
- **jóvátétel:** a háborúk után a vesztesek által fizetendő összeg az okozott károk megtérítésére, a legyőzött államok által általában békeszerződésben vagy a fegyverszüneti megállapodásban vállalt kötelezettség.
- **Népszövetség:** az első világháború után létrejött nemzetközi szervezet. A wilsoni javaslat alapján került sor a létrehozására. A Népszövetség létrehozásával a cél az volt, hogy segítse

a nemzetközi fegyveres konfliktusok békés kezelését. A Népszövetségnek azonban nem voltak meg a megfelelő eszközei pl. katonai ereje, hogy az agresszorokat megfékezze. A konfliktusok kezelése a nagyhatalmakra hárult. A Népszövetség megalakulásakor tagjai eleinte csak a győztesek lehettek, a vesztes országok az 1920-as években csatlakoztak pl.: Magyarország 1922-ben. Az USA javaslata ellenére sem volt a Népszövetség tagja az izolacionista politika miatt.

- **revízió:** felülvizsgálat. Magyarország XX. századi történetében a trianoni békeszerződés megváltoztatását, a történelmi Magyarország helyreállítását, illetve a magyarok által lakott területek visszacsatolását célul tűző és követelő mozgalom.
- **reváns:** elégtétel visszavágás, háborús vereség megtorlása
- **általános választójog:** olyan választójog, amely nemre, fajra, vallásra, származásra való tekintet nélkül mindenkit megillett.
- **kisantant:** Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) és Románia 1920–1921-ben létrehozott politikai és katonai szövetsége. Fő célja az első világháború utáni békeszerződések nyomán kialakult közép-európai határok biztosítása, a magyar revíziós törekvések és a Habsburg restauráció megakadályozása volt.
- **Dawes-terv:** Charles Dawes amerikai bankár vezetésével 1924-ben kidolgozott terv a német jóvátételek visszafizetésének rendezésére. A terv nem határozta meg a jóvátétel pontos összegét, csupán öt év alatt visszafizetendő, fokozatosan növekvő részleteket határozta meg, valamint indítványozta, hogy Németország gazdasága rendbetételéhez külföldi kölcsönökhöz (amerikai) jusson.
- **tekintélyelvű állam:** olyan állam, amely többpártrendszeren működik, a sajtószabadság és az alapvető emberi jogok korlátozottan érvényesülnek. A hatalom azonban egy „nagy tekintélyű vezető” kezében összpontosul. Az államfőnek kiemelt szerepe van ebben a rendszerben. Parlamentben (ha egyáltalán működik) vagy különböző mesterkedésekkel biztosítják, hogy a vezetőhöz közel álló párt mindig többséget szerezzen. Magyarországon a Horthy-rendszert tekintik tekintélyelvű államnak.

Személyek:

- **Wilson:** demokrata párti politikus, az Egyesült Államok elnöke (1913–1921). Az első világháború idején kezdetben az izolációs külpolitika híve volt, és 1916-ban is ezzel a programmal választották újjá. A Németország által meghirdetett korlátlan tengeralattjáró-háború miatt országa mégis bekapcsolódott a háborúba az antanthatalmak oldalán (1917. április). A győztes nagyhatalom képviselőjeként Wilson részt vett a párizsi békekonferencia tárgyalásain. A háború utáni rendezés elveit megfogalmazó, 14 pontból álló javaslatának nem tudott

érvényt szerezni. Szorgalmazta egy nemzetközi szervezet létrehozását, amely a jövőben békés úton rendezné az esetleges konfliktusokat: így alakult meg a Népszövetség. Wilsont 1919-ben Nobel-békedíjjal tüntették ki.

- **Clemenceau:** francia politikus, két alkalommal miniszterelnök (1906–1909 és 1917–1920 között). A versailles-i békekonferencia elnökeként Németország politikaigazdasági súlyának csökkentését és katonai erejének meggyengítését szorgalmazta. Támogatta az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlasztását, utódállamainak területi igényeit. Célja a közép-európai kisállamok megerősítése a Szovjetunióval szemben.
- **Ferenc Ferdinánd:** Habsburg főherceg, trónörökös. Ferenc József és Erzsébet királynő Rudolf nevű fiának öngyilkossága után lett az Osztrák–Magyar Monarchia trónjának várományosa. A Monarchia trialista alapon történő, a szláv népekre támaszkodó átalakításának híve volt. 1914 júniusában egy osztrák–magyar hadgyakorlat megtekintésére érkezett a boszniai Sarajevóba, ahol egy Gavrilo Princip nevű szerb diák feleségével együtt meggyilkolta. A merénylet ürügyül szolgált a Szerbiához intézett hadüzenethez, és végső soron az első világháború kirobbantásához vezetett.
- **IV. Károly:** az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó uralkodója. (1916-1918). a Monarchia felbomlását követően kétszer is kísérletet tett trónjának visszaszerzésére Magyarországon, de törekvése kudarcot vallott.
- **Roosevelt:** demokrata párti politikus, az Egyesült Államok elnöke (1932–1945). Az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság idején választották elnökké, és sikerült úrrá lennie a gazdasági nehézségeken. New Deal („új alku”) néven ismertté vált programja többek között bankzárlat elrendelésével, a szántóföldek arányának csökkentésével, állami munkahelyek létesítésével, infrastruktúra-fejlesztéssel enyhítette a válságot. A második világháború első éveiben az Egyesült Államok hadianyag-szállításokkal támogatta Nagy-Britanniát. Az ország a Pearl Harbor-i támadás (1941. december 7.) után hadat üzent Japánnak, és ezzel belépett a háborúba. Az antifasiszta koalíció tagjaként Rooseveltnél részt vett a teheráni (1943. november–december) és a jaltai konferencián (1945. február). Támogatta a második front megnyitását Nyugat-Európában 1944 júniusában. Szorgalmazta a háborúban győztes nagyhatalmak együttműködését biztosító Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) létrehozását. Az Egyesült Államok történetében egyedülálló módon négyszer egymás után (1932, 1936, 1940, 1944) megválasztották elnöknek. 1945-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a tisztséget.
- **Keynes:** angol közgazdász, politikus. Úgy vélte, a tőkés piacgazdaságban is szükség van az állam gazdasági szerepvállalására. Az államnak – különösen gazdasági válság idején – meg-

rendelőként jelen kell lennie a gazdaságban, illetve más módon is be kell avatkoznia a gazdaság működésébe (kamatlábak csökkentése, az árak és bérek rögzítése stb.). Mindezek hatására csökkenhet a munkanélküliség, bővülnek a piacok, és végső soron megindul a gazdasági fellendülés. Az Egyesült Államokban Rooseveltnél hatalomra kerülését követően (1933) a gyakorlatban is alkalmazták Keynes gazdasági elméletét.

Évszámok: 1914–18 (az első világháború), 1914. június 28. (a szarajevói merénylet) 1914. július 28. (az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Szerbiának, a világháború kirobbanása), 1919 (a békekonferencia kezdete, a versailles-i béke), 1924 (a Dawes-terv), 1925 (a locarnói egyezmény), 1929–1933 (a világgazdasági válság),

Topográfia: Szarajevó, Marne, Doberdó, Piave, Szentpétervár, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Csehszlovákia, a balti államok, Lengyelország, a trianoni Magyarország, Köztes-Európa,

8.3. A fasizmus és a nemzetiszocializmus

A náci Németország legfőbb jellemzői.

Fogalmak:

- **tömeg propaganda:** A propaganda célja bizonyos nézetek elterjesztése, a befogadók véleményének befolyásolása, meggyőzése. Leggyakrabban a politika használja,
- **nemzetiszocializmus:** az első világháború után Németországban kialakult szélsőjobb oldali ideológia és mozgalom. Elméleti alapjait Adolf Hitler fektette le *Mein Kampf* című munkájában (1925). Fő jellemzői a demokrácia- és kommunistaellenesség, a szélsőséges nacionalizmus, a vezérkultusz, a fajelmélet és az antiszemitizmus, de vallásellenes, antikapitalista és szocialista jellegű követeléseket, illetve jelszavakat is megfogalmazott.
- **fajelmélet:** Hitler *Mein Kampf*-jában fogalmazta meg a fajelméletet, szerint vannak *magasabb rendű* fajok, az árja, s azon belül is germánok, s a germánokon belül is a németek, s a németek uralkodásra hivatottak. Vannak *másodrendű fajok* - úgynevezett rokon népek – nyugati germánok, flamandok, hollandok, skandinávok, *alsóbbrendű fajok* – szlávok, keleti népek, ázsiai népek (magyarok), latinok (olasz, román); de ez nem akadályozta meg abban Hitlert, hogy szövetségest találjon bennük, s végül *kiirtandó népek* a zsidók, cigányok
- **Führer:** vezér
- **Führer-elv:** vezérelv, az egyszemélyi irányítás elmélete és gyakorlata. A hitleri Németországban alakult ki, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP), majd a német állam irányításában.

- **SS:** eredetileg Hitler személyes testőrsége, majd az SA riválisa. A hosszú kések éjszakája után megerősödött: Hitler politikai ellenfeleit a hosszúkések éjszakáján a Gestapo és az SS (véderőosztag) segítségével számolta fel.
- **tömegpárt:** több százezer vagy akár több millió tagja is lehet, és két választás között is aktívak.
- **Berlin-Róma tengely:** a fasiszta Olaszország és a nemzetiszocialista Németország 1936-ban kötött szövetsége. Németország és Olaszország összehangolta háborús céljait. A szövetséghez 1937-ben Japán is csatlakozott.
- **Anschluss:** németül „csatlakozás”, Ausztria Németországhoz csatolása 1938 márciusában. A két német állam egyesítésének gondolata már a XIX. században megfogalmazódott, az 1920-as években pedig mindkét országban népszerűvé vált. Ezt használta ki Hitler, amikor 1938 márciusában bevonult Bécsbe. A második világháború után a szövetségesek helyreállították az osztrák állam önállóságát
- **totális diktatúra:** korlátlan diktatúra. Államhatalmi rendszer, amely arra törekszik, hogy az élet minden területét irányítsa és felügyelje. A fasiszta és a kommunista diktatúrák jellemzője.
- **fasiszmus:** az első világháborút követően Olaszországban, Benito Mussolini vezetésével létrejött szélsőjobboldali mozgalom, illetve ennek ideológiája, amely tagadta a demokrácia és a liberalizmus értékeit. Diktatórikus törekvések, szélsőséges nacionalizmus, vezérkultusz jellemzik. Az állam befolyásának növelésére törekedett, és ezáltal beavatkozott a gazdasági folyamatokba, valamint ellenőrzése alá vonta az érdekvédelmi szervezeteket és a szakszervezeteket (hivatásrendek). Tágabb értelemben fasiszta mozgalomnak nevezik a német nemzetiszocializmust is, illetve más szélsőjobboldali mozgalmakat.
- **korporatív állam:** olyan állam, amelyben a szigorúan központosított gazdaságirányítás és társadalomszervezés egyik eszközeként az állam és a társadalom között közvetítő érdekérvényesítő szervezetek, korporációk (testületek) működnek. A munkáltatókat és a dolgozókat foglalkozási áganként szervezik meg (hivatásrendek). Elsőként Mussolini Olaszországában valósult meg 1927-től.

Személyek:

- **Hitler:** német politikus, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) vezetője, Németország kancellárja, Führer. 1919-ben lépett be az NSDAP-be. 1923-ban Münchenben részt vett a sikertelen államcsínykísérletben (sörpuccs), amiért bebörtönözték. A börtönben írta meg a náciizmus ideológiáját és politikai programját kifejtő Mein Kampf (Harcom) című művét. Pártjának népszerűsége a nagy gazdasági világválság idején nőtt meg. A legerősebb

párt vezetőjeként 1933. január 30-án német kancellári kinevezést kapott. Paul von Hindenburg köztársasági elnök halála után, 1934-ben felvette a Führer („vezér”) címet. A weimari köztársaság csődjét kihasználva felszámolta a demokráciát, és totális diktatúrát épített ki. 1935-ben a nürnbergi faji törvényekkel kezdetét vette a zsidók diszkriminációja, amely a második világháború idején tömeges népirtásba, a holokausztba torkollott. Külpolitikai téren Hitler a versailles-i békerendszer felszámolására törekedett. 1933-ban Németország kilépett a Népszövetségből, 1935-ben népszavazással Németországhoz csatolták a Saar-vidéket, a következő évben Németország szövetséget kötött Olaszországgal és Japánnal. 1938-ban bekebelezte Ausztriát és a Szudéta-vidéket, majd 1939-ben megszállta Csehországot. 1939. szeptember 1-jén a német hadsereg megtámadta Lengyelországot: kezdetét vette a második világháború. A német hadsereg nyugat-európai sikere után a Szovjetunió megtámadása (1941) fordulatot hozott a háború menetében, és végül győzött az antifasiszta koalíció túlereje. Berlin elestét Hitler már nem várta meg. 1945 áprilisában öngyilkos lett.

- **Goebbels:** Hitler Németországának propagandaminisztere
- **Mussolini:** olasz fasiszta politikus, Olaszország miniszterelnöke (1922–1943). Pályafutását baloldali politikusként kezdte, majd az első világháború után az olasz szélsőjobboldali erők vezetője lett. 1919-ben Milánóban Harci Szövetség (Fascio di Combattimento) néven fasiszta szervezetet alapított. 1921-ben Rómában az olasz fasiszta mozgalom vezérévé (Duce) választották. 1922-től miniszterelnökként a parlament háttérbe szorításával, majd parlament nélkül, a Fasiszta Nagytanács segítségével kormányzott. Átszervezte a dolgozók érdekképviseleti rendszerét (korporáció), és nemzeti egység megteremtésére törekedett. A németek oldalán részt vett a második világháborúban. A szövetségesek olaszországi partraszállása után, 1943 júliusában III. Viktor Emánuel király letartóztatta. A németek ugyan kiszabadították, de csak Észak-Olaszországban tudta visszaállítani a hatalmát (Salói Köztársaság). 1945-ben partizánok elfogták és kivégezték.

Évszámok: 1922 (fasiszta hatalomátvétel Olaszországban) 1933 (Hitler hatalomra kerülése), 1936 (Berlin–Róma tengely), 1938 (Anschluss, a müncheni konferencia).

Topográfia: Berlin, weimari köztársaság, Európa, Szovjetunió, Brit Nemzetközösség, Moszkva, Saar

8.4. A kommunista diktatúra

A kommunista ideológia és a sztálini diktatúra a Szovjetunióban.

Fogalmak:

- **bolsevik:** politikai irányzat, később párt, amelyet kommunistának is neveznek. Kezdetben az oroszországi szociáldemokraták Lenin által vezetett, szélsőséges csoportját illették ezzel a névvel, amely a hatalom erőszakos megdöntésére és proletárdiktatúra létrehozására törekedett. Nevük onnan ered, hogy 1903-ban a Brüsszelben megrendezett szociáldemokrata kongresszuson egy szavazáson többségbe kerültek (*bolsinsztvo* oroszul annyit jelent: többség). 1912-ben önálló pártot alapítottak.
- **szovjet:** Oroszországban az 1917-es forradalom idején megszerveződő munkás-, paraszt- és katonatanácsok, amelyek a megalakuló Ideiglenes Kormánnyal szemben fokozatosan magukhoz ragadták a hatalmat. A Lenin vezette bolsevikok hamarosan megszerezték a tanácsok irányítását, önállóságuk és hatalmuk ezzel megszűnt.
- **kommunizmus:** szélsőbaloldali mozgalom és ideológia a XX. században. A marxista elmélet szerint a kapitalizmust felváltó társadalmi-gazdasági rendszer, olyan osztály nélküli társadalom, amelyben a termelési eszközök köztulajdonban vannak, megvalósul a teljes társadalmi egyenlőség, és a javak elosztásában a „mindenki képességei szerint dolgozik, s a megtermelt javakból szükségletei szerint részesül” elv érvényesül.
- **pártállam:** antidemokratikus politikai rendszer, amelyben a hatalmat birtokló egyetlen párt összefonódik az államszervezettel, és fölötte irányító-ellenőrző befolyást gyakorol. Így a jogilag önálló állami szervek elvesztik függetlenségüket, a párt központi szervei pedig közhatalmi jogosítványokat is birtokolnak
- **államosítás:** a magántulajdon állami kisajátítása, állami tulajdonba vétele.
- **kollektivizálás:** mezőgazdasági termelészövetkezetek és állami gazdaságok létrehozása az egyéni parasztgazdaságok helyén a kommunista berendezkedésű országokban.
- **tervutasításos rendszer:** központi tervezésen alapuló gazdasági rendszer. A diktatúrákban a gazdaság egészét (három- vagy ötéves) állami tervek alapján, bürokratikusan irányították. A gazdasági élet törvényszerűségeit általában figyelmen kívül hagyták, a piac szabályozó szerepét kiiktatták, az egyéni kezdeményezéseket háttérbe szorították.
- **GULAG:** „táborok állami igazgatósága” orosz kifejezés rövidítése. Kényszerszolgatáborok és börtönök kiterjedt hálózata a Szovjetunióban 1918 és 1956 között. A GULAG által felügyelt táborokba hurcolták mindazokat, akiket a kommunista rendszer ellenségnek tekintett: politikai elítélteket, hadifoglyokat, köztörvényes bűnözőket. A táborokban több millió fogoly dolgozott embertelen körülmények között, teljesen kiszolgáltatottan. A szovjet lágerek halálos áldozatainak számát is több millióra teszik.
- **személyi kultusz:** vezető személyiség rendkívüli mértéket öltő dicsőítése a diktatúrákban, totális államokban. A vezér mindenhatóságának eszméje nemcsak a hivatalos politika megnyilvánulásaiban jelent meg, hanem áthatotta a mindennapokat és az emberek magánéletét.

- **koncepció per:** Olyan jogellenes, törvénytörő eljárás, ahol előre kigondolt hamis vádak, bizonyítékok, kikényszerített vallomások alapján hoztak előre elkészített ítéletet. Az ilyen pereket általában diktatúrákban rendezik meg, jelentős nyilvánossággal (bár előfordultak demokráciákban is), céljuk a társadalom különböző rétegeinek elrettentése és a megfélemlítése vagy megsemmisítése.

Személyek:

- **Lenin:** orosz kommunista (bolsevik) politikus. A XX. század elején az Oroszországi Szociáldemokrata Párt kongresszusán szervezte meg a kommunista irányzatot. Az 1905-ös forradalom után emigrációba kényszerült. 1912-ben megalapította az önálló bolsevik pártot. Az első világháború idején német segítséggel tért vissza Oroszországba. 1917 tavaszán közzétette „áprilisi téziseit”: ebben a proletárdiktatúra megteremtését tűzte ki célul. 1917. október 25-én (november 7-én) a bolsevikok átvették a hatalmat, és Lenint a megalakuló bolsevik kormány vezetőjének (a Népbiztosok Tanácsa elnökének) választották. 1918 márciusában a kibontakozó polgárháború közepette különbékét kötött a központi hatalmakkal. Bevezették az ún. hadikommunizmust, amely a piaci viszonyok teljes megszüntetését jelentette. A hadikommunizmus csődje miatt 1921-ben Lenin új gazdaságpolitika (NEP) kidolgozását kezdeményezte. A munkásosztály vezető szerepére hivatkozó diktatórikus rendszert (proletárdiktatúrát) épített ki, a tényleges hatalom azonban a bolsevik pártvezetés kezében volt. 1922. december 30-án alakult meg a Szovjetunió. 1923-as ún. „végrendeletében” Lenin ellenezte Sztálin pártfőtitkári kinevezését, de betegsége miatt már nem tudta érvényesíteni az akaratát. Halála után bebalzsamozott testét a moszkvai Vörös téren épített mauzóleumban helyezték el.
- **Trockij:** szovjet-orosz forradalmár, kommunista politikus. Fiatalon csatlakozott a munkásmozgalomhoz; 1904-ig a mérsékeltebb mensevikokat támogatta. Az 1905-ös forradalom idején a pétervári szovjet (munkástanács) elnöke volt. Több alkalommal bebörtönözték. 1917-ben csatlakozott a bolsevik párthoz. Fontos szerepet vállalt az októberi forradalom szervezésében és irányításában. A bolsevik hatalomátvételt követően külügyi, később hadügyi népbiztos. A központi hatalmakkal folytatott béketárgyalásokon ő vezette az orosz küldöttséget. Meghatározó szerepe volt a Vörös Hadsereg megszervezésében. A polgárháborúban sikeres hadvezérnek, jó szervezőnek bizonyult. Lenin halála után ideológiai vitába, majd hatalmi konfliktusba keveredett Sztálinnal. 1927-ben kizárták a pártból, később száműzték a Szovjetunióból. Mexikóban telepedett le, ahol 1938-ban létrehozta a trockista pártokat tömörítő IV. Internacionálét. 1940-ben Sztálin parancsára meggyilkolták.
- **Sztálin:** bolsevik forradalmár, politikus, párt- és állami vezető a Szovjetunióban. Fiatalon bekapcsolódott az illegális munkásmozgalomba. Több alkalommal bebörtönözték, 1913 és

1917 között száműzetésbe kényszerült. 1913-ban használta először a Sztálin („acélos”) nevet. 1917-től a Bolsevik Párt egyik vezetője, a párt lapjának, a Pravdának a szerkesztője. A polgárháború idején komoly szerepet vállalt a Vörös Hadsereg katonai vezetésében és a párt adminisztrációjának megszervezésében. 1922-ben megválasztották az SZKP főtitkárának. Lenin halála (1924) után a Szovjetunió első embere. A pártbürokráciára támaszkodva diktatórikus hatalmat épített ki, és törvénytelenések sorát követte el. Az ország lakosságát koncepciós perekkel és kényszermunkatáborok (GULAG) felállításával tartották rettegésben. Kiirtották a volt arisztokrácia és nagypolgárság képviselőit, üldözték a gazdag- és középparaszságot, a polgári rétegek képviselőit és az egyházi személyeket. A földbirtokokat államosították, a paraszságot kolhozokba szervezték. Erőszakos iparosítást hajtottak végre, amely a hadsereg fejlesztésének szolgálatában állt. Sztálin 1939-ben titkos megállapodást kötött Hitlerrel Európa felosztásáról. A Szovjetunió 1941-től az antifasiszta koalíció tagjaként harcolt a tengelyhatalmak ellen, Sztálin részt vett a teheráni, jaltai és potsdami konferenciákon. A második világháború után a Szovjetunió kiterjesztette a befolyását egész Kelet-Európára. Az ún. keleti blokk megszállt országaiban sztálinista típusú kommunista rendszerek jöttek létre.

Évszámok: 1917 (a februári forradalom és a bolsevikok hatalomátvétele Oroszországban), 1922 (Szovjetunió létrehozása),

Topográfia: Szovjetunió, Moszkva,

8.5. A második világháború

A világháború előzményei, kitörése és jellemzői. A holokauszt.

Fogalmak:

- **háromhatalmi egyezmény:** Japán, Olaszország és Németország által 1940 szeptemberében aláírt együttműködési szerződés, mely a tengelyhatalmak szerződését erősítette meg.
- **tengelyhatalmak:** a második világháborúban a német szövetségi rendszerhez tartozó államok elnevezésére. Az elnevezést elsősorban a három tengely-nagyhatalomra, Németországra, Olaszországra és Japánra használták, de tengelyhatalomnak, vagy tengelyhez tartozónak szokták nevezni a később e szövetségi rendszerhez csatlakozó más országokat is. Az elnevezés onnan ered, hogy Mussolini 1936. november 1-jén a következő szavakkal hozta nyilvánosságra a néhány nappal korábban megkötött német–olasz egyezményt: „*a Berlin–Róma ív nem egy választóvonal, hanem egy tengely*”, amely köré Európa többi állama csoportosul.

- **koncentrációs tábor:** büntetőtábor, fogolytábor vagy kényszermunkatábor, ahol a meghódított országok civil lakosságát vagy egy ország hátrányosan megkülönböztetett, üldözött polgárait gyűjtötték össze.
- **megsemmisítő tábor:** speciális koncentrációs tábor a második világháború idején. A nemzetiszocialisták a megsemmisítő táborok segítségével a teljes zsidóságot megpróbálták kiirtani. A legjelentősebb megsemmisítő táborok. Auschwitz-Birkenau, Majdanek, Sobibor, Treblinka voltak.
- **népirtás:** emberiség elleni bűncselekmény, valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával elkövetett tömeges gyilkosságok.
- **emberirtás:** holokauszttal rokon értelmű, tömeggyilkosság, tömegpusztítás
- **holokauszt:** módszeres népirtás. A nemzetiszocialista Németország programja, amely 1933 és 1945 között az európai zsidóság teljes kiirtására irányult. A zsidóság kiirtásának végleges, „iparszerű” programját, a „végső megoldást” (Endlösung) 1942 januárjában dolgozták ki (wanssee-i program). A második világháború éveiben közel 6 millió zsidót vagy zsidónak minősített személyt gyilkoltak meg. A zsidóság tömeges legyilkolásának tragikus folyamata napjainkban két elnevezést is használunk: a görög eredetű holokauszt (égő áldozat), illetve a héber soá (katasztrófa) kifejezést.
- **partizán:** népfelkelő, aki nem „szabályos” katonai alakulat tagjaként harcol. A második világháború éveiben a németek által megszállt vagy kollaboráns országokban (például a Szovjetunióban, Jugoszláviában és Franciaországban) nagyméretű népi fegyveres ellenálló mozgalom bontakozott ki.
- **totális háború:** katonai konfliktus, amelynek résztvevői – szemben a korlátozott háborúval – a győzelem kivívása érdekében a háterszág anyagi és szellemi erőforrásait teljes mértékben a háború szolgálatába állítják, és nem kímélik az ellenséges országok polgári lakosságát sem.
- **furcsa háború:** a második világháború első szakasza a nyugati fronton, 1939 szeptembere és 1940 áprilisa között. A német és a brit-francia csapatok hivatalosan hadban álltak egymással, de igazi hadi cselekményekbe nem bocsátkoztak. Ennek oka, hogy a brit-francia csapatok nem voltak eléggé erősek szárazföldön, míg a németek keleti kérdés (lengyel) megoldásával voltak elfoglalva.
- **hadigazdaság:** háború idején, illetve azt megelőzően a gazdaság működtetése és irányítása a hadviselés érdekeinek megfelelően: a hadiipari termelés növelése, a gazdaságirányítás központosítása (árak rögzítése, jegyrendszer, beszolgáltatás stb.).

- **Vörös Hadsereg:** bolsevikok hatalomra kerülését követően jött létre, egyszerre szolgálta a rendfenntartást és a fehéreknek nevezett ellenforradalmi erők kiszorítását az orosz polgárháborúban (1918-1922). a Vörös hadsereg létszáma a második világháború végére meghaladta a 10 millió főt.
- **antifasiszta koalíció:** a második világháborúban győztes szövetséges hatalmak elnevezése. Fő erejét az Egyesült Államok, Anglia és a Szovjetunió alkotta.

Személyek:

- **Hitler:** lásd a náciizmusnál
- **Churchill:** angol konzervatív politikus, brit miniszterelnök. Részt vett az angol–búr háborúban, majd a gyarmati ügyek államtitkára lett, később az admirális első lordjaként modernizálta a brit haditengerészetet. 1919-ben hadügyminiszter, 1924 és 1929 között pénzügyminiszter. Az 1930-as években ellenezte a Hitlerrel szembeni megbékélési politikát. 1940 májusától 1945-ig miniszterelnök. Személyesen irányította Anglia védelmét a német légitámadásokkal szemben. 1941-ben szövetséget kötött a Szovjetunióval, majd Roosevelttel amerikai elnökkel közösen kiadták az ún. Atlanti Chartát (1941. augusztus). A teheráni és a jaltai konferencián képviselte országát, megegyezett Sztálinnal a háború utáni európai határokról és befolyási övezetéről. 1945-ben a választásokon vereséget szenvedett. 1946 márciusában híres fultoni beszédében előre jelezte a hidegháború kialakulását („a baltitengeri Stettintől az adriai-tengeri Triesztig vasfüggöny ereszkedik le Európára”). 1951–1955 közötti második miniszterelnöksége idején szoros együttműködésre törekedett az Egyesült Államokkal, szorgalmazta az Európai Gazdasági Közösség (EGK) létrehozását. A második világháborúról szóló visszaemlékezéséért 1953-ban irodalmi Nobel-díjat kapott
- **Sztálin:** lásd a sztálinizmusnál
- **Roosevelt:** demokrata párti politikus, az Egyesült Államok elnöke (1932–1945). Az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság idején választották elnökké, és sikerült úrrá lennie a gazdasági nehézségeken. New Deal („új alku”) néven ismertté vált programja többek között bankzárlat elrendelésével, a szántóföldek arányának csökkentésével, állami munkahelyek létesítésével, infrastruktúra-fejlesztéssel enyhítette a válságot. A második világháború első éveiben az Egyesült Államok hadianyag-szállításokkal támogatta Nagy-Britanniát. Az ország a Pearl Harbor-i támadás (1941. december 7.) után hadat üzent Japánnak, és ezzel belépett a háborúba. Az antifasiszta koalíció tagjaként Roosevelttel részt vett a teheráni (1943. november–december) és a jaltai konferencián (1945. február). Támogatta a második front megnyitását Nyugat-Európában 1944 júniusában. Szorgalmazta a háborúban győztes nagyhatalmak együttműködését biztosító Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) létrehozását.

Az Egyesült Államok történetében egyedülálló módon négyszer egymás után (1932, 1936, 1940, 1944) megválasztották elnöknek. 1945-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a tisztséget.

- **Rommel:** német tábornagy, a második világháború kiemelkedő német hadvezére. Részt vett Franciaország 1940-es lerohanásában. 1941–1943-ban az észak-afrikai német–olasz közös hadsereg (Afrikakorps) főparancsnoka volt. 1942 őszéig sikeres hadműveleteket folytatott a szövetségesek ellen, de serege a hiányos utánpótlás következtében El-Alameinnél vereséget szenvedett az angol Montgomery tábornok csapataitól. 1944 nyarán az Atlanti Fal védelmét irányította Franciaországban. Az 1944. július 20-i Hitler-ellenes merénylet kudarca után öngyilkosságra kényszerítették.
- **Montgomery:** angol tábornagy, a második világháború egyik legismertebb hadvezére. Az első világháborúban a francia fronton harcolt. A második világháborúban ismét Franciaországba vezényelték, majd 1942-ben az észak-afrikai 8. hadsereg parancsnoka lett. El-Alameinnél legyőzte Erwin Rommel német–olasz erőit (1942. október–november), és Tuniszban fegyverletételre kényszerítette őket. Részt vett Szicília és Dél-Itália felszabadításában és a normandiai partraszállásban. Eisenhower tábornok főparancsnoksága alatt Németország teljes vereségéig harcolt. A háború után az európai NATO-haderők főparancsnok-helyettese lett.
- **Zsukov:** szovjet marsall. A második világháború idején vezérkari főnök, a Vörös Hadsereg főparancsnokának, Sztálinnak a helyettese. Részt vett Sztálingrád felszabadításában és Berlin elfoglalásában. A Németországot megszálló szovjet haderő főparancsnoka volt. 1955-től honvédelmi miniszter. Hruscsov 1957-ben nyugdíjaztatta.
- **Eisenhower:** tábornok, republikánus párti politikus, az 1950-es években az Egyesült Államok elnöke. 1942–1943-ban az észak-afrikai, majd 1944–1945-ben a nyugat-európai szövetséges haderők főparancsnoka. Vezetésével hajtották végre a normandiai partraszállást (1944. június 6.). 1945-től három éven keresztül az Egyesült Államok vezérkari főnöke volt, majd elnök lett (1953–1961). A szuezi válság idején fellépett Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Izraellel szemben. A róla elnevezett Eisenhower-doktrína (1957) a közel-keleti országoknak ígért katonai segítséget egy esetleges kommunista terjeszkedés megakadályozására.
- **De Gaulle:** francia tábornok, a második világháború idején az emigráns kormány vezetője, Franciaország miniszterelnöke (1944–1946), majd az 1950-es évek végétől köztársasági elnök. Harcolt az első világháborúban. Már az 1930-as években felismerte, hogy a modern hadviselésben döntő szerepe lesz a páncélosoknak és légierőnek. 1940 júliusától hadügyi-

niszter. A harmadik köztársaság összeomlása után Angliába menekült, és Londonból irányította a francia ellenállási mozgalmat („Szabad Franciaország”). Miután az ország felszabadult, 1944 októberétől 1946 januárjáig Franciaország kormányfője volt. A sorozatos kormányváltások miatt lemondott, és csak 1958-ban tért vissza a politikába. Új alkotmányt dolgoztatott ki, és az ötödik köztársaság első elnöke lett (1959–1969). 1962-ben elismerte Algéria függetlenségét. Elnöksége idején Franciaország fegyverkezésbe kezdett, atomhatalommá vált, és kilépett a NATO katonai szervezetéből. De Gaulle célja az volt, hogy Franciaországot a világpolitika meghatározó szereplőjévé tegye. Az 1968-as párizsi diákmegmozdulások után sokat veszített népszerűségéből, ezért 1969-ben lemondott.

Évszámok: 1939. augusztus 23. (a szovjet-német meg nem támadási egyezmény), 1939. szeptember 1. (Németország megtámadja Lengyelországot, kitör a második világháború), 1941. június 22. (Németország megtámadja a Szovjetuniót), 1942 (Midway-szigetekenél lezajlott ütközet, el-Alameini csata), 1943 (véget ér a sztálingrádi csata, a kurszki csata), 1944. június 6. (megkezdődik a szövetségesek normandiai partraszállása), 1945. február (a jaltai konferencia), 1945. május 9. (az európai háború befejeződése), 1945. augusztus 6. (atomtámadás Hirosima ellen), 1945. szeptember 2. (Japán fegyverletételével véget ér a második világháború).

Topográfia: Leningrád, Pearl Harbor, Midway, El-Alamein, Sztálingrád, Kurszk, Auschwitz, Jalta, Potsdam, Hirosima, Normandia,

9. Magyarország a világháborúk korában (1914-1945)

9.1. Az első világháború és következményei Magyarországon

A trianoni békediktátum és következményei.

Fogalom:

- **őszirózsás forradalom:** az első világháborút követően kirobbant polgári demokratikus forradalom 1918. október 30-31-én. A forradalom onnan kapta a nevét, hogy a hazatérő katonák levágták sapkájukról az Osztrák-Magyar Monarchiát jelképező sapkarózsát és helyébe őszi-rózsát tűztek. A forradalom eredményeként gr. Károlyi Mihály lett Magyarország miniszterelnöke. Megkezdte a polgári demokratikus reformok megvalósítását, de az újabb területek átadását követelő Vix-jegyzék (1919. március 20.) és az azt követő kommunista puccs megbuktatta.
- **Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP):** 1918 novemberében alakult párt. A pártot a szovjet hadifogságból hazatérő bolsevik eszmékkel megfertőződött hadifoglyok baloldali szociáldemokraták megalapította a Kommunisták Magyarországi Pártját (KMP, 1918. november 24.). A Kun Béla vezette kommunisták a világforradalom katonáinak tekintették magukat, s így közvetlen céljuk – orosz mintára – a proletárdiktatúra bevezetése volt. A kommunista propaganda a hatalom megragadását szolgálta, és a hibák bírálatára épült. Ezekre az adott körülmények között megvalósíthatatlan megoldás
- **egypártrendszer:** egyetlen politikai párt kizárólagos uralmán alapuló politikai, illetve kormányzati rendszer. A hatalmon lévő párt irányítja és ellenőrzi az államhatalmi ágakat, intézményeket.
- **proletárdiktatúra:** a munkásosztály diktatúrája, a gyakorlatban a hatalmat megszerző kommunista párt diktatúrája.
- **ellenforradalom:** a proletárdiktatúra ellen szervezkedők: Antibolsevista Comité (Teleki Pál és Bethlen István által létrehozott csoport) és a szegedi ellenforradalmi kormány tagjai nevezték magukat ellenforradalmárnak.
- **kormányzó:** államfő a Magyar Királyságban a királyi tisztség betöltetlensége esetén. A kormányzói tisztséget 1920 és 1944 között Horthy Miklós töltötte be a király nélküli királyságban. A kormányzó választás kompromisszumos megoldás volt a legitimisták (Habsburg pátiak) és a szabad királyválasztók között.
- **vörösteror:** a forradalom győzelméért, illetve védelme érdekében alkalmazott erőszak, terror. Célja a forradalom ellenzőinek megfélemlítése, üldözése, megsemmisítése. Magyarországon a Tanácsköztársaság idején alkalmazták először, például a parasztság ellen.

- **fehérterror:** ellenforradalmi terror. Forradalmak bukását követően a forradalom híveinek – főként baloldali csoportok vagy személyek – megfélemlítése, fegyveres üldözése. Magyarországon a Tanácsköztársaság bukása után alkalmazták a proletárdiktatúra vezetői és hívei, általában a kommunisták ellen.
- **Tanácsköztársaság:** szovjet mintára létrejött kommunista berendezkedés Magyarországon 1919. március 21. és augusztus 1. között. Tanácsrendszeren alapuló köztársasági államforma, amely az első világháborús vereség utáni válság nyomán jött létre.

Személy:

- **Károlyi Mihály:** politikus, az első világháború után miniszterelnök, majd Magyarország első köztársasági elnöke. Az ország egyik leggazdagabb arisztokrata családjából származott. A háborús összeomlást követően az öszi forradalom vezéralakja lett, majd elnökletével alakult meg a Magyar Nemzeti Tanács (1918. október 23–24.). IV. Károly király 1918. október 31-én miniszterelnökké nevezte ki. 1919. január 11-én a Magyar Népköztársaság ideiglenes elnöke. Megkezdte a polgári demokratikus reformok megvalósítását, de az újabb területek átadását követelő Vix-jegyzék (1919. március 20.) és az azt követő kommunista puccs megbuktatta. Károlyi visszavonult a politikától, majd 1919 nyarán emigrált. A Horthy-rendszert bírálta, még a kommunistákkal is együttműködött. Magyarországon perbe fogták, birtokait elkobozták. A második világháborút követően, 1946-ban hazatért. 1947-től 1949-ig Magyarország párizsi nagykövete volt. Szembefordult a Rákosi-féle politikával, ezért lemondott, és ismét emigrációba vonult. Franciaországban halt meg.
- **Jászi Oszkár:** lásd a dualizmusnál
- **Garami Ernő:** magyar szociáldemokrata politikus, az 1918-s forradalmak idején miniszter a Károlyi- és a Bereinkey-kormányban,
- **Kun Béla:** kommunista politikus, az 1919-es Tanácsköztársaság egyik vezetője, külügyi népbiztos. Az első világháború előtt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja volt, majd hadifogsága idején Oroszországban belépett a bolsevik pártba. Hazatérése után, 1918 novemberében egyik alapítója a Kommunisták Magyarországi Pártjának. 1919 februárjában le tartóztatták. Március 21-én a gyűjtőfogházban megállapodott a szociáldemokrata vezetőkkel a KMP és az MSZDP egyesítéséről. Létrejött a Magyarországi Szocialista Párt. A Tanácsköztársaság idején külügyi, rövid ideig hadügyi népbiztos, a Forradalmi Kormányzótanács tényleges vezetője. A proletárdiktatúra bukása után Bécsbe menekült, majd Moszkvába emigrált, ahol a sztálini terror áldozata lett.

- **Apponyi Albert:** nagybirtokos, politikus, a róla elnevezett Lex-Apponyi törvény megalkotója, mely korlátozta a Magyarországon élő nemzetiségek nyelvhasználatát. Trianonban több nyelven is felszólalt a Magyarországot sújtó békediktátum ellen.
- **Horthy Miklós:** tengerésztiszt, Magyarország kormányzója a két világháború között (1920–1944). Jómódú, református középnevelési családból származott. 1909-től 1914-ig Ferenc József császár egyik szárnysegédje volt. Az első világháború alatt az Osztrák–Magyar Monarchia adriai hadiflottájánál szolgált. Az otrantói tengeri ütközetben aratott győzelem tette ismertté a nevét (1917. május). A háború végén az osztrák–magyar flotta főparancsnoka, ellentengernagy lett. A Tanácsköztársaság idején a szegedi ellenkormány hadügyminisztere és a Nemzeti Hadsereg fővezére. 1919. november 16-án ünnepélyesen bevonult Budapestre. 1920. március 1-jén a nemzetgyűlés kormányzóvá választotta. 1921-ben megakadályozta IV. Károly visszatérési kísérleteit, majd támogatta a bethleni konszolidációt. Külpolitikai célja a trianoni szerződés revíziója volt, így az 1930-as évek közepétől elfogadta a náci Németországgal való politikai szövetséget és az ennek köszönhető bécsi döntéseket (1938, 1940). Szorgalmazta Magyarország belépését a második világháborúba, de 1942-től lépéseket tett a kiugrás előkészítésére. 1944. március 19-én tudomásul vette a német megszállást, októberben pedig sikertelen kiugrási kísérletet hajtott végre. Államfői hatalmáról a németek mondatták le, és a német fenyegetések hatására kinevezte miniszterelnökké a nyilas Szálasi Ferencet. A háború után visszavonultan, családja körében élt Portugáliában. 1993-ban, a rendszerváltozást követően hamvait hazahozták Magyarországra, és az egykori kenderesi családi birtokon újratemették.

Évszám: 1918. október 31. (az őszirózsás forradalom győzelme), 1918. november 3. (a padovai fegyverszünet), 1919 (a békekonferencia kezdete, a versailles-i béke), 1919. március 21. – augusztus 1. (a proletárdiktatúra időszaka), 1920. március 1. (Horthy Miklós kormányzóvá választása), 1920. június 4. (a trianoni békediktátum aláírása).

Topográfia: a trianoni Magyarország

9.2. A Horthy-korszak

Az ellenforradalmi rendszer konszolidációjának legfontosabb lépései.

A magyar külpolitika a két világháború között.

A politikai rendszer főbb jellemzői.

Társadalmi, gazdasági, ideológiai kérdések.

Fogalom:

- **konszolidáció:** politikai és/vagy gazdasági válságot követően az egyensúlyteremtés és a stabilizáció, a helyzet normalizálódásának időszaka. Magyarországon az 1920-as évek első felének Bethlen István miniszterelnök nevével fémjelzett időszakát nevezik így, illetve az 1960-as évek első felében a Kádár-korszak megszilárdulását.
- **antiszemitizmus:** zsidóellenesség, zsidógyűlölet. A XIX. század végén megjelenő politikai antiszemitizmus az asszimilálódó zsidóság megerősödésében látta a társadalmi-gazdasági problémák okát. Az első világháborút követően a vesztes országok némelyikében a zsidóságot tették felelőssé a vereségért, illetve a háborút követő forradalmakért.
- **numerus clausus:** „zárt szám”. A magyar országgyűlés által 1920-ban elfogadott törvény, amely előírta, hogy az egyetemekre és főiskolákra jelentkezők közül minden nemzetiséget és népfajt országos arányának megfelelő számban szabad csak felvenni. A törvény az egyetemi felvétel feltételéül szabta a nemzethűséget, és erkölcsi megbízhatóságot. A törvény elsősorban a zsidóság ellen irányult.
- **földreform:** Nagyatádi Szabó István által kidolgozott földreform, melyet a Nemzetgyűlés 1920 novemberében fogadott el. A földreform során az ország területének kb. 8,5 %-át osztották fel, s így kb. 400 000 földigénylő jutott földhöz. A törvény birtokmaximumot nem határozott, így a nagybirtokrendszer fennmaradt, azaz a földek túlnyomó többsége a nagybirtokosok kezén maradt. A földreform során a szétosztandó ingatlanokat nem kisajátították, hanem vásárolták. A földreform során minél több jogosultnak akartak földet juttatni, így a szétosztott parcellák rossz, terméketlen földeken helyezkedtek el, valamint mérete túl kicsi volt ahhoz, hogy eltartson egy parasztcsaládot. A földreform keretében jutottak földhöz a Horthy Miklós által alapított Vitézlő rend tagjai
- **népszövetségi kölcsön:** A gazdasági konszolidáció legfontosabb eszköze a népszövetségi kölcsön felvétele, amit megelőzött, hogy Magyarország 1922-ben a Népszövetség tagja lett. A kölcsön felvételét nagy vita előzte meg, a kölcsönnek ára volt: a kölcsön fejében 1926-ig népszövetségi főbiztos ellenőrizte a magyar államháztartás ügyeit.
- **pengő:** 1927-ben bevezetett új fizetőeszköz, mely az elértéktelenedett koronát váltotta fel, s 1946-ig volt az ország hivatalos fizetőeszköze.
- **Magyar Nemzeti Bank:** 1924-ben létrehozott jegybank, mely megkapta a pénz kizárólagos kibocsátásának a jogát
- **revízió:** felülvizsgálat. Magyarország XX. századi történetében a trianoni békeszerződés megváltoztatását, a történelmi Magyarország helyreállítását, illetve a magyarok által lakott területek visszacsatolását célul tűző és követelő mozgalom.

- **irredentizmus:** eredetileg az olaszok lakta területek egyesítését követelő XIX. század végi, XX. század eleji nacionalista mozgalom elnevezése. Az első világháború után a területi revíziós törekvések gyűjtőfogalma lett. Magyarországon a két világháború között a trianoni békeszerződéssel elvesztett területek visszacsatolását követelő politikai célkitűzés, illetve mozgalom (revizionizmus).
- **kultúrfölény:** kidolgozója Klebersberg Kunó, melynek célja: a magyarság kulturális és szellemi felemelkedése, a magyar kultúrfölény megvalósítása a Kárpát-medencében: „*a magyar hazát...első-sorban nem a kard, hanem kultúra tarthatja meg és teheti naggyá...*” kultúrfölény megteremtésére jelentős iskolaépítő és kultúrafejlesztő tevékenységbe fogott bele. A szellemi fölény megteremtését szolgálta egyrészt a Népiskolai törvény (1926) bevezetése, melynek köszönhetően négy év alatt 3500 tanterem és 1700 tanítói lakás épült fel, így jelentősen csökkent az analfabéták száma az országban. Kezdetét vette az egyetemi hálózat bővítése (Debrecen, Szeged, Pécs), új tudományos kutatóintézetek: svábhegyi csillagvizsgáló intézet, szegedi biológiai kutatóközpont felállítása; valamint a leendő magyar értelmiség külföldi tanulmányainak biztosítására Közép- és Nyugat-Európát behálózó intézetek sorát tervezte, ennek részeként valósult meg a bécsi és berlini Collegium Hungaricum és a római Magyar Akadémia. A szellemi fölény megteremtésén kívül Klebersberg Kunó a kultúrpolitikát egyfajta honvédelmi feladatnak is tartotta. Az iskolai oktatás fontos célja volt a katonai szolgálatra alkalmas fizikumú ifjúság nevelése, és ebben fontos szerepet szánt az iskolán kívüli mozgalmaknak (cserkészet és leventemozgalom).
- **társadalombiztosítás:** a bethleni gazdasági konszolidáció hatására bevezetett szociális reform. A szociális reform tartalmazta a betegbiztosítás kiszélesítését (városi munkásság 80-90%-ára kiterjedt a biztosítás, az agrárploretariátus azonban továbbra is kimaradt ebből a vívmányból); a nyugdíjrendszer bevezetését (öregségi, özvegyi, rokkantsági nyugdíj, és árvasági ellátás), valamint az OTI (Országos Társadalombiztosítási Intézet) felállítását a nyugdíjak és szociális segélyek kezelése érdekében.
- **agrárrolló:** gazdasági világválság egyik jelensége, mikor is a mezőgazdasági termékek ára jobban csökken az ipari termékek árához képest.
- **népi mozgalom:** az 1920-as évek második felében induló, az 1930-as évek közepén fölerősödő mozgalom, amelynek célja az volt, hogy irodalmi és szociográfiai jellegű művekben mutassa be a parasztság életét. Ez a mozgalom tette lehetővé a Márciusi Front 1937-es zászlóbontását. A népi írók és a fiatal baloldali értelmiségiek ellenzéki mozgalma a parasztság fölemelését tűzte ki célul, a demokrácia és a függetlenség eszméjét képviselte.
- **a nyilas mozgalom:** az 1930-as években megjelenő magyar szélsőjobboldali pártok és mozgalmak gyűjtőneve. Valamennyit radikális liberalizmusellenesség jellemezte, közös elemeik

voltak a fajvédelem, a keresztény eszme, a sovinizmus, az antiszemitizmus és a szociális gondolat.

- **győri program:** Darányi Kálmán hadsereg fejlesztési programja (1938). A program a békeszerződés nyílt megszegését jelentette, de a kisantant országai is elismerték az ország újrafegyverkezését. Az öt évre meghirdetett tervet hiába teljesítették két év alatt, az évtizedes lemaradást nem lehetett behozni. A magyar hadsereg továbbra is korszerűtlen maradt, fogatolt tüzérséggel, huszárokkal és kerékpáros egységekkel nézhetett szembe a közeledő háborúval.
- **első bécsi döntés:** A müncheni konferencián (1938 szeptembere) a Csehszlovákiával szembeni magyar és lengyel területi igények eldöntését kétoldalú tárgyalásokra bízták, ám meg egyezés nem született. A lengyelek katonai akcióval foglalták el Teschen környékét, míg Magyarország igényeiről nagyhatalmi döntés született. Az első bécsi döntésben Németország és Olaszország – mivel a franciák és az angolok érdektelenséget jelentettek a kérdésben – Magyarországnak ítélte Csehszlovákia magyarlakta területeit (1938. november 2.). A magyar csapatok bevonulását mind az érintett területek lakossága (82%-uk magyar volt), mind az anyaország népe kitörő lelkesedéssel fogadta. Ugyanakkor a németek kegyéből megvalósuló revízió tovább erősítette a nácik befolyását.

Személy:

- **Nagyatádi Szabó István:** kispap, politikus, földművelésügyi miniszter, az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt egyik alapítója. A kis- és középbirtokos parasztság érdekeinek képviselője a század elejétől a 1920-as évekig. Nevéhez fűződik az 1920-as földreform, amely szélesíteni kívánta a Horthy-rendszer társadalmi bázisát, és a bethleni konszolidáció egyik alappillére volt.
- **Teleki Pál:** földrajztudós, politikus, Magyarország miniszterelnöke. 1909 és 1913 között a Földrajzi Intézet igazgatója volt. Az 1919-es Tanácsköztársaság idején a Bécsben szerveződő Antibolsevista Comité tagja, majd a szegedi ellenforradalmi kormány minisztere. A magyar delegáció tagjaként részt vett a párizsi béketárgyalásokon. Többedmagával elkészítette az ország etnikai térképét (az ún. vörös térképet), amely az 1910-es népszámlálás adatai alapján mutatta be a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyait. 1920–1921-ben miniszterelnökként fellépett a különítmények garázdálkodása ellen. Miniszterelnöksége idején az országgyűlés ratifikálta a trianoni békét, elfogadta a „numerus clausus” néven ismert törvényt, és végrehajtották a Nagyatádi Szabó-féle földreformot. Az első királypuccs után Teleki lemondott. 1922-től a magyar cserkészmozgalom vezetője. Az elsők között ismerte fel, milyen veszélyt jelentenek a hitleri Németország külpolitikai törekvései. Támogatta a nagyhatalmi egyezményeken nyugvó békés revíziót. Imrédy Béla kormányában (1938–1939) vallás- és

közoktatásügyi miniszter. 1939 februárjától 1941 áprilisáig tartott Teleki második miniszterelnöksége. Arra törekedett, hogy a németbarátság fenntartása mellett javítsa Magyarország nyugati hatalmakhoz fűződő kapcsolatait. A revíziós politika jegyében Csehszlovákia felbomlásakor Magyarországhoz csatolták Kárpátalját. Magyarország csatlakozott az anti-komintern paktumhoz, és kilépett a Népszövetségből. Az országgyűlés elfogadta a második zsidótörvényt, de egy mérsékelt földreformtörvényt is megszavazott. A második világháború kitörésekor Teleki a „fegyveres semlegesség” álláspontjára helyezkedett. Elutasította a német csapatok átvonulására vonatkozó kérést, és befogadta a lengyel menekülteket. 1940-ben önálló magyar katonai akcióval akarta visszaszerezni Erdélyt, de elfogadta a német–olasz közreműködésnek köszönhető második bécsi döntést Észak-Erdély visszacsatolásáról. 1940 decemberében örök barátsági szerződést kötött Jugoszláviával. Miután Hitler elhatározta Jugoszlávia lerohanását, amelyben – a Délvidék visszaszerzéséért cserébe – Magyarország részvételére is számított, Teleki 1941. április 3-án öngyilkosságot követett el.

- **Bethlen István:** konzervatív politikus, a két világháború közötti Magyarország meghatározó személyisége. Erdélyi nagybirtokos családból származott. 1901-től parlamenti képviselő. Az első világháborús vereség után a Tanácsköztársaság elől Bécsbe menekült, és az Antibolszevista Comité vezetője lett. 1919 októberében kezdeményezésére alakult meg a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja. 1920-ban tagja volt a magyar béke delegációnak. A Teleki-kormány bukása után tíz évig miniszterelnök (1921–1931). Meghiúsította IV. Károly második „királypuccsát”. Nevéhez fűződik a Horthy-korszak konszolidációja. Kiegyezett a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal (Bethlen–Peyer megállapodás, 1921. december), majd híveivel együtt belépett a Kisgazdapártba, és erős kormányzópartot hozott létre (Egységes Párt, 1922. február). Szűkítette a választójogot, és néhány nagyváros kivételével visszaállította a nyílt szavazás rendszerét – így biztosította a kormánypárt győzelmét a választásokon. Népszövetségi kölcsön megszerzésével elősegítette az ország gazdasági talpra állását. Létrehozta a Nemzeti Bankot, és új pénzt vezetett be (pengő, 1927). Örök barátsági szerződést kötött Olaszországgal (1927). A gazdasági válság következményei és a személyét ért bírálatok miatt 1931. augusztus 24-én lemondott, de továbbra is a politikai élet meghatározó szereplője maradt. Az 1939-es választások után Horthy a felsőház örökös tagjává nevezte ki. 1943–1944-ben az angolszász hatalmakkal való megegyezést szorgalmazta, a különbékekísérletek egyik irányítója volt. A német megszállás után illegalitásba kényszerült. 1944 decemberében a szovjetek letartóztatták, majd Moszkvába hurcolták, ahol egy rabkórházban ismeretlen körülmények között meghalt.
- **Klebsberg Kunó:** a két világháború közötti Magyarország meghatározó kultúrpolitikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922-től). Az első világháborút követően – a bethleni

konszolidáció idején – elérte, hogy az állami költségvetés jelentős hányadát fordítsák az oktatás fejlesztésére és a kultúrára. Megreformálta az alap-, közép- és felsőfokú iskolarendszert, fejlesztette a népiskolák és az elemi iskolák hálózatát. A pozsonyi egyetemet Pécsre, a kolozsvárit Szegedre telepítették, majd megnyitották az újonnan létesített debreceni egyetemet. Magyar intézetek nyíltak Bécsben, Berlinben és Rómában (Collegium Hungaricum).

- **Gömbös Gyula:** katonatiszt, radikális jobboldali politikus, Magyarország miniszterelnöke a két világháború között (1932–1936). Az első világháborús vereséget követően 1919-ben a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) alapítója és az Antibolsevista Comité tagja. A Tanácsköztársaság idején a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyi államtitkára. 1923-ban ellentétbe került Bethlen Istvánnal, és megalakította a Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártot (Fajvédő Párt). 1928-ban visszatért az Egységes Pártba, és a következő évben honvédelmi miniszter lett. 1932. október 1-jétől miniszterelnök. Fajvédő elképzeléseit feladva kiegyezésre törekedett a hagyományos politikai, gazdasági és pénzügyi csoportokkal, bár meghirdette az „őrségváltás politikáját”, amely a középosztály fokozottabb politikai szerepvállalását jelentette. Külpolitikájában Olaszország, Ausztria és Németország szövetségét kereste. Az 1930-as évek közepén az államhatalom átszervezésének kísérlete miatt a konzervatív Bethlen-vonal és a baloldali ellenzék is támadta. Politikája nyomán Horthy kormányzóval is ellentétbe került, és a leváltástól csak betegsége, illetve halála mentette meg.
- **Imrédy Béla:** eleinte konzervatív, majd szélsőjobboldali politikus. Az 1920-as években a Magyar Nemzeti Bank elnöke, kiváló angol kapcsolatai miatt lett az ország miniszterelnöke 1938-ban Darányi Kálmán lemondása után. Horthy az angol kapcsolatok erősítését, illetve német befolyás csökkentését várta el tőle. Nem tudott ennek megfelelni, mivel a revízióhoz szüksége volt a németek támogatására. A német támogatás érdekében engedményeket tett a náci Németországnak: első zsidótörvény elfogadása, Volksbund létrehozása. Miniszterelnökségének második felében új kormánypártot (Magyar Élet Pártja) hozott létre, a szélsőjobboldali erők összefogására. Zsidó származása miatt volt kénytelen lemondani.
- **Szent-Györgyi Albert:** Nobel-díjas biológus, C-vitamin felfedezője, Kállay Miklós öt bizta meg a 1943 telén, hogy kezdjen tárgyalásokat az angolokkal, Magyarország háborúból való kilépése érdekében.

Évszám: 1920 (a numerus clausus, földreform) 1921–31 (Bethlen István miniszterelnöksége), 1927 (a pengő bevezetése), 1932–1936 (Gömbös Gyula miniszterelnöksége), 1938. november 2. (az első bécsi döntés), 1939. március (Kárpátalja visszacsatolása).

Topográfia: Felvidék, Kárpátalja

9.3. Művelődési viszonyok és társadalom

Társadalmi rétegződés és életmód a húszas-harmincas években.

Az antiszemitizmus megjelenési formái és a „zsidókérdés” Magyarországon.

Fogalom:

- **zsidótörvény:** a zsidó lakosságot hátrányosan megkülönböztető törvények. A náci Németország nürnbergi törvényei faji alapon határozták meg, hogy ki számít zsidónak, és ez alapján hoztak a zsidóságot gazdasági, társadalmi, magánéleti téren hátrányosan érintő, korlátozó intézkedéseket. Magyarországon 1938-tól szintén több törvénnyel korlátozták a zsidóság jogait (munkavállalás, házasság, vagyonelkobzás stb.). A német megszálláshoz köthető a zsidó lakosság teljes jogfosztása, amely végeredményben deportálásokhoz és a zsidók haláltáborokba hurcolásához vezetett.
- **antiszemitizmus:** zsidóellenesség, zsidógyűlölet. A XIX. század végén megjelenő politikai antiszemitizmus az asszimilálódó zsidóság megerősödésében látta a társadalmi-gazdasági problémák okát. Az első világháborút követően a vesztes országok némelyikében a zsidóságot tették felelőssé a vereségért, illetve a háborút követő forradalmakért.
- **numerus clausus:** „zárt szám”. A magyar országgyűlés által 1920-ban elfogadott törvény, amely előírta, hogy az egyetemekre és főiskolákra jelentkezők közül minden nemzetiséget és népfajt országos arányának megfelelő számban szabad csak felvenni. A törvény az egyetemi felvétel feltételül szabta a nemzethűséget, és erkölcsi megbízhatóságot. A törvény elsősorban a zsidóság ellen irányult.

Személy:

- **Teleki Pál:** lásd a Horthy-korszaknál
- **Imrédy Béla:** lásd a Horthy-korszaknál

Évszám: 1920 (a numerus clausus)

Topográfia:

9.4. Magyarország a második világháborúban

Magyarország háborúba lépése és részvétele a Szovjetunió elleni harcokban.

Magyarország német megszállása és a nyilas hatalomátvétel. A holokauszt Magyarországon.

Fogalom:

- **fegyveres semlegesség:** a magyar kormány hivatalos politikája a második világháború kitörése (1939) után, amely Teleki Pál nevéhez köthető. Lényege, hogy Magyarországnak kényszerlétben kell állnia és fel kell fegyverkeznie, de nem szabad belépnie a háborúba, mert

annak kimenetele kétséges. A magyar haderőt lehetőleg meg kell őrizni a háború végéig. Nem engedélyezte a Lengyelország ellen támadó a német csapatok átvonulását Magyarországon, majd megnyitotta a magyar határt a lengyel polgári és katonai menekültek előtt. Az elképzelés kudarcot vallott, Magyarország 1941-ben bekapcsolódott a háborúba.

- **második bécsi döntés:** 1940 nyarán a szovjetek ultimátumban követelték a románoktól Besszarábia átadását, melyet meg is kaptak. A magyar politikai vezetés és a közvélemény elérkezettnek látta az időt az újabb revíziós lépésre, melyet a szovjet kormány is megértően fogadott (1939-ben diplomáciai kapcsolat jött létre a Szovjetunióval). Telekinek fenntartásai voltak, mivel félt attól, hogy a németek túl nagy árat szabnak a területekért. A lehetőséget azonban a kormány nem hagyta elveszni, s magyar csapatokat vonultatott fel a román határon. A németek nem engedhették meg két csatlósuk fegyveres összeütközését. Ismét el kívánták játszani a döntőbíró szerepét, hogy mind a magyarokat, mind a románokat szorosabban magukhoz kössék, s a későbbiekben is a területi változtatások reményével tudják újabb és újabb háborús áldozatokra rávenni őket. Így került sor a második bécsi döntésre (1940. augusztus 30.), amely Magyarországnak ítélte Észak-Erdélyt és a Székelyföldet. A területet enyhe többségben magyarok lakták, de jelentős számú román került magyar fennhatóság alá. (Dél-Erdélyben viszont sok magyar maradt román fennhatóság alatt.) A bevonulás során összetűzésekre került sor, s százezrek hagyták el szülőföldjüket (a magyarok északra, a románok délre költöztek). A hálára kötelezett Magyarország nem kerülhette el, hogy csatlakozzék a németek, olaszok és japánok által kötött háromhatalmi egyezményhez (1940. november). (Ugyanekkor Románia is csatlakozott.)
- **„hintapolitika”:** Kállay Miklós miniszterelnök politikája 1942 és 1944 között. A politika lényege az, hogy miközben a háborúból való kilépést a szövetségesekkel kötendő fegyverszüneti lehetőséget kereste, újra meg újra eleget tett a németek kívánságainak (pl.: 2. magyar hadsereg kiküldése az orosz frontra).
- **gettó:** a középkori és kora újkori településeken így nevezték a zsidók által lakott, elkülönített városrészeket. A XX. század első felében Németországban, illetve a németek által megszállt területeken és a csatlós államokban azok a zárt településrészek, amelyeket a zsidóság számára kényszerlakhelyül jelöltek ki.
- **deportálás:** hatalmon lévők számára nemkívánatos személyek, csoportok kényszerlakhelyre telepítése vagy gyűjtőtáborokba hurcolása. A XX. században a sztálini Szovjetunió és a hitleri Németország alkalmazta tömegesen. Magyarországon a második világháború idején a zsidó lakosság egy részét deportálták,
- **munkaszolgálat:** a hadköteles korú, de származásuk, politikai nézeteik stb. miatt megbízhatatlannak, ezért fegyveres szolgálatra alkalmatlannak minősített férfiak kényszermunkája

(pl. aknakeresés, fedezékásás a fronton). Magyarországon a második világháború alatt vezették be. A munkaszolgálatos alakulatokat többnyire a keleti frontra vezényelték, ahol embertelen körülmények között dolgoztatták őket. Kevés esélyük volt a túlélésre.

- **hadifogság:** a háborúban a katonák elfogása, aminek eredményeképpen hadifogoly válik belőlük. Törvények vannak érvényben arról, hogy a hadifoglyokkal emberségesen és a diplomácia szabályai szerint kell bánni. Ezek a törvények a fogságba esés pillanatától kezdve alkalmazandók, addig a percig, amíg a hadifoglyot szabadon nem bocsátják, vagy az illető hazájába vissza nem kerül. A genfi egyezmény megtiltja a hadifoglyok kínzását, és előírja, hogy a hadifogoly csak a nevét, születési időpontját, rangját és szolgálati beosztási számát köteles megadni.
- **kiugrási kísérlet:** Horthy Miklóshoz fűződő kilépési kísérlet a háborúból. A háborúból való kilépésre a kormányzó azonban nehezen szánta el magát a szovjetekkel történő tárgyalásra, csak a magyar csapatok újabb erdélyi vereségeinek hatására küldte el követeit (szeptember vége) Moszkvába. Molotov átadta a szovjet feltételeket, mely az 1937-es határok visszaállítását és a németeknek szóló hadüzenetet követelését tartalmazta. Horthy elfogadta a szovjet kívánalmakat. A kiugrási kísérletre 1944 október 15-én került sor, de ez kudarcot vallott. A kudarc okai: a hadsereg nem kapott parancsot a fegyverletételre. A kormányzó nem ment a csapatok közé, hanem a Várban, műszaki zár mögött várta a fejleményeket. Nem vették igénybe a szovjet hadsereg tehermentesítő támadását, így a német erőket szabadon felhasználhatták ellenük, valamint, hogy Skorzeny vezetésével elrabolták Horthy Miklós fiát, és Budapest Horthyhoz hű városparancsnokát. A sikertelen kiugrási kísérlet után Horthy Miklós lemondott kormányzói tisztségéről.
- **malenkij robot:** „kis munka”, a szovjet katonák 1944-45-ben gyakran fogdostak össze civileket, s vittek el malenkij robotra. A kis munka néha tényleg csak napokig tartott, néha viszont évekig tartó kényszermunka volt valamelyik szovjet koncentrációs táborban.

Személy:

- **Bárdossy László:** diplomata, politikus. Magyarország Bárdossy miniszterelnöksége idején lépett be a második világháborúba. 1941-től külügyminiszter volt, majd Teleki Pál halála után miniszterelnök (1941. március – 1942. március). Csatlakozott a Jugoszlávia elleni német hadjáratához (1941. április 11.), és hadiállapotot létesített a Szovjetunióval (június 27.). Hadat üzent az Egyesült Államoknak (december 13.), és hozzájárult a 2. magyar hadsereg frontra küldéséhez. Nevéhez fűződik a faji alapú, a zsidók és keresztények házasságkötését tiltó ún. harmadik zsidótörvény. A Népbíróság 1946-ban háborús bűnösként golyó általi halálra ítélte, s kivégezték.

- **Kállay Miklós:** konzervatív politikus, a második világháború időszakának egyik miniszterelnöke. 1929-től országgyűlési képviselő, a bethleni politika híve. 1932-től 1935-ig földművelésügyi miniszter. 1935-ben azért mondott le, mert nem értett egyet Gömbös Gyula szélsőjobboldali törekvéseivel. Bárdossy László lemondása után, 1942-ben miniszterelnök lett. Megpróbálta kivezetni a Magyarországot a háborúból. Ennek érdekében óvatosan lazította a németekkel való együttműködést, és titokban felvette a kapcsolatot az angolszász hatalmakkal. El akarta kerülni az ország német megszállását, ezért politikáját ellentmondásosság jellemezte („Kállay-kettős” vagy „hintapolitika”). A német megszállás (1944. március 19.) után letartóztatták, és koncentrációs táborba hurcolták. A háború után Olaszországban, majd az Egyesült Államokban élt.
- **Szálasi Ferenc:** vezérkari tiszt, a nyilas mozgalom vezére, miniszterelnök, nemzetvezető. Miután vezérkari őrnagyként nyugdíjazták, 1935-ben megalapította a Nemzeti Akarat Pártját, majd a fasiszta pártokat tömörítő Magyar Nemzeti Szocialista Pártot (1937). Az alkotmányos rend felforgatására való törekvés vádjával rövid időre bebörtönözték. 1939-ben német támogatással létrehozta a Nyilaskeresztes Pártot. 1944. október 16-án – a sikertelen kiugrási kísérletet követően – német nyomásra Horthy kormányzó őt nevezte ki miniszterelnökké. Novembertől az ún. „hungarista állam” nemzetvezetőjeként államfő is. Totális gazdasági és katonai mozgósítással a végsőig támogatta a németeket, irányította a polgári lakosság ellen bevezetett nyilas terrort, illetve az ehhez kapcsolódó – elsősorban zsidókat sújtó – deportálásokat. A szovjet csapatok elől Németországba menekült. 1945 májusában az amerikaiak letartóztatták, majd kiadták Magyarországnak. A népbíróság háborús főbűnös-ként halálra ítélte, 1946 márciusában kivégezték.
- **Wallenberg:** svéd diplomata, a magyarországi zsidómentésben töltött be jelentős szerepet. A második világháború végén a szovjetek elhurcolták.

Évszám: 1940. augusztus 30. (a második bécsi döntés), 1941. április (magyar támadás Jugoszlávia ellen), 1941. június 26. (Kassa bombázása), 1942–1944 tavasza (Kállay Miklós miniszterelnöksége), 1943. január (a doni katasztrófa), 1944. március 19. (a németek megszállják Magyarországot), 1944. október 15. (Horthy Miklós sikertelen kiugrási kísérlete, nyilas hatalomátvétel), 1944. december 21. (Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés), 1945. április (Magyarország felszabadítása a náci uralom alól, a szovjet megszállás kezdete, a háború vége Magyarországon).

Topográfia: Újvidék, Kamenyec-podolszki, Voronyezs, Don-kanyar, Délvidék és Észak-Erdély

10. A jelenkor (1945-től napjainkig)

10.1. A kétpólusú világ kialakulása

A keleti és a nyugati blokk főbb politikai, gazdasági, társadalmi jellemzői, a hidegháborús szembenállás jellemzői.

Az ENSZ létrejötte, működése.

Fogalom:

- **Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ):** Mai napig létező nemzetközi szervezet, amelyet a II. világháború után, 1945-ben alapítottak a Népszövetség utódaként. Célja a béke fenntartása, a vitás konfliktusok békés, tárgyalásos megoldása és a háborús országokba békefenntartó katonaság küldése. Az ENSZ felépítése biztosította a győztes nagyhatalmak dominanciáját. A legfőbb fórumnak számító Közgyűlésnek ugyan minden felvett tagállam résztvevője lett egy szavazattal, de az ENSZ legfőbb döntéshozó szervében, a Biztonsági Tanácsban a 11 tagból öten (Egyesült Államok, Szovjetunió, Franciaország, Nagy-Britannia és Kína) állandó tagok voltak és vétójoggal is rendelkeztek. A vétó megakadályozta számos kérdés megvitatását (1946 és 1964 között a SZU 103, Nagy-Britannia 4, Franciaország 3, Kína 1 alkalommal élt vétójogával), de az érdekérvényesítés e végső eszköze nélkül a nagyhatalmak nem vettek volna részt az ENSZ munkájában, így a szervezet súlytalanná vált volna. A vesztes nagyhatalmak később bekerültek a világszervezetbe, de a Biztonsági Tanács állandó tagjai változatlanul ugyanazok a nagyhatalmak maradtak.
- **szuperhatalom:** Olyan állam, amely gazdasági, katonai erejénél fogva a világ egész területén képes beavatkozásra. A II. világháború után az USA és a Szovjetunió volt az első két szuperhatalom, akik a hidegháború éveiben végig meghatározták a világpolitikát.
- **vasfüggöny:** a nyugat-európai, illetve a szovjet befolyási övezetbe tartozó országok közötti határvonalra, Európa megosztottságára utaló kifejezés. Winston Churchill használta először 1946-ban a hidegháborús korszakot jellemző gazdasági, politikai és ideológiai elzárkózás érzékeltetésére. Nemcsak jelképes értelemben létezett, hanem a nyugati és keleti tömb határzáraként is (szögesdrót kerítés, berlini fal).
- **hidegháború:** a második világháborút követő, 1947 és 1985 közötti időszak, amelyet az Egyesült Államok és a Szovjetunió (illetve katonai és politikai szövetségeseik) szembenállása határozott meg. A korszakot fegyverkezési verseny és kisebb helyi háborúk jellemezték, de a két szuperhatalom került a közvetlen fegyveres összecsapást. Az 1950-es évek közepén, majd az 1970-es évek elején már mutatkoztak az enyhülés jelei, de a hidegháború korszaka végérvényesen csak a Szovjetunió meggyengülésével, majd felbomlásával zárult le.

- **fegyverkezési verseny:** szemben álló (nagy)hatalmak között kibontakozó katonai vetélkedés, amelynek célja az erőfölény megszerzése. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti fegyverkezési verseny az 1980-as évek végén a Szovjetunió gazdasági kimerülésével ért véget.
- **kétpólusú világ:** két szuperhatalom, az USA és a Szovjetunió, valamint tömbjeik között kialakuló éles szembenállást jelenti. A bipoláris világrendben a két szövetségi rendszer katonai, gazdasági és ideológiai tekintetben is szemben állt egymással 1947-1989 között. A több évtizedes szembenállás azonban soha nem vezetett közvetlen szovjet-amerikai háborúhoz.
- **Marshall-segély:** a második világháború után az Egyesült Államok külügyminisztere által kidolgozott gazdasági segélyprogram Európa részére. Célja az európai újjáépítés felgyorsítása volt, Európa gazdaságának gyors talpra állítása, hogy a világgazdaság működőképes maradjon. A segélyt a Szovjetunió visszautasította, és erre kényszerítette az érdekszférájába tartozó kelet-európai országokat is.
- **NATO:** Észak-atlanti Szerződés Szervezete; az Egyesült Államok, Kanada és tíz nyugat-európai ország által 1949-ben létrehozott katonai szövetség. Célja kezdetben a nyugati világ védelme volt egy esetleges szovjet támadással szemben. A kétpólusú világ megszűnését követően a szervezet célja megváltozott. Elsősorban Európa és a világ válságövezeteiben lát el katonai-békefenntartó feladatokat, harcol a nemzetközi terrorizmus ellen, illetve az emberi jogok biztosításáért. A szövetség időközben új tagokkal bővült; Magyarország 1999-ben lett a NATO tagja.
- **Varsói Szerződés:** a hidegháború idején, 1955-ben létrehozott, a Szovjetunió által irányított katonai és politikai szervezet, amely az európai szovjet zónában lévő államokat tömörítette. A szervezet békés célokat hirdetett, de számos erőszakos katonai akció fűződik a nevéhez (Csehszlovákia megszállása, 1968). A kétpólusú világ megszűnése következtében 1991-ben a Varsói Szerződés is megszűnt. Magyarország mindvégig a tagja volt.
- **KGST:** Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa; Szovjetunió 1949-ben hozta létre a szervezetet a szocialista országok gazdaságának összehangolására, de gyakorlatilag ez a szervezet a SZU és a szocialista tömb többi országainak kétoldalú kapcsolatát erősítette. 1991-ben szűnt meg a KGST.
- **Európai Gazdasági Közösség (Közös Piac):** 1957-ben jött létre a római szerződés révén. Alapítói: NSZK, Benelux Államok, Olaszország és Franciaország. A római szerződéssel létrehozott szervezet célja, az EU négy szabadság elvének a megvalósítása: a termékek, a

munkaerő, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgásának megteremtése. A célok megvalósítását a vámhatárok megszüntetésével képzelték el.

- **berlini fal:** 1961-ben épült meg a SZU nyomására. A berlini fal 185 km hosszan Kelet- és Nyugat-Berlint választotta el egymástól. A fal megépítésével a SZU a Nyugat-Berlinbe történő migrációt/vándorlást kívánta megakadályozni. A berlini fal a megosztott Európa és a megosztott Németország szimbóluma lett. A falat 1989-es közép-európai rendszerváltás során bontották le.
- **harmadik világ:** világnak az a része, azok az országok, amelyek sem a fejlett tőkés államok (első világ), sem az ún. szocialista országok közé (második világ) nem tartoznak, illetve nem tartoztak a második világháborút követően, a hidegháború idején. Többségében fejlődő országok, amelyek gyarmati sorból váltak függetlenné, elsősorban Latin-Amerikában, Afrikában és Ázsiában.
- **el nem kötelezettek mozgalma:** Nemzetközi szervezet, amely a hidegháború sem keleti, sem nyugati tömbjéhez nem akarta magát elkötelezni. Külön politikát akart folytatni. A mozgalom a bandungi értekezleten (1955) bontott zászlót. A mozgalom szellemi vezérei Nehru indiai miniszterelnök és Nasszer egyiptomi elnök voltak

Személy:

- **Sztálin:** lásd a sztálinizmusnál
- **Mao Ce-tung:** kínai kommunista politikus, pártelnök, Kína köztársasági elnöke. 1921-ben a Kínai Kommunista Párt egyik alapítója. 1943-tól a párt elnöke. Földosztással sikerült a parasztságot a kommunisták mellé állítani. Miután a kommunisták és támogatóik legyőzték a Csang Kaj-sek vezette Kuomintangot, 1949 októberében Pekingben kikáltották a Kínai Népköztársaságot. Mao az ország első számú vezetője lett. 1950-ben Kína elfoglalta Tibetet. Mao elnök az 1950-es években meghirdette a gazdaság felzárkóztatását célzó „nagy ugrás” politikáját, 1966-ban pedig az ún. kulturális forradalmat, amely több tízezer áldozatot követelt. Halála után pártja fokozatosan felszámolta intézkedéseinek jelentős részét, de a párt monopolhelyzetéről nem mondtak le.
- **Truman:** demokrata párti politikus, az Egyesült Államok elnöke (1945–1953). Roosevelt halála után alelnökből lett elnök. 1945-ben ő képviselte az Egyesült Államokat a potsdami konferencián. Elnöksége idején került sor a Japán elleni atomtámadásra. Truman nevéhez fűződik az 1947-ben meghirdetett ún. feltartóztatási politika, amely azt jelentette, hogy a szovjet terjeszkedéssel szemben az Egyesült Államok kész segítséget nyújtani a fenyegetett államok kormányainak. Truman támogatta a nyugat-európai államok gazdasági talpra állá-

sát elősegítő Marshall-tervet, és jelentős szerepet játszott a NATO létrehozásában. Beavatozott a koreai háborúba, és megszállta Tajvan szigetét. 1952-ben Eisenhowerrel szemben maradt alul az elnökválasztáson.

- **Adenauer:** német konzervatív politikus, a Német Szövetségi Köztársaság első kancellárja. Hitler hatalomra jutása előtt Köln főpolgármestere volt (1917–1933). Részt vett az 1944. július 20-i Hitler-ellenes merényletben, ezért bebörtönözték. A második világháború után a Kereszténydemokrata Unió (CDU) alapító tagja. Vezetésével nyerte meg a párt az 1949-es választásokat. Adenauer volt az NSZK első kancellárja 1949 és 1963 között, 1951 és 1955 között egyben külügyminiszter is. Ezekben az években a Marshall-terv segítségével megtörtént az ország gazdasági stabilizációja, és létrejött a szociális piacgazdaság. Adenauer a francia–német viszony rendezésére törekedett, ami lehetőséget teremtett a háborúban vesztes ország elszigeteltségének feloldására. Az NSZK csatlakozott az Európa Tanácshoz (1949), a Montánunióhoz (1951), a NATO-hoz (1955) és az Európai Gazdasági Közösséghez (1957).
- **Hruscsov:** szovjet politikus, a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára. 1953-ban, Sztálin halála után került az SZKP élére. 1956 februárjában az SZKP XX. kongresszusán elítélte Sztálin politikáját és a személyi kultuszt. A GULAG-táborok több százezer foglyát szabadon engedték. Hruscsov kibékült a Joszip Tito vezette Jugoszláviával, és csúcstalálkozót kezdeményezett az Egyesült Államok elnökeivel, enyhítve ezzel a két szuperhatalom feszült viszonyát. Kivonta a szovjet csapatokat Ausztriából, és megkötötte az osztrák államszerződést, ugyanakkor létrehozta a Varsói Szerződést (1955), amely legalizálta a szovjet katonai jelenlétet Közép-Kelet-Európában. Leverte az 1956-os magyar forradalmat, és támogatta a berlini fal felépítését. A kubai rakétaválságban elszenvedett szovjet presztízsveszteség, a Kínával elmérgesedő viszony, az általa meghirdetett gazdasági terv kudarca, valamint a pártapparátus ellenállása 1964-ben Hruscsov bukásához vezetett. A pártvezetés minden tisztségétől megfosztotta.
- **Kennedy:** demokrata párti politikus, az Egyesült Államok elnöke (1961–1963). Az egyik legfiatalabb amerikai elnökként támogatta a tudományostechnikai megújulást és a fekete lakosság helyzetének rendezését. A hidegháború idején is hajlandó volt a párbeszédre: 1961 júniusában találkozott Hruscsov szovjet pártfőtitkárral Bécsben, de a kubai rakétaválság és a berlini fal építése idején határozottan kiállt a kommunizmus terjeszkedése ellen. 1963-ban személyesen biztosította az Egyesült Államok támogatásáról Nyugat-Berlin lakóit, Moszkvában pedig aláírta az atomcsendegyezményt. A fejlődő országokat segélyekkel igyekezett az Egyesült Államok érdekkörébe vonni, különböző segélyprogramokat hívott életre („Élelmiszerrel a békéért”, „Szövetség a haladásért”). A Békehadtest keretében

fiatal amerikai értelmiségiek vállaltak munkát a kevésbé fejlett régiókban. 1963. november 22-én Dallasban meggyilkolták. A merénylet körülményei máig tisztázatlanok.

- **Ben Gurion:** zsidó politikus, az 1948-ban megalakuló Izrael első miniszterelnöke.

Évszám: 1945 (az ENSZ létrejötte), 1947 (a Truman-elv, a párizsi béke, India függetlensége), 1948 (Izrael létrejötte), 1949 (az NSZK, az NDK, a NATO, a KGST, a Kínai Népköztársaság létrejötte, a szovjet atombomba), 1950–1953 (a koreai háború), 1955 (Varsói Szerződés létrejötte), 1956 (az SZKP XX. kongresszusa, a szuezi válság), 1957 (a római szerződések), 1959 (a kubai forradalom), 1961 (a berlini fal építése, Gagarin űrrepülése), 1962 (a kubai rakétaválság), 1962–1965 (a második vatikáni zsinat),

Topográfia: NSZK, NDK, Izrael, Kuba, Korea, Vietnam

10.2. A kétpólusú világrend megszűnése

A kétpólusú világrend megszűnése; a Szovjetunió és Jugoszlávia szétesése; Németország újraegyesítése.

Fogalom:

- **enyhülési politika:** a második világháborút követő hidegháború évtizedeiben az Egyesült Államok és a Szovjetunió vezette katonai és politikai tömbök viszonyában a feszültség enyhítésére és a kapcsolatok javítására irányuló politika. Kezdeté az 1950-es évek közepére tehető, csúcspontja pedig az 1970-es évek elejére, amikor a két nagyhatalom fegyverzetkorlátozó megállapodást kötött (1973), illetve aláírták a helsinki értekezlet záródokumentumait (1975).
- **szociális piacgazdaság:** a magántulajdonon alapuló piacgazdaság, amelyben az állam a jövedelmek piaci módszerekkel történő újraelosztása (adókedvezmények, juttatások) révén a társadalom többségét támogató szociálpolitikát valósít meg (társadalombiztosítás, segélyezés, hitelakció stb.). Gyakorlati megvalósulása az 1950–1960-as évek Németországához köthető. Alapelveit az Európai Unió dokumentumai és a magyar alkotmány is tartalmazzák.
- **ökumené:** görög eredetű, jelentése: lakott föld. Az egyházak olyan törekvését jelenti, amelynek célja, hogy a szétszakadozott keresztyén egyházak közötti kapcsolat erősítse
- **harmadik világ:** a világnak az a része, azok az országok, amelyek sem a fejlett tőkés államok (első világ), sem az ún. szocialista országok közé (második világ) nem tartoznak, illetve nem tartoztak a második világháborút követően, a hidegháború idején. Többségében fejlődő országok, amelyek gyarmati sorból váltak függetlenné, elsősorban Latin-Amerikában, Afrikában és Ázsiában.

- **beat korszak:** megjelenésében szerepet volt a XX. századi szörnyűségeknek, a világégéseknek, a társadalom elbürokratizálódásának, a növekvő igazságtalanságoknak, és a kilátástalanság érzésének. "Fellázadtak" a nők, a négerek, a homoszexuálisok, az állatvédők, a környezetvédők, a narkósok stb. Ez a forradalom tulajdonképpen kulturális forradalom, mely egy ellenkultúrát hozott létre. A mozgalom legfontosabb előzménye a beat-generáció fellépése volt. A beat korszak (1960-as évek) során a dühöngő ifjúság tagjai szembefordultak a szülők által kialakított világgal: elhatárolódtak a szülők öltözködési szokásaitól (börzseki és farmer), vallástól (keleti miszticizmusok, Jézus önállósítása), zenei világuktól, életvitelüktől, illetve teret hódított a körükben a baloldali színezetű forradalmi romantikával átítatott lázadás szelleme (pl. Che Guevara istenítése).
- **hippi mozgalom:** Az 1960-70-es években a beat hatására kialakult kezdetben csak az USA-ban létező, de később az egész világon elterjedt lázadó életforma. Lázadásuk külsőségekben is megnyilatkozott: hosszúra növesztették a hajukat, pólót és farmert hordtak. Zenekarok, énekesek fogalmazták meg ennek az új nemzedéknek a vágyait, érzéseit. A woodstocki fesztivál lett a mozgalom egyik jelképe. Milos Forman 1979-ben bemutatott, kultikussá vált filmje, a Hair adja vissza leghitelesebben ennek a korszaknak a hangulatát, életérzését. A mozgalom az erőszakmentességnek, a régi értékek elutasításának és a semmittevés kultúrájának egyfajta keveréke volt. Európában az ifjúság lázadása az 1968-as diákmegmozdulásokban érte el csúcspontját.
- **olajválság:** a kőolajárának ugrásszerű robbanása 1973-ban. A kőolaj árának emelésére a III. arab-zsidó háborút követően került sor. Az arab országok tiltakozásul az arab államok bevetették az ún. olajfegyvert. Miután döntő részesedéssel bírtak az olajkitermelésben, a termelés csökkentésével négyszeresére tudták emelni az energiahordozó árát (olajválság, 1973–1974). Ez alapvető gazdasági változásokat indított el a világban.
- **iszlám fundamentalizmus:** iszlám újjászületés, amely szemben áll a nyugati értékrenddel, életmóddal, és a hagyományos értékrendhez, szokásokhoz (női fejkendő) való visszatérést hirdette meg. Az iszlám fundamentalizmus újjászületéséhez hozzájárult, hogy a muzulmán világ az Izraellel folytatott háborúban alulmaradt, így muzulmánok (muszlimok) egész világra kiterjedő harcot hirdettek. A harc során terrorista eszközöket (robbantások, merényletek, emberrablások) használnak fel.
- **terrorizmus:** az erőszak és a megfélemlítés különböző eszközeinek sokszor kegyetlen alkalmazása. A népesedés és a szegénység problémájával összekapcsolódva a XX. század utolsó harmadától globális problémává vált. Az 1980–1990-es évektől a terrorizmus terjedését az is elősegítette, hogy néhány állam közvetlenül is bekapcsolódott a terroristák anyagi támogatásába, kiképzésébe, ugyanakkor a nyugati demokráciák polgáraiknak és a

bevándorlóknak is mind szélesebb a szabadságjogokat biztosítottak. A terrorizmus elleni harc tüneti kezelése a fegyveres védekezés, a megelőzést szolgáló – és a szabadságjogok korlátozását is jelentő – fokozott ellenőrzés, hosszú távon azonban azokat a gazdasági, szociális, kulturális problémákat kell megoldani, melyek újra és újra fanatikus támogatókat biztosítanak a terrorizmusnak

- **Cartha '77 mozgalom:** a csehszlovák ellenzék 1977-ben közzétett politikai nyilatkozata volt, amelyet eredetileg 243 magánszemély írt alá, zömmel értelmiségiek. A Chartát a prágai kormánynak címezték és adták át. A dokumentum a kommunista Csehszlovákia, mint ratifikáló fél részvételével Helsinkiben lezajlott Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (1973–75), a Helsinki záróokmány és az ENSZ által is garantált emberi jogok csehszlovákiai megsértése ellen tiltakozott. Az aláírók között volt Václav Havel állt.
- **prágai tavasz:** az Alexander Dubcek vezette kommunista reformmozgalom Csehszlovákiában 1968 első felében. A mozgalom, így Dubcek célja egy emberarcú szocializmusnak a megteremtése. A sajtó cenzúráját is beszüntette márciusban, az utazási korlátozásokon is enyhített, de a Kommunista Párt hegemoniáját továbbra sem kérdőjelezte meg. A Dubcek által hirdetett reformmozgalom sértette a keményvonalas kommunista vezetőket. A csehszlovák reformkísérletet a Varsói Szerződés katonai intervenciója törte le („prágai tavasz”, 1968). Brezsnyev nevéhez fűződik a korlátozott szuverenitás elmélete (Brezsnyev-doktrína – lásd az Archívumot).
- **diáklázadások:** 1960-as évek diákmozgalma, nemcsak a fejlett Nyugat-Európát, hanem az elmaradottabb déli államokat és az Egyesült Államokat is felkavarták. A diáklázadások megjelenéséhez a nyugat-európai országok gazdasági fejlődésének lelassulása, mely a társadalmi konfliktusok növekedését eredményezte: életszínvonal megtorpanása, a munkaerőpiac is beszűkülése, a bérharcok erősödése. Mindehhez szellemi, lelkiismereti válság is járt, a kolonializmus durva megnyilvánulásai - pl. vietnami háború - széles tömegeket fordított el a fennálló rendszertől. A fő követelésük az egyetem megreformálása volt: a származási összetétel javítása, az oktatás tartalmi és módszertani megváltoztatása, a hallgatók beleszólásának biztosítása az egyetemi életbe, több tanár, több tanterem, igazságosabb ösztöndíjrendszer. A vietnami háborút egyöntetűen elutasították, követelték, hogy az állam teremtsen munkalehetőséget, gondoskodjon a társadalom elesettjeiről, csökkentve a fegyverkezési kiadásokat. A politikai paletta majd minden árnyalata megtalálható volt, a szélsőbal és főleg a szélsőjobb azonban alig-alig talált visszhangra. Ideológiájukban megtalálható volt a marxizmus, a maoizmus, a nacionalizmus, az anarchizmus, volt közöttük guevarista és keresztény egyaránt. A legjelentősebb megmozdulások Franciaországban történtek. Központi szereplőjük az anarchista Daniel Cohn-Bendit, a "Vörös Dany" volt.

- **szolidaritás:** 1980-ban Lengyelországban megalakult független szakszervezet. A szakszervezeti mozgalom megjelenéséhez az ország gazdasági válsága járult hozzá.

A sztrájkmozgalom kierőszakolta, hogy az állampárt feladja szakszervezeti monopóliumát, s engedélyezze egy független érdekképviselőt, a Szolidaritás bejegyzését (1980). A munkások új vezetőjükkel, Lech Wałęsával az élen folytatták küzdelmüket a jobb életfeltételekért. Ugyanakkor a szocialista országok vezetői támadták a számukra veszélyes példát. A lengyel belpolitikai helyzet egyre jobban elmérgesedett, a szovjetek katonai beavatkozást fontolgattak. Erre azonban nem szánták rá magukat, mivel a nemzetközi viszonyok kedvezőtlenebbek voltak számukra. A szovjet katonai intervenció végül Jaruzelski tábornok hatalomátvételével és a rendkívüli állapot kihirdetésével került le a napirendről. A Szolidaritást betiltották, vezetőit internálták.

Személy:

- **Tito:** Jugoszlávia legjelentősebb politikusának tekinthető, korszakának megkérdőjelezhetetlen vezéregyénisége volt (a második világháború végétől egészen haláláig). Ő testesítette meg a jugoszláv egységet. A második világháború utáni Balkáni tervei miatt Sztálin kiközösítette a Tito vezetett Jugoszláviát a szocialista táborból. A kiközösítést követően Tito a harmadik világ felé fordult, s meghirdette az el nem kötelezett országok mozgalmát. Szovjetunióval való viszonya csak Sztálin halála után állt helyre.
- **De Gaulle:** lásd a második világháborúnál
- **Brezsnyev:** szovjet politikus, 1964-től haláláig a kommunista párt főtitkáráként a Szovjetunió első embere. Leállította a Hruscsov-korszakban meghirdetett óvatos reformpolitikát, minden eszközzel védte a szovjet érdekszférát (a „prágai tavasz” leverése, 1968), sőt igyekezett kiterjeszteni (afganisztáni háború, 1979).
- **Ceausescu:** román kommunista politikus, 1965-től kivégzéséig Románia vezetője, diktátora. Országát nem vett részt a Prágai tavasz leverésében.
- **Willy Brandt:** német szociáldemokrata politikus, az NSZK kancellárja. Hitler hatalomra jutása után elhagyta Németországot. A második világháború végén bekapcsolódott a német politikába. 1957 és 1966 között Nyugat-Berlin polgármestere volt. Vezetésével a német szociáldemokrácia lemondott marxista célkitűzéseiről, így sikerült kiszélesítenie szavazóbázisát (Bad Godesberg-i program, 1959). Kancellársága idején (1969–1974) új nyugdíj-, betegbiztosítási és adótörvényeket vezettek be. Brandt meghirdette az „új keleti politikát”. 1970-ben szerződést kötött a Szovjetunióval, majd a Varsói Szerződés több államával, elismerte a szovjet (Kelet-Poroszország) és a lengyel (Odera–Neisse) határokat, 1972-ben

aláírta a két német állam alapszerződését. 1974-ben egy kémkedési ügy miatt lemondott, de 1987-ig a Németországi Szociáldemokrata Párt (SPD) elnöke maradt.

- **Thatcher:** konzervatív politikus, Nagy-Britannia miniszterelnöke 1979-1990 között. Rendíthetetlen politikai vezetése miatt kapta a „Vaslady” kifejezést. Miniszterelnöksége idején sikeresen kezelte az országot ért gazdasági és politikai válságot.
- **Reagan:** republikánus politikus, az Egyesült Államok elnöke (1981–1988). Filmszínészi karrier után 1962-ben csatlakozott a Republikánus Párthoz. 1967 és 1975 között Kalifornia állam kormányzója volt, majd 1980-ban megválasztották elnöknek. Neokonzervatív gazdaságpolitikát folytatott: jelentősen csökkentette a jövedelemadót, leszorította a munkanélküliséget és az inflációt, de a védelmi kiadások növelése hatalmas költségvetési deficitet okozott. Miután a Szovjetunió visszautasította a középhatótávolságú rakéták teljes leszerelésére tett javaslatát, meghirdette az ún. csillagháborús tervet (1983). Az új hidegháborús fegyverkezési verseny a Szovjetunió gazdasági kimerüléséhez vezetett. A két szuperhatalom leszerelési tárgyalásokat kezdett. 1985-től kezdve Reagan elnök évente találkozott Gorbacsov szovjet pártfőtitkárral. A tárgyalássorozat lezárásaként megállapodás született az európai középhatótávolságú atomfegyverek kölcsönös megsemmisítéséről.
- **Gorbacsov:** szovjet politikus, a Szovjet Kommunista Párt utolsó főtitkára. 1985-ben, a Szovjetunió súlyos gazdasági válságának közepette lett a párt – és ezzel az ország – első embere. Meghirdette a *glasznosztj* (nyíltság) és a *peresztrojka* (átalakítás) programját. Intézkedéseivel a bukástól kívánta megmenteni a kommunista államot, de ezek inkább csak a feszültségek felszínre törését segítették elő. A szovjet gazdaság meggyengülése miatt 1985-ben megállapodást kötött Reagan amerikai elnökkel az európai atomfegyverek felszámolásáról – ez a hidegháború és a szovjet szuperhatalmi státusz végét jelentette. A keleti blokk or
- **Helmuth Kohl:** kereszténydemokrata politikus, NSZK, majd az újraegyesítés után Németország kancellárja 1998-ig. A német egység atyja.
- **Lech Wałęsa:** lengyel szakszervezeti vezető, köztársasági elnök. 1980-ban a Szolidaritás nevű szakszervezet élén Wałęsa vezette a gdański hajógyári munkások sztrájkját. A katonai diktatúra bevezetése után őrizetbe vették (1981–1982). Átfogó társadalmi-politikai tevékenységéért 1983-ban megkapta a Nobel-békedíjat. Az 1980-as évek végén meghatározó résztvevője volt a pártvezetőkkel folytatott kerekasztal-tárgyalásoknak, amelyek előkészítették a rendszerváltást. A Lengyel Köztársaság elnökévé választották (1990–1995).
- **Václav Havel:** író és politikus, a 'Charta 77 mozgalom alapítója. A bársonyos forradalmat követően Csehszlovákia, majd az önállóvá váló Csehország vezetője. Havel személyes

presztízse nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Csehország iránt a nemzetközi szimpátia megerősödött.

- **II. János Pál:** lengyel származású római pápa. 1978-ban választották pápává. Ő volt az első szláv, 1523 óta az első nem olasz pápa. Egyházfői tevékenysége a népek és vallások közti egyetértés erősítését szolgálta – ennek jegyében bocsánatot kért az egyház múltbéli bűneiért. Erkölcsi tanításában konzervativizmus jellemezte (a papi nőtlenség fenntartása, abortuszellenesség stb.), valamint az emberi élet és méltóság melletti kiállás. Társadalmi kérdésekben egyaránt bírálta a „létező” szocializmust és a kapitalizmust. Szorgalmazta a keresztény gyökerek megemléztetését az Európai Unió alkotmányában. A béke híve volt, többször felemelte szavát a háborúk ellen. Rendkívül sokat utazott, többet, mint az összes korábbi pápa. 1981. május 13-án egy török férfi Rómában rálőtt II. János Pálra. Egyes feltevések szerint a bolgár titkosszolgálat, végső soron pedig a Szovjetunió állt a merénylet mögött, mivel a szovjet vezetés tartott a pápával szoros kapcsolatban álló lengyel Szolidaritás mozgalomtól.

Évszám:

Topográfia: Berlin, Helsinki, Prága, Gdańsk, Csernobil, Temesvár.

10.3. Az európai integráció

Az Európai Unió alapelvei, intézményei és működése.

Fogalom:

- **integráció:** együttműködés, összefonódás. Ez az integráció történhet vállalatok, régiók és országok között. Ilyen integráció az Európai Unió is.
- **euró:** az Európai Unió hivatalos fizetőeszköze 2002-től. Bevezetésének feltételeit a maastrichti értekezlet határozta meg. Ezek a feltételek:
 - ✓ az árstabilitás: nem lehet nagyobb 1,5 % -nál az emelkedés üteme;
 - ✓ a kamatok konvergenciája: hosszú lejáratú kamatláb a vizsgált évben 2%-nál többel nem haladhatja meg a három legalacsonyabb inflációval rendelkező tagállam átlagát;
 - ✓ a stabil kormányzati pozíciók (költségvetési deficit a GDP 3%-a alá szorítása és az államadósság pedig a GDP 60% alá szorítása); valamint
 - ✓ az árfolyamok stabilitása: nemzeti valuta leértékelésének tilalma (két év). Az eurót 2002-ben 12 ország vezette be.
- **Európai Unió:** a maastrichti egyezmény alapján jött létre 1992-ben 12 tagállam részvételével. Azóta 28 tagállamra bővült. A maastrichti egyezmény célul tűzte ki a gazdasági és politikai unió létrehozását.

Személy:

- **George Bush:** az USA elnöke 1989-93 között. A nagyhatalmak közül egyedül támogatta Németország újra egyesítését. Legjelentősebb külpolitikai sikere az Öböl-háború volt, amikor amerikai segítséggel kiűzték Kuvaitból az iraki hadsereget. Az ország belső, gazdasági problémáira nem tudott megoldást találni, így elveszítette a választásokat.
- **Borisz Jelcin:** a Szovjetunió megszűnését követően a függetlenné váló Oroszország elnöke. Jelcin nevéhez fűződik az oroszországi magánosítás elindítása, mely az orosz oligarcha kialakulásához vezetett.
- **Bill Clinton:** az USA elnöke 1993-2001 között. Második kormányzati ciklusára rányomta bélyegét a Monica Lewinsky-botrány. Ennek során másodlagossá vált, hogy Clinton elnöknek volt-e szexuális kapcsolata a gyakornoknővel (ezt később maga is elismerte). Nagyon fontossá vált viszont, hogy huzamosabb ideig (hónapokig) többször tudatosan hazudott az amerikai szavazóknak. Sokak szemében ezzel vált alkalmatlanná az elnöki tisztségre
- **Tony Blair:** Nagy-Britannia miniszterelnöke 1997-2007 között.
- **George W. Bush:** az USA elnöke 2001 és 2009 között. Elnöksége idején érte az USA-t az iszlám világ terror támadása, világméretű terrorizmus elleni harcot indított. ENSZ és a kongresszus beleegyezésével megtámadta Irakot nukleáris és vegyi fegyverek birtoklása vádjával.

Évszám: 1992 (a maastrichti szerződés aláírása), 1993 (Csehország és Szlovákia szétválása), 1995 (a schengeni egyezmény életbe lépése), 1999 (a NATO bombázza Szerbiát), 2001 (terrortámadás az Egyesült Államok ellen), 2002 (az euró bevezetése), 2004 (tíz új tagállam csatlakozik az EU-hoz, köztük Magyarország is).

Topográfia: az EU tagállamai

10.4. A globális világ sajátosságai

A globális világgazdaság ellentmondásai.

Fogalom:

- **globalizáció:** az a folyamat, amelynek következtében a XX. század utolsó évtizedeitől a világ különböző részei, egymástól távoli helyek is mind több szállal, egyre szorosabban kapcsolódnak egymáshoz. A gazdasági kapcsolatokon túl politikai, társadalmi és kulturális kapcsolatok jönnek létre köztük (árucikkek, eszmék, információk, emberek mozgása).
- **multikulturalizmus:** kulturális vagy nemzeti sokszínűséget jelent, míg a multikulturalizmus olyan ideológia, mely támogatja a kulturális és a nemzeti sokszínűséget és elismeri az

etnikai kisebbségeket. A politikában: a kulturális pluralizmus támogatása a társadalomban, a különböző kultúrák békés egymás mellett élésének segítése, a kultúrák, nemzetiségek közötti problémákra való megoldás nyújtása.

- **nemzetközi terrorizmus:** akkor beszélhetünk, amikor több ország állampolgárai vesznek részt a terrorcselekmény előkészítésében és végrehajtásában. Ilyen nemzetközi terrorista szervezetek pl.: Iszlám Állam, Al-Kaida,
- **vallási fanatizmus:** a fanatizmus megszállottan rajongó, vakbuzgó; féktelen, türelmetlen. A vallási fanatizmus leginkább az iszlám vallásra jellemző. Az iszlám vallási fanatizmus (fundamentalizmus). Az iszlám vallási fanatizmus a nyugati értékrenddel, életmóddal, és a hagyományos értékrendhez, szokásokhoz (női fejkendő) való visszatérést hirdette meg.
- **fogyasztói társadalom:** nem tudományos kifejezés. Olyan társadalmakat jelöl, amelyekben a javak és szolgáltatások fogyasztása az emberi élet társadalmilag elfogadott célja. A XX. század második felében, a II. világháború után jelent meg. A kifejezést nagyon gyakran pejoratív értelemben használják a fejlett országok (USA, Anglia) társadalmaira.
- **adósságspirál:** akkor indul be, amikor egy ország adósságának törlesztésére újabb, magasabb kamattartalmú hitel felvételére kényszerül.
- **globális felmelegedés:** A Föld átlaghőmérséklet emelkedésének az elfogadott szakkifejezése. A hőmérséklet emelkedésével olvad a Föld jégtakarója és emelkedik az óceánok vízszintje.
- **ökológiai katasztrófa:** Az emberi fogyasztás miatt bekövetkezett természetromboló események, amelyek a földi élet lehetőségeit regionálisan vagy globálisan csökkentik, és a természet normális körforgását, működését ideiglenesen vagy véglegesen befolyásolják.
- **fenntarthatóság:** Olyan fejlődési folyamat, amely a mai társadalmak fogyasztási igényeit úgy elégíti ki, hogy a jövő nemzedékek életlehetőségeit, fogyasztását nem csökkenti. 1987 óta az ENSZ által felkarolt egyik legfontosabb elv.
- **környezetvédelem:** Olyan céltudatos, szervezett, intézményesített emberi (társadalmi) tevékenység, amelynek célja az ember ipari, mezőgazdasági, bányászati tevékenységéből származó káros következmények kiküszöbölése és megelőzése az élővilág és az ember károsodás nélküli fennmaradásának érdekében
- **fiatalodó és öregedő társadalom:** a lakosság kor és nemek szerinti összetétele alapján megkülönböztetünk fiatalodó illetve öregedő társadalmakat. A fiatalodó társadalmakra a magas születési szám és természetes szaporulat, az alacsony átlagéletkor, valamint az oktatás és a munkahelyteremtés súlyos problémája jellemző. A fiatalodó társadalmak a periférikus (fejlődő) országokat jellemzik. Az öregedő társadalmakban alacsony természetes

szaporulat, növekvő átlagéletkor, fiatalok alacsony, míg az idősök (65 éven felüliek) magas aránya jellemző. A magas átlagéletkor miatt az előregedő társadalmak legjelentősebb problémája a nyugdíjellátás biztosítása. A centrum országok többsége az előregedő társadalmakhoz tartozik

- **migráció:** vándorlás, ami lehet országon belüli, országok közötti (kontinensen belül) illetve kontinensek közötti. A migrációt kiválthatja egy ország gazdasági fejlettsége, területen bekövetkező demográfiai robbanás, háborúk, tanulás, házasság.
- **foglalkozási szerkezet:** azt mutatja meg, hogy mekkora arányban dolgoznak a ténylegesen munkát végzők aktív keresők a nemzetgazdaság egyes ágazataiban: mezőgazdaságban, az iparban, a terciér szektorban (szolgáltatás) illetve a quaterner ágazatban.
- **agglomeráció:** településeggyüttes, az urbanizáció részeként jelent meg, mikor is a városban megjelenő problémák (pl.: környezetszennyezés, közlekedés) miatt megindult a városon kívülre történő kiáramlás. A kiáramlás eredményeként a városok agglomerációs területén új típusú városok (alvóváros, bolygóváros) jöttek létre.
- **diszkrimináció:** Hátrányos különbségtétel, megkülönböztetés. Ez a megkülönböztetés lehet vallási, faji, vagy nemi eredetű.
- **internet:** Globális számítógépes hálózat neve. 1983 óta használják rá ezt a kifejezést.
- **tömegkommunikáció:** széles befogadó rétegnek szóló egyirányú és közvetett kommunikációs forma. Információkat közvetít nyelvi és nem nyelvi eszközök segítségével. Az üzenetet a tömegkommunikációs eszközök segítségével juttatják el a befogadók sokaságához. Tömegkommunikációs eszközök: sajtó, rádió, televízió, internet. Tömegkommunikáció feladatai: tájékoztatás, véleményformálás, kulturális értékek terjesztése, szórakoztatás. Bevallott vagy be nem vallott célja: a befolyásolás.

Személy:

Évszám:

Topográfia:

11. Magyarország 1945-től a rendszerváltozásig

11.1. A kommunista diktatúra kiépítése és a Rákosi-korszak

Az egypárti diktatúra működése, a gazdasági élet és a mindennapok jellegzetességei a Rákosi-korban.

Fogalom:

- **Ideiglenes nemzetgyűlés:** Magyarország német megszállás alól felszabadult részén 1944. december 21-én Debrecenben megalakult törvényhozó testület. Tagjait a helyi nemzeti bizottságok választották közfelkiáltással. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés választotta meg az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, később pedig törvényt alkotott annak fontosabb intézkedéseiről. 1945 novemberében feloszlott, és átadta helyét a szabad választásokon megválasztott nemzetgyűlésnek.
- **Szövetséges Ellenőrző Bizottság:** a második világháború győztes hatalmai (Nagy-Britannia, Franciaország, Egyesült Államok, Szovjetunió) által létrehozott testületek, amelyek a fegyverszüneti egyezmények betartását ellenőrizték a legyőzött országokban. A békeszerződések aláírásáig működtek, a szovjet érdekszférába kerülő kelet-európai országok szuverenitása azonban ezt követően is csak formailag állt helyre. A magyarországi SZEB szovjet irányítás alatt állt, elnöke Vorosilov marsall volt.
- **földosztás:** állami beavatkozás a földbirtokviszonyokba, az egyházi és magánbirtokok részbeni vagy teljes szétosztása a földnélküliek, illetve a kevés földdel rendelkezők között 1945-ben a szovjet nyomásra végrehajtott földosztás a nagybirtokrendszer teljes felszámolását eredményezte.
- **Független Kisgazdapárt:** a Bethlen István politikájával elégedetlen kisgazdák kiváltak az Egységes Pártból és 1930-ban Nagy Ferenc, Tildy Zoltán vezetésével létrehozták a Független Kisgazdapártot (FKgP). A létrejött párt a Horthy-korszakban az ellenzéki erők szerepét töltötte be. A német megszállás hatására a pártot betiltották, s csak 1944 decemberében alakulhatott újjá. Az újjáalakulást követően gyorsan népszerűvé vált a párt, amit mutat, hogy megnyerte az 1945-ös budapesti helyhatósági választásokat illetve a népképviselői választásokat. A választási győzelemnek köszönhetően a párt adta az ország háború utáni első miniszterelnököket, Tildy Zoltánt illetve Nagy Ferencet. A párt a háború után hatalmi konfliktusba került a szovjetek által támogatott Kommunista Párttal, s ez a konfliktus a párt megszűnését eredményezte 1949-ben.
- **Nemzeti Parasztpárt:** Magyar parasztpárt. 1939-ben a népi írók alapították, de a kommunista diktatúra felszámolta. Az 1956-os forradalom idején Petőfi Párt néven újjáalakult, de Kádárék ismét felszámolták.

- **Magyar Kommunista Párt:** A pártot a Szovjetunióból visszatérő kommunisták alapítják újra 1944-ben. Szovjet támogatással diktatúrát építenek ki, amelynek vezetője Rákosi Mátyás lesz. Hatalmuk megdöntésére tört ki az 1956-os forradalom.
- **Szociáldemokrata Párt:** 1890. december 7-én alakult magyar párt. Fontosabb vezetői Kéthly Anna, Peyer Károly, Marosán György, Szakasits Árpád. A párt a kommunista párttal történő egyesülés révén megszűnt, előbb az 1956-os forradalom idején Petőfi Párt néven, majd a rendszerváltás idején alakult újjá.
- **háborús bűnös:** második világháború után Nürnbergben ítélező nemzetközi bíróság nyilvánította bűncselekménnyé a „háborús bűnöket”. Háborús bűnösnek tekintették azokat a személyeket, akik a háború során embertelenül bántak polgári személyekkel, deportálásokban működtek közre, hadifoglyokat bántalmaztak, túszoikat öltek meg, gyilkosságokat követtek el, illetve akiket felelősség terhelt a támadó háború megindításáért.
- **népbíróság:** Magyarországon az Ideiglenes Nemzeti Kormány által 1945-ben létrehozott rendkívüli bíróságok, amelyek az elfogott háborús bűnösöket vonták felelősségre. 476 halálos ítéletet hoztak, ebből 189-et végre is hajtottak (például kivégezték Szálasi Ferencet és Imrédy Bélát). Az 1956-os forradalom leverése után tevékenységüket egy időre felújították.
- **kitelepítés:** egyes személyek vagy csoportok kényszerítése lakóhelyük elhagyására, vidékre vagy külföldre történő átköltöztetésük politikai okokból. Magyarországon az 1950-es években, a Rákosi-korszakban „osztályidegennek” minősített emberek és családok ezreit telepítették a fővárosból vidékre (pl.: Recsk, Hortobágy)
- **lakosságcsere:** többnyire szomszédos államok közötti nemzetközi szerződés állampolgáraik egy részének kölcsönös áttelepüléséről. Célja a nemzeti kisebbségek létszámának csökkentése. Magyarország és Csehszlovákia 1946-ban kötött lakosságcsere-egyezményt, amelynek értelmében mintegy százezer felvidéki magyar kényszerült lakóhelye elhagyására, és körülbelül 73 ezer szlovák távozott az országból.
- **Magyar Dolgozók Pártja (MDP):** 1948-ban létrejött kommunista párt az MKP és a SZDP egyesülésével kommunista programmal és vezetéssel. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) rövidesen felszámolta a többpártrendszert, így megvalósultak a proletárdiktatúra feltételei.
- **államosítás:** magántulajdon állami kisajátítása, állami tulajdonba vétele.
- **népköztársaság:** kommunista berendezkedésű országok, így Magyarország rendszerváltás előtti hivatalos államformája, amelynek nem köztársasági elnöke, hanem elnöki tanácsa van.

- **internálás:** az állam szempontjából veszélyesnek minősített, de bűncselekményt el nem követett személyek kényszerlakhelyre telepítése vagy táborokba zárása. Magyarországon tömeges alkalmazására a Tanácsköztársaság bukása (1919), a német megszállás (1944) és a második világháború után (1945–1953) került sor.
- **osztályharc:** marxista ideológia szerint az ellentétes érdekű társadalmi osztályok közötti szüntelen harc.
- **ÁVH:** a Rákosi-korszak politikai rendőrsége. A rendőrség egyik kiemelt, s a kommunista belügyminiszternek közvetlenül alárendelt osztályából (Államvédelmi Osztály, vagy ÁVO) hozták létre 1948 szeptemberében. Törvények fölött álló hatalommá vált. (Hivatalosan közvetlenül a minisztertanácsnak volt alárendelve.) Közreműködött a koncepciók percek előkészítésében, a tömeges letartóztatásokban, internálásokban, kínzásokban és kivégzésekben. 1956. október 28-án Nagy Imre miniszterelnök jelentette be a szervezet feloszlását.
- **besúgó hálózat:** a második világháború után az MDP titkos rendőrsége (ÁVH) által létrehozott megfigyelői hálózat, ahol beépített ügynökök készítettek jelentést az állampolgárokról.
- **ügynök:** Olyan személy, akinek feladatai közé tartozik mások megfigyelése, ellenőrzése kémtevékenység gyanúja miatt. Demokratikus országokban is létező fogalom. Volt olyan, aki önként figyelt meg másokat, de a többség valamilyen zsarolás folytán került a kommunista hálózat rendszerébe. Az ügynökökkel a tartótiszt foglalkozott, tőle kapták az utasításokat, neki kellett jelentéseiket leadniuk
- **egypártrendszer:** egyetlen politikai párt kizárólagos uralmán alapuló politikai, illetve kormányzati rendszer. A hatalmon lévő párt irányítja és ellenőrzi az államhatalmi ágakat, intézményeket. Magyarországon az egypártrendszer 1949-től 1989-ig tartott.
- **pártállam:** antidemokratikus politikai rendszer, amelyben a hatalmat birtokló egyetlen párt összefonódik az államszervezettel, és fölötté irányító-ellenőrző befolyást gyakorol. Így a jogilag önálló állami szervek elvesztik függetlenségüket, a párt központi szervei pedig államhatalmi jogosítványokat is birtokolnak. Magyarországon 1949 és 1989 között működött.
- **reakció:** szélsőségesen maradi, mindenféle haladás ellenese; kommunista szóhasználatban bárki reakcióssá válhatott, aki nem nekik tetsző politikát folytatott, vagy aki bármilyen okból ellenségnek minősült.

- **koncepciók perek:** Koholt vádakkal, hamis tanúkkal lefolytatott per. A diktatórikus rendszerek úgynevezett kirakatpere, ahol bizonyos koncepciót felállítva, antidemokratikus módon hoznak ítéletet. A Rákosi-diktatúra időszakában és az 1956-os forradalmat követően számos embert ilyen perben végeztek ki.
- **kulák:** osztályellenségnek nyilvánított birtokos parasztok elnevezése. A kollektivizálás idején (Rákosi-korszak) megbélyegzést jelentett Magyarországon. A parasztgazdákat megbélyegezték ezzel az elnevezéssel, földjüket elvették. Internálótáborokba hurcolták őket.
- **szövetkezet:** Rövidítve TSZ. Mezőgazdasági üzemszervezési forma, elsősorban a kommunista országokban. A Rákosi-diktatúra idején Magyarországon erőszakos eszközökkel „verték be” a parasztokat a TSZ-be.
- **beszolgáltatás:** termelők (parasztok) kényszerítése, hogy a piaconál alacsonyabb áron adják át mezőgazdasági termékeiket az állami felvásárló, illetve begyűjtő szerveknek. Magyarországon a második világháború idején vezették be a szűkös élelmiszerkészletek miatt, valamint a hadsereg ellátásának biztosítása érdekében. Az 1940-es évek végétől a paraszti magángazdálkodás felszámolását szolgálta.
- **iparosítás:** Rákosi-korszak idején szovjet mintára a nehézipar fejlesztésére került az iparosítás keretében. Az ország az iparosítását Gerő Ernő irányította. „A vas és acél országa” akartunk lenni, de ez a célkitűzés nem felelt meg sem hazánk természeti adottságainak, sem fejlettségének. A korszak iparosításának tragikumai, hogy **óriási** áldozatok árán korszerűtlen, alacsony hatékonyságú ipart hoztak létre. A nehézipar fejlesztése párosult a korszakban még inkább elavult önellátásra törekvéssel: költséges beruházásokkal nyitottak bányákat, emeltek gyárakat, hogy az ország lehetőleg semmilyen téren ne függjön más országoktól. Az iparosításhoz szükséges tőkét kizárólag belső forrásokból finanszírozták: a forrásokat a mezőgazdaság, az infrastruktúra és az életszínvonal rovására teremtették meg.
- **kétkeresős családmodell:** Olyan családmodell, ahol a házastársak mindkét tagja dolgozik. Ez a családmodell a Rákosi-korszakban jelent meg, ami valamelyest javított a családok helyzetén, de a nők kettős terhelése megkeserítette a hétköznapiakat.
- **aranycsapat:** Minden idők legjobb magyar labdarúgó-válogatottjának közismert neve. Ez a csapat az 1950-es évtől 1954-ig (egyek források szerint 1956-ig) játszott együtt. Több éven keresztül veretlenek voltak, mindenki őket várta az 1954-es világbajnokság aranyérméjének, de a döntőben 3:2-re kaptak az NSZK-tól. A csapat 1956 után teljesen szétesett, többen külföldön folytatták a pályafutásukat.

- **Petőfi Kör:** 1954-ben alapított, többségében értelmiségieket tömörítő szervezet, amely a reformkommunisták fórumává vált. Résztevői – a lehetőségekhez mérten – bírálták a Rákosi-rendszert, így a Petőfi Kör az 1956-os forradalom eszmei előkészítőjévé vált.
- **MEFESZ:** 1956. október 16-án a szegedi egyetemen megalakult a MEFESZ, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Országos Szövetsége, melyhez csatlakoztak a budapesti, miskolci, pécsi és soproni egyetemisták is. Az egyetemisták 16 pontban fogalmazták meg követeléseiket. Szimpátiatüntetést szerveztek az 1956 júniusa óta tartó lengyel felkelések támogatására. Az akcióhoz a Petőfi Kör és több szervezet is csatlakozott. 1956. október 23-án délután 3 órakor kezdődött az egyetemisták tüntetése a Petőfi-szobornál. A Műegyetem hallgatói a Bem-szoborhoz vonultak. A budapesti munkásság is az egyetemisták mellé állt. Így kezdődött a forradalom 1956. október 22-én.
- **intervenció:** erőszakos, főleg fegyveres beavatkozás egy másik állam belügyeibe.

Személy:

- **Mindszenty József:** katolikus pap (eredeti neve: Pehm József), 1945-től esztergomi érsek, majd bíboros, Magyarország hercegprímása. 1944 márciusától veszprémi püspök. A nyilas hatalomátvételt követően letartóztatták. Érseki hatalmát és személyes tekintélyét is felhasználva határozottan szembehelyezkedett a szovjetek által támogatott kommunistákkal. Erre buzdította az ország hívő lakosságát is. Ellenezte a köztársasági államformát és az egyházi iskolák államosítását. 1948 decemberében letartóztatták, és koncepciós perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Miután 1956. október 31-én kiszabadult, november 3-i rádióbeszédében a forradalom mellett foglalt állást, és összefogásra szólította fel a lakosságot. A november 4-i szovjet beavatkozás után az Egyesült Államok budapesti nagykövetségére menekült. A magyar kormány és a Vatikán közötti megállapodás értelmében 1971-ben hagyta el az országot. Bécsi emigrációban halt meg. 1991-ben az esztergomi bazilika kápolnájában újratemették.
- **Tildy Zoltán:** református lelkész, kiskgazdapárti politikus, Magyarország miniszterelnöke és köztársasági elnök. 1930-ban részt vett a Független Kiskgazdapárt megalapításában. 1936-tól 1944-ig a párt országgyűlési képviselője. 1943-tól az FKgP elnöke, 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. Az 1945-ös választásokat követően miniszterelnök. 1946 februárjában köztársasági elnökké választották; ezt a tisztséget 1948-ig, a kommunista hatalomátvétel kiteljesedéséig töltötte be. Az 1950-es években családjával együtt házi őrizetben tartották. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején néhány napig államminiszter volt Nagy Imre kormányában. A megtorlások idején börtönbüntetésre ítélték, de súlyos betegségére való tekintettel a büntetés végrehajtását felfüggesztették. Szabadulása után nem sokkal meghalt. 1989-ben rehabilitálták.

- **Nagy Ferenc:** kisközpárti politikus, Magyarország miniszterelnöke (1946–1947). 1924-ben lépett be a Nagyatádi-féle Kisközpártba, majd 1930-ban Tildy Zoltánnal és másokkal megalakította a Független Kisközpárt-, Földmunkás és Polgári Pártot, amelynek főtitkára, később elnöke lett. 1946 februárjától a kisközpárt vezetésű koalíciós kormány (MKP, MSZDP, NPP) miniszterelnöke. A szovjet megszállás miatt kénytelen volt engedelményeket tenni a kommunistáknak, de a baloldali erők térnyerését igyekezett megakadályozni. A „köztársaság-ellenes összeesküvés” kapcsán gyanúba keverték, és lemondásra szólították fel az éppen Svájcban tartózkodó miniszterelnököt. Nagy Ferenc lemondott, és nem tért vissza Magyarországra. Kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol bekapcsolódott a magyar emigráció tevékenységébe.
- **Kovács Béla:** paraszti származású kisközpárti politikus, földművelésügyi miniszter (1945–1947, 1956). 1933-ban csatlakozott a Független Kisközpárthoz, 1945-ben a párt országos főtitkára lett. 1947-ben a kommunista párt irányítása alatt álló Államvédelmi Hatóság (ÁVH) közársaság-ellenes összeesküvésben való részvétellel vádolta meg. A szovjet katonai hatóságok letartóztatták, és a Szovjetunióba hurcolták. Húsz év kényszermunkára ítélték, de 1955-ben visszahozták Magyarországra. 1956-ban szabadult. A forradalom idején a Nagy Imre-kormány tagja lett. November 4-e után kereste a kiegyezés lehetőségét Kádár Jánossal.
- **Kéthly Anna:** szociáldemokrata politikus, ellenezte a két munkáspárt újra egyesítését, ezért kizárták a pártból, majd bebörtönözték. Nagy Imre engedte ki börtönéből, az 1956-os forradalom után emigrált.
- **Esterházy János:**
- **Márton Áron:** az erdélyi katolikus egyház vezetője volt bebörtönzéséig. A második világháború idején felszólalt a zsidók deportálásával szemben. a második világháború után magyar kisebbség jogaiért, a vallás- és a lelkiismereti szabadságért.
- **Rákosi Mátyás:** kommunista politikus, pártfőtitkár. Az első világháborúban az orosz fronton szolgált, 1915-ben hadifogságba esett. Hazatérése után, 1918-ban részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártja alapításában. A Tanácsköztársaság idején kereskedelmi népbiztoshelyettes, majd a Vörös Őrség országos parancsnoka. A Tanácsköztársaság bukása után a Szovjetunióba emigrált, és a Kommunista Internacionálé (Komintern) munkatársa lett. Ezt követően Magyarországon végzett illegális szervezőmunkát. 1925-ben letartóztatták, és hosszú börtönbüntetésre ítélték. 1940-ben a szovjet kormány kezdeményezésére az

1848–1849-es honvéd zászlókért cserébe kiadták a Szovjetuniónak, ahol a magyar kommunista emigráció vezetője lett. Hazatérve a Magyar Kommunista Párt (1945–1948), majd a szociáldemokrata párttal való egyesülés után a Magyar Dolgozók Pártja főtitkára (1948–1953). 1949-től miniszterelnök-helyettes, 1952–1953-ban miniszterelnök. Felelősség terheli a többpártrendszer felszámolásáért, a kommunista diktatúra törvénysértéseiért, a koncepciós perekért. A Sztálin halálát követő politikai változások nyomán háttérbe szorult, majd 1956 júniusában leváltották. A forradalom idején a Szovjetunióba menekült, és ott is halt meg.

- **Rajk László:** kommunista politikus, belügyminiszterelnöksége idején számolták fel a civil szerveződéseket, majd koholt vádak alapján letartóztatták és 1949-ben kivégezték. Újra temetésére 1956 októberében került sor.
- **Kádár János:** kommunista politikus, az 1956-os forradalom leverését követően Magyarország első számú pártvezetője. Eredeti neve Csermanek volt; az 1930-as évek elején, az illegális kommunista mozgalom tagjaként vette fel a Kádár nevet. A két világháború között többször letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték. A második világháború után a Magyar Kommunista Párt és a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének tagja (1945–1950). Belügyminiszterként (1948–1950) az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) megszervezője, több törvénytelen per és ítélet egyik előkészítője. 1951-ben koholt vádak alapján letartóztatták, és 1954-ig börtönben ült. Az 1956-os forradalom idején a Nagy Imre-kormány minisztereként elfogadta a forradalmi követeléseket. Később titokban Moszkvába utazott, majd november 4-én visszatért Magyarországra, és megalakította a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt. A forradalom leverése és a megtorlások után lényegében visszaállította a korábbi egypárti diktatúrát. 1958-ban – többszöri ígérete ellenére – hozzájárult Nagy Imre perbe fogásához, elítéléséhez és kivégzéséhez. 1963-ban kezdődött a Kádár-korszak „puha diktatúrájának” időszaka, amelynek nyomán Magyarország a szocialista tömb „legvidámabb barakkjává” vált. 1968-ban Kádár hozzájárult, hogy a magyar csapatok részt vegyenek a prágai tavasz katonai leverésében. Nem ismerte fel, hogy a rendszer az 1980-as évek közepére válságba jutott. 1988-tól fokozatosan háttérbe szorult. Előbb pártelnöki tisztségéből mentették fel, majd központi bizottsági tagsága is megszűnt. 1989 júniusában még megérte Nagy Imre és mártírtársai újratemetését, majd nem sokkal később meghalt.
- **Nagy Imre:** politikus, miniszterelnök. Az első világháborúban orosz hadifogságba került, ezt követően csatlakozott a Vörös Hadsereghez és a bolsevik párthoz. A Tanácsköztársaság bukása után a Szovjetunióba emigrált, és különböző pártfunkciókat töltött be. A szovjetek akaratából az Ideiglenes Nemzeti Kormány földművelésügyi minisztere lett (1944–1945). Nevéhez fűződik az 1945-ös földosztás végrehajtása. Később belügyminiszter (1945–

1946) és az országgyűlés elnöke (1947–1949). 1950-től 1953-ig élelmezési és begyűjtési miniszter. Sztálin halála után a moszkvai vezetés akaratából miniszterelnök (1953. július – 1955. április). Az „új szakasz” reformpolitikája népszerűvé tette, de intézkedései miatt szembekerült a Rákosi–Gerő-féle pártvezetéssel. 1955 áprilisában megfosztották miniszterelnöki tisztségétől, majd a pártból is kizárták. A forradalom követelésére 1956. október 24-től ismét miniszterelnök. Október 28-án elfogadta a forradalom követeléseit, megszüntette az egypártrendszert, és kinyilvánította Magyarország semlegességét (november 1.). November 4-én, a szovjet csapatok támadásakor a jugoszláv követségre menekült, ahonnan Romániába internálták. A Kádár-kormány bíróság elé állította. Konceptiós perben, zárt tárgyaláson halálra ítélték, 1958. június 16-án kivégezték, és jeltelen sírba temették. 1989. június 16-án ünnepélyes keretek között újratemették. Temetése a rendszerváltás szimbolikus eseménye volt.

Évszám: 1945. március (földosztás), 1946 (a forint bevezetése), 1947. február 10. (a párizsi béke), 1947 (kékcédulás választások), 1948 (a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulása, a nyílt kommunista diktatúra kezdete, az iskolák államosítása), 1949 (a kommunista alkotmány, a Mindszenty- és a Rajk-per), 1950 (a szerzetesrendek feloszlata, a tanácsrendszer létrejötte), 1953–55 (Nagy Imre első miniszterelnöksége),

Topográfia: Recsk, Hortobágy, Sztálinváros (Dunaújváros),

11.2. Az 1956-os forradalom és szabadságharc

Az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörésének okai és főbb eseményei; a megtorlás.

Fogalom:

- **munkástanács:** munkás önzagatási, érdekképviselői szervezet. Magyarországon az 1956-os forradalom idején megszervezett független munkástanácsok ellátták a gyárak felügyeletét, biztosították a közellátást, a szovjet intervenció után pedig sztrájkokkal próbálták tárgyalásra bírni a kormányzatot. 1957-ben felszámolták őket.
- **Petőfi Kör:** 1954-ben alapított, többségében értelmiségieket tömörítő szervezet, amely a reformkommunisták fórumává vált. Részvevői – a lehetőségekhez mérten – bíralták a Rákosi-rendszert, így a Petőfi Kör az 1956-os forradalom eszmei előkészítőjévé vált.
- **MEFESZ:** 1956. október 16-án a szegedi egyetemen megalakult a MEFESZ, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Országos Szövetsége, melyhez csatlakoztak a budapesti, miskolci, pécsi és soproni egyetemisták is. Az egyetemisták 16 pontban fogalmazták meg követeléseiket. Szimpátiatüntetést szerveztek az 1956 júniusa óta tartó lengyel felkelések támogatására. Az akcióhoz a Petőfi Kör és több szervezet is csatlakozott. 1956. október 23-

án délután 3 órakor kezdődött az egyetemisták tüntetése a Petőfi-szobornál. A Műegyetem hallgatói a Bem-szoborhoz vonultak. A budapesti munkásság is az egyetemisták mellé állt. Így kezdődött a forradalom 1956. október 22-én.

Személy:

- **Nagy Imre:** lásd a Rákosi-korszak
- **Rákosi Mátyás:** lásd a Rákosi-korszak
- **Kádár János:** lásd a Rákosi-korszak
- **Rajk László:** lásd a Rákosi-korszak
- **Maléter Pál:** kommunista politikus, harcolt a forradalom idején, Nagy Imre felhívására letette a fegyvert, s megszervezte a Nemzetőrséget. Nagy Imre megbízásából Tökölre ment tárgyalni a szovjetekkel, ahol letartóztatták. Az 1956-os forradalom egyik vértanúja, ugyanakkor végezték ki, mint Nagy Imrét.
- **Bibó István:** jogász, történész, politikus, államminiszter. A második világháborút megelőzően részt vett a Márciusi Front programnyilatkozatának megszövegezésében. 1945 után a Belügyminisztériumban dolgozott, és a Nemzeti Parasztpárt aktív politikusa lett. A *magyar demokrácia válsága* című munkája (1945) komoly vitákat váltott ki. Miután az 1950-es évek elején megfosztották egyetemi állásától, könyvtárosként dolgozott. 1956. október 30-án részt vett a Nemzeti Parasztpárt, illetve új nevén a Petőfi Párt újjászervezésében. A párt november 2-án miniszternek jelölte az újjáalakuló Nagy Imrekormányba; november 3-án államminiszterré nevezték ki. November 4-én Tildy Zoltánnal együtt tárgyalt az Országgyűlést megszálló szovjet csapatok vezetőivel. 1957-ben letartóztatták, és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult. Ismét könyvtárosként dolgozott, és tudományos munkát végzett. A Kádár-rendszerrel szemben szerveződő ellenzék példaképének tekintette. 1980-ban a magyar szellemi élet 72 képviselője *Emlékkönyvvel* tisztelgett életműve előtt.

Évszám: 1956. október 23. (a forradalom kirobbanása), 1956. október 28. (a forradalom győzelme), 1956. november 4. (szovjet támadás indul Magyarország ellen).

Topográfia: az 1956-os forradalom főbb fővárosi helyszínei, Mosonmagyaróvár.

11.3. A Kádár-korszak

A rendszer jellemzői a Kádár-korszakban, életmód és mindennapok

Fogalom:

- **Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP):** Kádár János vezetésével 1956 októberében (forradalom idején) létrejött új kommunista párt, mely 1989-ig a pártállam szerepét töltötte be.
- **disszidens:** Eredeti jelentése elkülönülő személy, de a szocialista időszakban az országot elhagyó embereket jelentette. A kommunista propaganda tudatosan negatív színben tűntette föl őket, játékfilmekben, krimikben számos alkalommal a hazatérő disszidens volt a negatív figura.
- **amnesztia:** közkegyelem, elítéltek büntetéseinek eltörlése.
- **új gazdasági mechanizmus:** Az 1968-ban, a Kádár-korszakban bevezetett gazdasági reform. A gazdasági reform bevezetését az ipari termelés visszaesése tette, valamint az iparosítás extenzív útjának (új munkaerő bevonása termelésbe) kimerülése tette szükségessé. A gazdasági reform tervét Nyers Rezső és Fock Jenő dolgozta ki. Nőtt a vállalati önállóság, liberalizálódtak az árak, a központilag előírt bérek helyébe egy dinamikusabb, vállalati szabályozású bérezés lépett. Reform bevezetése során politikai megfontolásokból fékeket építettek: pl. továbbra is alapelv a teljes foglalkoztatás, sok terméknel fennmaradt a kötött ár, és visszafogták a nagyobb személyi jövedelmeket. Így a gazdaság fellendült, alkalmazkodóképessége javult, az életszínvonal és az ellátás színvonala is emelkedett, de nem vált alkalmassá az elkövetkezendő válságok leküzdésére. A reformot Kádár belső ellenzéke megbuktatta, mivel féltették a hatalmukat. A bukás ellenére a reform egyes elemei életben tudtak maradni.
- **háztáji:** kádári gazdasági konszolidáció fontos eleme, mely a paraszti társadalom megnyerését szolgálta. A parasztok számára engedélyezte munkaidő előtt és után, hogy a szántóföldön, kertben vagy később fóliasátorban növényt termesszenek, illetve otthon állatokat tartsanak. A háztáji gazdálkodás biztosította a Kádár-rendszer idején a lakosság élelmiszerellátását, s így a korszak egyik fontos tartópillérévé vált.
- **második gazdaság:** legális és az illegális magángazdaság elnevezése Magyarországon a szocializmus időszakában. Ide tartozott a háztájiban, a kisiparban és a kiskereskedelemben – többnyire mellékállásban – végzett munka, de a csempészet és az ún. fusizás is (az állami tulajdonban lévő eszközökkel, munkaidőben végzett magáncélú termelés). Az 1970-es években a magyar családok mintegy háromnegyede szerzett jövedelmet a második gazdaságból

- **„három T”**: kádári kultúrpolitika legfontosabb elve: a kulturális és művészeti alkotások egy részét támogatták, másik részét csak megtűrték, míg a harmadik részét ellenséges alkotásnak tekintve betiltották.
- **lakótelep**: Több panelházból álló lakóterület. A panel vasbeton elemekből, előre gyártott panelekből készült épület. A Kádár-korszak idején a lakáshiányt orvosolták vele, mert viszonylag olcsón és gyorsan felépíthető volt. Magyarországon közel 800 ezer panellakás van. Jelenleg is különböző támogatási programok keretében próbálják őket felújítani.
- **televízió**: A fejlettebb országokban 1930-tól, Magyarországon az 1950-es évektől létező hang és mozgókép együttes vételére alkalmas eszköz. Mivel a kezdetekben kevesek rendelkeztek vele, közös társadalmi esemény is volt, mert az emberek átjártak egymáshoz egy-egy film, sorozat megtekintésére. Eleinte fekete-fehér képet közvetítő készülékek voltak csak, de az 1980-as évekre hazánkban is megjelentek színes készülékek.
- **Rubik kocka**: Rubik Ernő háromdimenziós logikai játéka, melyet 1977-ben szabadalmaztatott, s igen gyorsan világhírűvé vált.
- **ellenzéki mozgalmak**: Magyarországon a kommunista diktatúrával szemben megszerveződő laza politikai csoportosulások, amelyek az 1980-as évek második felében megerősödtek, és jelentős szerepet játszottak a rendszerváltásban (Magyar Demokrata Fórum, Fiatal Demokraták Szövetsége, Szabad Kezdeményezések Hálózata stb.).
- **szamizdat**: Más néven butik-irodalom. A kommunista rendszerek illegális, általában gépelt kiadványai, amiket azzal a céllal írtak, nyomtattak és terjesztettek titkokban, hogy a rezsim cenzúrája ne tudja betiltani. Ez hazai vagy külföldön készült magyar, illetve külföldi szerzők írásainak hazai terjesztését jelentette. Terjesztőit megfigyelték, ők számos zaklatást, házkutatást szenvedtek el. Ezért csak kis példányszámban, zömében egy szűk értelmiségi csoporthoz tudták a kiadványaikat eljuttatni.
- **besúgó/ügynök**: Olyan személy, akinek feladatai közé tartozik mások megfigyelése, ellenőrzése kémtevékenység gyanúja miatt. Demokratikus országokban is létező fogalom. Volt olyan, aki önként figyelt meg másokat, de a többség valamilyen zsarolás folytán került a kommunista hálózat rendszerébe. Az ügynökökkel a tartótiszt foglalkozott, tőle kapták az utasításokat, neki kellett jelentéseiket leadniuk.
- **monori találkozó**: Az ellenzékiek és a reformértelmiségiek találkozója 1985-ben Monoron. Ezen a találkozón már felmerült a pártállam megszüntetésének és a politikai szabadságjogok kiterjesztésének követelése.

- **lakiteleki találkozó:** 1987-ben tartott ellenzéki erők találkozója, ahol a népi-nemzeti irányzat Magyar Demokrata Fórum néven mozgalmat indított. Ez a mozgalom később párttá szerveződött/alakult át.
- **ellenzéki kerekasztal:** a rendszerváltás idején létrejött szerveződés, melyet ez ellenzék egységes fellépése érdekében hoztak létre, és összefogta a legnagyobb társadalmi támogatottságot élvező ellenzéki pártokat (MDF, SZDSZ, FIDESZ, KDNP, FKgP). Résztvevői igyekeztek egységes álláspontot kialakítani a többpárti demokráciába átmenet kérdésében.
- **spontán privatizáció:** Spontán magánosítás 1987–1990 között, aminek során az állami vagyron meghatározó része került mélyen áron alul a pártállami elit vagy külföldi befektetők kezébe. A rendszerváltás egyik legtöbbet vitatott gazdasági folyamata. A spontán privatizáció keretében az állami vagyon 5%-a került magántulajdonba. A privatizációnak eme fajtáját az Antall-kormány állította le, s állami felügyelet alá helyezte a privatizáció folyamatát.
- **falurombolás:** Ceausescu politikája Erdély magyarok lakta falvainak a felszámolására. A terv lényege, hogy a kisépességű falvakat életképtelennek nyilvánították, lakóikat a tervezőasztalon kialakított agráripari központokba akarták áttelepíteni emeletes, alacsony komfortfokozatú házakba. Az elképzelés szerint így növekedett volna a mezőgazdaság számára rendelkezésre álló termőterület, olcsóbb lett volna az infrastruktúra kiépítése (agráripari központokban kórházak, művelődési házak, sportcentrumok épültek volna). Valójában a hatalom szándéka az volt, hogy a parasztságot megfosszák önállóságát biztosító életfeltételeitől. A terv ellen Budapesten 1988-ban a Hősök terén tömegtüntetést tartottak. A terv végrehajtására a rendszer bukása miatt nem került sor.
- **reformszocializmus:** más néven reformkommunizmus. A második világháború után a kommunista pártokon belül kialakult irányzat, amely a sztálinizmust elutasítva a nemzeti sajátosságok figyelembevételével, reformok útján akarta megújítani a szocializmust. Magyarországon a legismertebb képviselője Nagy Imre volt.
- **MDF:** 1987-ben Lakitelken létrejött párt, ami a rendszerváltás után megnyerte a választásokat, így Antall József vezetésével alakított koalíciós kormányt a KDNP-vel és az FKGP-vel.
- **SZDSZ:** eredete a demokratikus ellenzékhez nyúlik vissza. 1988 novemberében alakult meg. Liberális pártként határozta meg magát. Az 1990-es választásokon második lett. 1994–98-ig az MSZP-vel koalícióban kormányzópárt volt, majd 2002–2010 között ismét az MSZP-vel kormányzott együtt. A 2010-es választási vereség után a párt megszűnt.

- **FIDESZ:** 1988-ban alapították a Bibó István Szakkollégiumban. Liberális pártnak indult, de 1995-től Fidesz Magyar Polgári Párt néven már konzervatív erőként jelent meg. 1998-ban a választásokat is megnyerte, 2002-ig az FKGP-vel és a KDNP-vel együtt kormányzott, 2003-ban Fidesz Magyar Polgári Szövetségre változott a neve. 2010-ben ismét a KDNP-vel együtt kétharmados többséget szerzett a parlamentben. Miniszterelnöke és a párt vezetője Orbán Viktor.
- **FKgP:** a rendszerváltás idején újjászerveződött parasztság érdekeket képviselő párt, amely előbb az MDF-vel (1990-1994), majd a FIDESZ-szel alkotott (1998-2002) koalíciót.
- **KDNP:** a rendszerváltás idején újjászerveződött keresztény párt, amely előbb az MDF-vel (1990-1994), majd a FIDESZ-szel alkotott/alkott (1998-2002; 2010-2017) koalíciót.
- **MSZP:** Az MSZMP utódpártja. 1989-ben történik a névváltozás. 1994-ben megnyeri a parlamenti választásokat és az SZDSZ-szel kormányoznak először 1998-ig, majd 2002–2010 között.
- **többspártrendszer:** A demokrácia egyik legfontosabb „intézménye“. A politikai életben számos párt vesz részt, amik indulhatnak a választásokon, és szabad választás során bekerülhetnek a parlamentbe kormányzati vagy ellenzéki erőként. Egy demokráciában a többspártrendszer a biztosíték arra, hogy egy párt ne tudja kisajátítani a hatalmat és ne tudjon diktatúrát kiépíteni.
- **gyülekezési jog:** kötelezően biztosítandó alapvető emberi jog, amelyet az ország alkotmánya 1990 óta biztosít. A gyülekezési jog az egyesülési joggal szorosan összefonódik, hiszen a gyülekezési jog gyakorlása az egyesületalakítás első lépése, másrészt a gyülekezés az egyesületi-szervezeti élet gyakorlásának feltétele is.
- **pluralizmus:** demokratikus politikai rendszer egyik alapértéke és tulajdonsága. Több különböző politikai törekvés egyszerre létezésének lehetősége és természetessége, mely az érdekek, értékrendek, nézetek, ideológiák, pártok és intézmények egymással versengő sokféleségét jelenti.
- **jogállam:** olyan állam, ahol a közhatalmat a nyilvános és írott jogszabályok tartalmának megfelelően, és a jogszabályokban meghatározott eljárások keretében, arra feljogosított szervezetek és személyek gyakorolják. Magyarországon a jogállamiság rendszere a rendszerváltás után épült ki.
- **nemzeti kerekasztal:** Az Ellenzéki Kerekasztal, a civil mozgalmak és társadalmi szervezetek, valamint az MSZMP közötti három oldalú egyeztető fórum, a rendszerváltás lebonyolítója. Itt született meg a rendszerváltás forgatókönyve és azt segítő sarkalatos törvények.

- **sarkalatos törvények:** Az 1989-es rendszerváltás kereteit meghatározó hat törvényt hívják így, az Alkotmány módosításáról, az Alkotmánybíróság felállításáról, a politikai pártok működéséről és gazdálkodásáról, a parlamenti képviselők választásáról, a Büntető Törvénykönyv, illetve a büntetőeljárás törvények módosításáról szól.
- **Alkotmánybíróság:** az igazságszolgáltatás legfontosabb intézménye. Feladata az, hogy megvizsgálja megfelelnek-e a parlament illetve az önkormányzatok által hozott jogszabályok az ország alkotmányának/Alaptörvényének. Az alkotmánybíróság a rendszerváltás eredményeként jött létre 1990-ben. Tagjait (15 fős testület) az országgyűlés választja meg 2/3-os többséggel. Az alkotmánybírósághoz fordulhat a köztársasági elnök, a kormány, az ombudsman, a képviselők ¼-e, illetve valamennyi állampolgár, ha alkotmányellenes jogszabály alkalmazása miatt érte jogsérelem.
- **rendszerváltás:** a politikai, társadalmi rendszer gyökeres megváltozása (illetve megváltoztatása). Általában a volt szocialista államokban 1989–1990 között lezajlott – a kétpólusú világ megszűnésének hatására bekövetkező – demokratikus fordulatokat nevezik így.

Személy:

- **Pozsgay Imre:** kommunista politikus, államminiszter. Az 1970-es évek végétől a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) erősödő reformszárnyának meghatározó képviselője. Művelődési miniszter, majd a Hazafias Népfront elnöke. Az 1987-es lakitelki találkozó résztvevőjeként és az MSZMP reformer politikusaként fontos szerepet játszott a békés rendszerváltás előkészítésében és megvalósításában. Először mondta ki, hogy 56 nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt. Ezzel a kijelentésével a Kádár-rendszer ideológiai alapját semmisítette meg.
- **Tőkés László:** királyhágó mellékei református püspök volt az európai parlamenti tagságáig. Felszólalt a Ceauescu magyar ellenes politikájával szemben.
- **Antall József:** A rendszerváltás utáni első szabadon választott magyar kormány miniszterelnöke (1990-1993). Apja kisközpárti politikus, 1945-1946-ban újjáépítési miniszter volt. Antall József tanárként dolgozott, de ettől 1959-ben eltiltották, ezután könyvtáros, muzeológus, történész volt. A rendszerváltás időszakában kapcsolódott be a politikai életbe a Magyar Demokrata Fórum tagjaként, majd elnökeként. 1990-ben az első szabad választást megnyerve miniszterelnök lett. Kormányával megteremtette a demokratikus átalakulás politikai és gazdasági feltételeit, az átalakuláshoz szükséges törvényeket fogadtatott el az országgyűléssel. A külpolitikában elősegítette a Varsói Szerződés megszüntetését, és megkezdte az Európai Unióba való belépés előkészítését. Betegsége miatt még a következő választások előtt elhunyt.

- **Göncz Árpád:** író, műfordító, a rendszerváltozás után Magyarország első köztársasági elnöke. 1945 és 1948 között a Független Kisgazdapárt tagja volt, a párt főtitkárának, Kovács Bélának a személyi titkára. Az 1956-os forradalomban játszott szerepe miatt 1957-ben letartóztatták, a Bibó-per másodrendű vádlottjaként életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult. Az 1980-as években bekapcsolódott a demokratikus ellenzéki mozgalmába, a Szabad Demokraták Szövetségének alapító tagja volt. 1990-ben az MDF–SZDSZ közötti politikai megállapodás nyomán lett köztársasági elnök. 1995-ben a parlament újra választotta. Hivatalát 2000-ig töltötte be.
- **Sólyom László:** jogtudós, egyetemi tanár, A Alkotmánybíróság elnöke, majd köztársasági elnök. Munkássága jelentős a rendszerváltás utáni jogrend megerősítésében.
- **Teller Ede:** atomfizikus, a hidrogén bomba feltalálója.

Évszám: 1958 (Nagy Imre kivégzése), 1963 (részleges amnesztia), 1968 (az új gazdasági mechanizmus bevezetése), 1971 (magyar-vatikáni megállapodás, Mindszenty József elhagyja Magyarországot), 1978 (az Egyesült Államok visszaadja a Szent Koronát), 1985 (a monori találkozó), 1987 (a lakiteleki találkozó), 1980 (Farkas Bertalan a világűrben), 1989. június 16. (Nagy Imre és társainak újratemetése), 1989. október 23. (a harmadik Magyar Köztársaság kiáltása), 1989 (társasági és egyesülési törvény), 1990 (szabad országgyűlési és önkormányzati választások), 1991 (a szovjet csapatok kivonása Magyarországról).

Topográfia: Salgótarján, Százhalombatta, Monor, Lakitelek, Bős-Nagymaros,

11.4. A rendszerváltozás és a piacgazdaságra való áttérés

A rendszerváltozás főbb eseményei.

A piacgazdaságra való áttérés és következményei.

Fogalom:

- **privatizáció:** az állami tulajdon magánkézbe történő adása. A privatizáció folyamata már a rendszerváltás előtt elindult. Kezdeti formája a spontán privatizáció volt, aminek köszönhetően az állami vagyon 5%-a került magántulajdonba. A spontán privatizációt az Antall-kormány leállította, s kormányzati felügyelet alá helyezte. Állami vállalatot már csak nyilvános pályáztatás, szakértői értébecslés, és versenytárgyalás keretében lehetett értékesíteni. Szabályozottá vált, de a korrupciót így sem lehetett kiküszöbölni. Az Antall-kormány a privatizáció során főleg a hazai vállalkozókat kívánta állami tulajdonhoz juttatni. A kormány törekvését akadályozta a magyar vállalkozók tőke szegénysége és vállalkozói tapasztalatok hiánya. Így a privatizáció folyamata lelassult, ami vagyonvesztéssel járt. A privatizáció folyamatát a Horn-kormány gyorsította fel, az eljárások egyszerűsítésével. Ennek

eredményeként nőtt az állami bevétel, de csökkent a hazai befektetők részaránya. A külföldi tőke megjelenése megállította a gazdaság visszaesését, stabilizálta az ország fizetési mérlegét, és csökkentette az államadósságot, valamint az állami vagyon 70%-a magántulajdonba került. A privatizáció folyamatát az Orbán-kormány állította le, mivel fő célkitűzése volt az állami vagyon megőrzése.

- **kárpótlás:** a magánosítás kérdésével szorosan összekapcsolódó folyamat. A kárpótlás során a kormány a pártállami időszakban elvett vagyonért az egykori tulajdonost kárpótolni akarta. A kisgazdapárt teljes körű kárpótlást akart, azaz a kárpótlás terjedjen ki a teljes vagyonra, valamint, hogy álljon helyre az 1945-ös földreformot követő tulajdonviszony. A kárpótlás ügyében az Alkotmánybírósági döntésnek megfelelően kompromisszumos döntés született: az okozott kárt nem alanyi jogon és teljes körűen, hanem méltányosságból és részlegesen orvosolták. Az egykori tulajdonosokat a tulajdonuk értékének megfelelő értékpapírokkal kárpótolták. A kárpótlás mértéke 200 000 Ft-ig teljes körű volt, felső határa 5 millió Ft lett, de csökkenő mértékű. A kapott kárpótlási jegyeket földre, lakásokra és részvényekre lehetett beváltani. A kárpótlás a hazai vállalkozói réteg vagyonosodását szolgálta, mivel a kárpótoltak többsége idős vagy vállalkozni nem tudó vagy akaró állampolgár volt. Így ezek az állampolgárok áron alul értékesítették részvényüket. Később ez a kárpótlás érintette az egyházi ingatlanokat is. Az egyházak kárpótlása során a cél az volt, hogy 10 éven belül visszakapják teljes ingatlanjaikat. A végrehajtásmásként alakult, mivel a katolikus egyház ingatlanvagyonának csak 40%-át kérte vissza, a többitől járadék formában lemondott. Ezt az egyházak kárpótlását a Vatikánnak kötött szerződés (1997) is rögzítette.
- **migráció:** vándorlás, ami lehet országon belüli, országok közötti (kontinensen belül) illetve kontinensek közötti. A migrációt kiválthatja egy ország gazdasági fejlettsége, területen bekövetkező demográfiai robbanás, háborúk, tanulás, házasság.
- **mobilitás:** mozgathatóság, mozgékonyság, fizetőképesség, másik társadalmi csoportba kerülést jelent a mobilitás. Társadalmi mobilitásnak nevezzük azt a jelenséget, amikor az egyén vagy a család társadalmi helyzete megváltozik, például parasztból munkás vagy munkásból értelmiségi lesz. Van vertikális, horizontális mobilitás. A vertikális mobilitás során a társadalmi hierarchiában felfelé vagy lefelé mozgás történik. Például betanított munkásból mérnök lesz, vagy tanárból segédmunkás. A horizontális mobilitás azt a helyváltoztatást jelenti, amikor például a gépkocsiszerelő foglalkoztatást változtat és gépkocsi-vezető lesz. Ez a két foglalkozás nagyjából azonos szinten van a társadalmi hierarchiában. A házassági mobilitás fogalma alatt azt értjük, ha valaki házasságkötésével lép át másik társadalmi helyzetbe, például egy asszisztensnő házasságot köt egy orvossal.

- **foglalkozási szerkezet:** azt mutatja meg, hogy mekkora arányban dolgoznak a ténylegesen munkát végzők aktív keresők a nemzetgazdaság egyes ágazataiban: mezőgazdaságban, az iparban, a terciér szektorban (szolgáltatás) illetve a quaterner ágazatban.
- **munkanélküliség:** a munkanélküliség a piacgazdaság jellemzője. A munkanélküliség lehet a munka átmeneti illetve tartós elvesztése. A munkájukat elvesztő személyek munkanélküli-segélyt (Magyarországon álláskeresői járadéknak nevezik) kapnak, ami 90 napig igényelhető. A munkanélküliség csökkentését szolgálja a korengedményes nyugdíjazás, átképzések támogatása,
- **diszkrimináció:** Hátrányos különbségtétel, megkülönböztetés. Ez a megkülönböztetés lehet vallási, faji, vagy nemi eredetű.
- **szegregáció:** társadalom vagyoni alapú elkülönülése, ami az ipari forradalom idején jelent meg.
- **integráció:** együttműködés, összefonódás. Általános értelemben egységesülést, beilleszkedést vagy beolvasztást, hozzácsolást jelent, de a nemzetiségek esetében elsősorban beilleszkedés értelemben használjuk a kifejezést.
- **népszavazás:** a választópolgárok akaratának az érvényesítése, a demokráciának (népuralomnak) közvetlen eszköze és a hatalomgyakorlás általános és „legerősebb” formája. A közhatalom önkényével szemben betölti a fékek és az ellensúlyok legjelentősebb szerepét. Az alaptörvény szabályozza, hogy mely témákat szükséges és/vagy tilos (pl.: költségvetésről, kormányprogramról, parlament feloszlatásáról, hatályos nemzetközi szerződésekről) népszavazásra bocsátani, ezért kiírása az alaptörvényből kifolyólag lehet kötelező vagy kezdeményezhető. A választópolgár a parlamenti választások, illetve a helyi önkormányzati választások között így módon kifejezheti akaratát, illetve véleményét bizonyos kérdésekben. Lehet helyi jellegű, érinthet nagyobb területi egységet, vagy országos jelleggel bírhat. A népszavazás lehet ügydöntő (parlamentre kötelező jelleggel bír), illetve véleménynyilvánító (népszavazás nem köti jogilag a közhatalmat, de mindenképpen befolyásolja döntése tartalmát a választópolgárok azonosuló vagy elutasító véleménye).
- **ombudsman:** az alapvető jogok biztosa/Országgyűlési biztos. A parlament által megválasztott köztisztviselő, aki csak az őt megválasztó parlamentnek tartozik felelősséggel. Feladata az alapjogokat sértő visszaállások kivizsgálása, a kisebbségi jogok védelme, annak vizsgálata, hogy a kisebbségekkel szemben nem történik-e negatív diszkrimináció, tudják-e gyakorolni a jogaikat. Törvénysértés esetén Alkotmánybírósághoz fordulhat.

Személy:

- **Horn Gyula:** külügyminiszter, majd miniszterelnök, külügyminiszterként megnyitotta a határokat a kelet-német turisták előtt, s ezzel hozzájárult a két német állam egyesüléséhez. Miniszterelnökként megfékezte az országot sújtó gazdasági válságot a magyar vagyoni kiárusításával.
- **Orbán Viktor:** a FIDESZ megállapítója, majd az ország miniszterelnöke 1998-2002, és 2010 után. Liberális politikusként indult, s lett belőle konzervatív politikus. Miniszterelnöksége idején születtek meg a határon túli magyarság védelmét szolgáló törvények (Kedvezmény-, honosítási törvény).
- **Mádl Ferenc:** jogtudós, az Antall-kormányban miniszter, majd 2000 és 2005 között köztársasági elnök.
- **Medgyessy Péter:** az MSZP alapító tagja, majd miniszterelnök 2002-2004 között. Miniszterelnöksége idején került sor a jóléti rendszerváltás végrehajtására (50%-os bérelemelés a közalkalmazottaknál, 13. havi nyugdíj bevezetése)

Évszám: 1996 (a magyar honfoglalás mil레centenáriuma), 1999 (Magyarország a NATO tagjává válik), 2000 (a magyar államalapítás millenniuma), 2004 Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz), 2012 (Életbe lép az új Alaptörvény)

Topográfia:

11.5. Demográfiai folyamatok és a határon túli magyarság

A határon túli magyarság 1945-től.

Fogalom:

- **autonómia:** egy nép, egy társadalmi csoport intézmény vagy területi egység jogilag rögzített öngazgatási joga egy államon belül. Ilyen öngazgatási jogért küzdenek a Romániában élő székelyek.
- **magyar igazolvány:** a határon túli magyarok számára 2001-ben bevezetett igazolvány, mely kedvezményeket biztosított az utazás, orvosi ellátás, illetve a tanulás területén. Az igazolványt kb. fél millió magyar váltotta ki, s hozzájárult a Kárpát-medencében élő magyarság összetartásának erősítéséhez.
- **kettős állampolgárság:** A demokratikus államokban alkalmazott jogok egyike. Egy személy két vagy több államnak az állampolgára lehet egyszerre. Az Európai Unióban bevett gyakorlat, mégis több uniós államban komoly ellenérzéseket váltott ki a határon túl élő magyarságnak megadott kettős állampolgárság. Pl. Szlovákiában elvesztette a szlovák állampolgárságát az, aki ezt kérte.

Személy: Orbán Viktor lásd rendszerváltás és következményeinél

Évszám: 2001 (Orbán-kormány elfogadta a státusz- vagy kedvezménytörvényt – határon túli magyar családok anyagi támogatásának lehetősége)

Topográfia: a határon túli magyarlakta területek.